

X 2,1a

IGU

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE
V LJUBLJANI

MODERNIZACIJA POUKA GEOGRAFIJE I

I. del

dr. Jakob MEDVED

LJUBLJANA, Aškerčeva cesta 12

Ljubljana, 1978

Juv ~~142~~ 142

Inštitut za geografijo Universe v Ljubljani

MODERNIZACIJA POUKA GEOGRAFIJE I

I. del

Financer: Raziskovalna skupnost Slovenije

Nosilec naloge:
Dr. Jakob Medved
redni univ. profesor

pariz:
V. Klemenčič

Direktor:
Dr. Vladimir Klemenčič
redni univ. profesor

V. Klemenčič

Ljubljana, 1978

FREDSGOVOR

Raziskovalna naloga "MODERNIZACIJA POUKA GEOGRAFIJE I" je potekala v dveh fazah. Do konca 1977 je potekala priprava priročnika za učitelje geografije in didaktičnih pripomočkov za učence za 6. razred - Južna Evropa, 7. razred - Splošni pregled Afrike in 8. razred - Prebivalstvo Jugoslavije. Za navedena poglavja so bili izdelani priročniki in didaktični materiali za učence, ki so jih učitelji v različnih razredih in različnih socialno-ekonomskih okoljih preizkusili v decembru 1977 in januarju 1978. Po preizkusu in analizi učiteljev praktikov je bilo gradivo korigirano, predvsem vse tiste metodološke in didaktične dele, ki so pokazali določeno problematiko. Navedena faza dela je osnova za naslednjo izdelavo gradiva za 6., 7., in 8. razred osnovne šole. Namen tega dela je, dvigniti kvaliteto geografskega izobraževanja in omogočanje uveljavljanja samoupravnih odnosov v učno vzgojnem delu s didaktičnim izborom snovi in učnih metod. Praktični doprinos je v sestavi takega didaktičnega gradiva, ki bo omogočil dvig kakovosti znanja in aktivizacije učencev v vzgojno izobraževalnem procesu.

Didaktično gradivo, ki je pripravljeno do konca 1978. leta obsega vse izobraževalne vsebine, ki so pripravljene po učnem načrtu za osnovne šole tako, da upošteva tudi časovno rasporeditev. /6. razred 76 ur, 7. razred 76 ur in 8. razred 56 ur/. Dopolnilo k tekstu tj. ves didaktični material bo pripravljen vzporedno s pripravami tega gradiva za objavo, poleg tega je nujno počakati na strokovne ocene recenzentov, ki bi dali svoje mnenje na strokovni, didaktični in idejni koncept nastalih vsebin za učbenik. Priročnik za učitelje /II. del/ pa je že ocenjen s strani več recenzentov.

Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani

MODERNIZACIJA POUKA GEOGRAFIJO I

I. del

**Pouk geografije v osnovni šoli -
priročnik za učitelje**

Avtor: Dr. Jakob Medved

**s sodelavci: Košak Marija, Mariš Franc, Olas Ludvik,
Pak Milena, Vreča Milan**

Ljubljana, 1978

POUK GEOGRAFIJE
V OSNOVNI ŠOLI

- priročnik za učitelje

Ljubljana 1977

V S E B I N A

Jakob Medved

1. OSNOVNI VIDIKI DIDAKTIČNE REFORME POUKA GEOGRAFIJE V OSNOVNI ŠOLI	
1.1. Uvod	1
1.2. Vsi vzgojno izobraževalni smotri pouka geografije v Jugoslaviji temeljijo in služijo ideologiji delavskega razreda	2
1.3. Vzgojno izobraževalni smotri pouka geografije so del splošnih vzgojno izobraževalnih smotrov šole v naši samoupravni socialistični družbi	4
1.4. Vzgojno izobraževalni smotri pouka geografije so dinamični smotri	6
1.5. Jugoslovanski didaktični vidiki, izbor in interpretacija geografske vzgojno izobraževalne vsebine	7
2. DRUŽBENA, PSIHOLŠKA IN STROKOVNA UTEMELJENOST VSEBINSKE REFORME POUKA GEOGRAFIJE	
2.1. Družbena utemeljenost vsebinske reforme pouka geografije	9
2.2. Psiholška utemeljenost vsebinske reforme pouka geografije	10
2.3. Strokovna utemeljenost vsebinske reforme pouka geografije	11
3. OSNOVNE NALOGE POUKA GEOGRAFIJE V OSNOVNI ŠOLI IN VIDIKI INTERPRETACIJE UČNE SFOVI	
3.1. Naloge pouka geografije v osnovni šoli	13
3.2. Prostorsko informativne vzgojno izobraževalne naloge pouka geografije v osnovni šoli	13
a) Pridobivanje pojmov	14
b) Pridobivanje informacij, spoznanj in zakonitosti	15
c) Pridobivanje prostorskih predstav, spoznavanje regij in sveta kot celote	27

3.3. Obravnava problemov in vzgoja celostnega ali geografskega načina mišljenja	39
4. NEPOSREDNO OPAZOVANJE PRI POUKU GEOGRAFIJE	
4.1. Pomen neposrednega opazovanja	42
4.2. Geografska opazovalnica	47
a) Smotri opazovanja	47
b) Organizacija opazovanja	51
c) Prevladujoči načini spoznavanja opazovanega območja	53
4.3. Druge oblike neposrednega opazovanja	57
5. POSREDNO OPAZOVANJE PRI POUKU GEOGRAFIJE	
5.1. Pomen posrednega opazovanja	58
5.2. Audiovizuelna sredstva pri pouku geografije	59
5.2.1. Slike	60
5.2.2. Diapozitivi	63
5.2.3. Diafilmi in didaktično pripravljene diapozitivi .	64
5.2.4. Filmi	66
5.2.5. Element - filmi	70
5.2.6. Televizijske oddaje	71
5.2.7. Radijske oddaje	74
5.3. Pojemovni in drugi abstraktni prikazi	76
5.3.1. Zemljepisna karta	77
5.3.2. Vzgoja kartografske pismenosti	79
5.3.3. Geografski atlas	84
5.3.3.1. Vsebina šolskih atlasov	86
5.3.3.2. Uporaba šolskih atlasov	87
5.3.3.3. Pisava in izreka geografskih imen	102
5.4. Posredno opazovanje s pomočjo grafoskopa	109

1. OSNOVNI VIDIKI DIDAKTIČNE REFORME POUKA GEOGRAFIJE V OSNOVNI ŠOLI

1.1. Uvod. Živimo v času ko naša družbena skupnost vlaga velike napore v preobrazbo starega in izoblikovanje novega vzgojno izobraževalnega sistema, ki bi čim bolj ustrezal smotrom vzgoje v naši samoupravni socialistični družbi. Uspešnost reforme vzgojno izobraževalnega sistema pa ni odvisna samo od splošnih idejnih, metodoloških in organizacijsko tehničnih izhodišč in ukrepov, temveč predvsem od stvarne realizacije teh spoznanj pri vsakem posameznem vzgojno izobraževalnem predmetu. Zaradi tega je nujno, da si pri vsakem vzgojno izobraževalnem predmetu postavimo in skušamo najti odgovor na vprašanje: kakšne so njegove splošne in specifične naloge v sklopu skupnih vzgojno izobraževalnih smotrov šole v naši samoupravni socialistični družbi.

Odgovor na to vprašanje ne moremo iskati v preteklosti, v tradiciji, to je v dosedanjih učnih programih, učbenikih, skratka v dosedanjih konceptih geografije kot učnega predmeta. Titi ne moremo iskati odgovora v geografiji kot znanosti, saj geografija v šolah ni sama sebi namen, temveč je v šoli predvsem zaradi vzgojno izobraževalnih vrednot. Odgovor na to vprašanje lahko iščemo samo v vzgojno izobraževalnih smotrih in izobrazbenih potrebah občana naše samoupravne socialistične družbe. Te potrebe pa so v današnjem času, v času znanstveno tehnične revolucije, ko je tehnični, družbeno ekonomski in znanstveni razvoj izredno hitri in ko lahko brez posebnih dilem predvidevamo, da bodo v bodočnosti še hitrejši, niso in ne morejo biti nekaj stalnega, temveč se neprestano spreminjajo. Izobraževanje občanov za aktiven odnos do okolja in smiselno obvladovanje konfliktov med naravo in družbo ter pravilno gospodarjenje z okoljem zahteva celostna spoznanja, k čemur lahko geografija kot učni predmet dosti prispeva. Zaradi tega se vloga in pomen geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta ne more manjšati, temveč dobiva vedno večji pomen. V kolikor pa bo geografija kot vzgojno

izobraževalni predmet vršila to funkcijo je odvisno od resnične didaktične reforme geografskega pouka. Drušbeno ekonomski, znanstveni in tehnološki razvoj prinašajo vedno nove situacije in probleme, do katerih mora človek zavzeti stališče in najti pravilno rešitev. Zaradi tega tudi podrobni vzgojno izobraževalni in operativni smotri geografije kot učnega predmeta ne morejo biti statični temveč morajo imeti dinamični značaj. Dinamičnost operativnih in deloma tudi kognitivnih vzgojno izobraževalnih smotrov mora ne prestanto valorizirati in prilagajati vsebino in usmerjenost geografskega izobraževanja življenjskim potrebam človeka.

1.2. Vsi vzgojno izobraževalni smotri pouka geografije v Jugoslaviji temeljijo in služijo ideologiji delavskega razreda.

Vsa geografska spoznanja, tako fizično ko družbeno geografske, obravnavamo iz razrednega stališča, s stališča delavskega razreda. To je hkrati bistvena poteza znanstvenosti pouka. Sleherni element, pojav ali spoznanje obravnavamo iz družbeno angažiranega vidika. To se pravi, da pri vsakem elementu, pojavu ali skupini elementov obravnavamo njihove absolutne in relativne vrednosti. Relativno vrednotenje pa je vedno družbeno angažirano in ima razredni značaj. Indiferentnega, družbeno neangažiranega pouka geografije nikoli ni bilo in si ga tudi ni mogoče predstavljati. Indiferentno je lahko samo spoznavanje absolutnih vrednosti posameznih elementov ali pojavov, kar pa seveda ni istovetno s pojmom geografskega izobraževanja, temveč je samo njegov izhodiščni sestavni del. Pomembna naloga didaktične reforme pouka geografije je tudi v tem, da se odločno bori proti vsem tistim konceptom, ki pod krinko "znanstvenosti" in "neangažiranosti" vztrajajo pri fakticizmu in pozitivizmu in geografsko izobraževanje zamenjujejo z nudenjem čim več imen, podatkov in dejstev.

Geografsko izobraževanje, pa naj bo spoznavanje fizično ali družbeno geografskega kompleksa ali celostno spoznavanje dolo-

čerega prostora ali problemov je vedno družbeno angažirano, obstaja pa odprto vprašanje iz kakšnega vidika in kakšne družbe. Neangažirano obravnavanje posameznih kompleksov ali celotne pokrajine ali teritorija (če teritorij pojmuje kot del zemeljskega površja z vsemi elementi naravne in družbene stvarnosti, ki ga lahko po naravnih, političnih, administrativnih ali družbeno ekonomskih kriterijih omejimo) ni mogoče, ker bi verjetno težko našli teritorij, ki ne kaže vplivov vladajočih in izkoriščanih razredov. Omalovaževanje ali namerno preziranje učinkov teh vplivov v pokrajini na eni strani pomeni neznanstvenost, saj smo prezrli enega izmed pomembnih dejavnikov pri sooblikovanju zunanje podobe določene pokrajine, na drugi strani pa tiho zagovarjanje preživelih družbeno ekonomskih sistemov.

Tako na primer brez razrednega vidika ne moremo obravnavati nobene teritorija na svetu ne glede ali je ta dežela v razvoju, kjer so še vedno močno prisotni vplivi iz kolonialne dobe in današnjega neokolonializma ter razredne diferenciacije, ali pa je to pokrajina iz razvitih dežel, kjer bomo našli v pokrajini plasti odrazov različnih vladajočih razredov. Razredni pristop pa ni nujen samo pri kompleksni obravnavi teritorija temveč tudi pri obravnavi posameznega fizično ali družbeno geografskega elementa in pri obravnavi problemov. Različni razredi imajo do posameznih elementov, pojavov in problemov različen odnos, zato so tudi posamezni elementi (npr. voda, prst, zemljišče, nagib, podnebje itd.) in problemi spoznavni le takrat, če jih po absolutnem vrednotenju spoznamo tudi po splošnem relativnem in relativno razrednem vrednotenju.

Relativno razredno vrednotenje s stališča delavskega razreda mora na eni strani prikazati kvarne posledice kapitalizma, imperializma, neokolonializma in nadnacionalnih družb in socialne diferenciacije v pokrajini, izrabi zemlje, ropanju naravnih bogastev, odnosa do varstva okolja, razmestitvi industrije, svetovne delitve dela in dobrin, problemov naraščanja prebival-

stva, pridobivanja hrane itd. Na drugi strani pa mora razredno vrednotenje prikazati napore zavestnih pozitivnih sil pri odpravljanju kvarnih posledic nepravilnega gospodarjenja z okoljem, odpravljanju nepravilne svetovne socialne diferenciacije in pri reševanju perečih problemov sodobnega sveta.

1.3. Vzgojno izobraževalni smotri pouka geografije so del splošnih vzgojno izobraževalnih smotrov šole v naši samoupravni socialistični družbi.

Glavni smoter naše šole je vzgoja vsestransko in harmonično razvite osebnosti kot aktivnega člana naše samoupravne socialistične družbe. To pomeni, kakor koli so že geografski vzgojno izobraževalni smotri pri vzgoji mladega občana važni in pomembni, so vendar samo skromen sestavni del celotnih vzgojno izobraževalnih smotrov pri vzgoji našega občana. Te splošno znane resnice se geografi še vedno premalo zavedamo ali pa se je enostavno nočemo zavedati. To misel nam potrjujejo tudi dosedanja učbeniki za pouk geografije v posameznih razredih. Prav je da se v republiki in v okviru federacije borimo za primerno število ur namenjenih pouku geografije v posameznih razredih, toda to je vendar samo ena sicer zelo pomembna komponenta. Res je, da brez zadostnega števila učnih ur ne moremo realizirati geografskih vzgojno izobraževalnih smotrov. Na drugi strani pa je prav tako res, da samo število ur še ni jamstvo za boljšo ali slabšo realizacijo teh smotrov. Za realizacijo teh smotrov je predvsem potrebna didaktična reforma pri izboru učiva. Osnovni vidik te reforme je, da na račun kvantitete dvignemo kvaliteto izobraževanja. Teoretično se s tem več ali manj vsi strinjamo, praktično izvajanje tega pa je komaj opazno. V osnovni šoli, kljub temu, da učni načrt določa obravnavo širših regij in ne predvideva obravnave posameznih držav, večina učiteljev razen obravnave širših regij skuša obravnavati tudi posamezne države. Zaradi tega pomanjkanje časa in obilica snovi sili učitelja v deskribcijo in površno obravnavo pojmov in osnovnih spoznanj. Rezultati takega dela so znani, učenci so samo objekt, ki naj

pridno posluša in si snov spominsko osvoji (in jo kmalu tudi pozabi). Tak način geografskega vzgojno izobraževalnega dela daje slabe rezultate, zato zagovorniki tega sistema vztrajajo pri koncentričnih krogih.

Dvig kvalitete geografskega izobraževanja in uveljavljanje resničnih samoupravnih odnosov v razredu nujno zahteva na eni strani izrazito krčenje učne snovi (kot je predvideno v novem učnem načrtu za osnovno šolo), predvsem krčenje faktov, dejstev in primerov, na drugi strani pa poglobljeno obravnavo pojmov, spoznanj in zakonitosti, torej zlasti snovi, ki ima transferni značaj. Prenos težišča pouka od faktov, dejstev in obravnave številnih primerov, skratka od snovi, ki zahteva pretežno spominsko osvojitvev na razumsko osvojena spoznanja, ni samo korak k novi kvaliteti geografskega izobraževanja, temveč je tudi predpogoj za vzgojo celostnega ali geografskega načina mišljenja v smislu dialektično enotne geografije in ustvarjanje osnovnih pogojev za resnično aktivizacijo učencev pri pouku.

Omejitev primerov in poglobljeno obravnavanje širših regij s posebnim poudarkom na transfernih spoznanjih nudi osnovne pogoje za uvedbo enotnega linearno vertikalnega sistema geografskega izobraževanja. V osnovni šoli je glavna naloga pouka geografije nuditi osnovne geografske pojme in spoznanja ter seznaniti učence s širšimi regijami sveta. Pri tem regionalizacija v večini primerov sloni na skupnih naravno geografskih značilnostih, na političnih ali teritorialnih mejah ali samo na skupni legi. Analitično-sintetična, sintetično-analitična ali primerjalna obravnava izhaja iz značilnosti regij. Na stopnji usmerjenega izobraževanja je geografija problemsko usmerjena, ugotavlja, proučuje in nakazuje reševanje problemov sodobnega sveta. Problemsko-funkcijski vidik obravnave je nujno kompleksen, celosten v smislu dialektično enotne geografije.

Pri problemsko usmerjeni geografiji na stopnji usmerjenega

izobraževanja ločimo dve vrsti ali načina obravnave. Pri prvem načinu izhajamo iz določenega elementa, pojava ali skupine elementov, kot je voda, ozračje, prehrana, obdelovalna zemlja, urbanizacija, deagrarizacija, industrializacija itd. Obravnava slehernega problema je celostna, kompleksna in vključuje vse tiste dejavnike naravne in družbene geografije, ki so vplivajo in sodelujejo pri nastajanju in razvoju posameznih problemov. Pri drugem načinu obravnave izhajamo iz prostora. Npr. osnovni problemi kraških področij, osnovni problemi dežel v razvoju, osnovni problemi razvitih kapitalističnih dežel, osnovni problemi socialističnih dežel, osnovni problemi nacionalno mešanih področij itd. Pri ugotavljanju in nakazovanju rešitve problemov ima določen prostor svojo funkcijo (lokalno, regionalno, svetovno). Zaradi tega regionalizacija pri problemsko usmerjeni geografiji ni enaka kot je v osnovni šoli in ne pomeni cikličnega ponavljanja snovi, temveč temelji na funkciji določenega območja pri (lokalnem, regionalnem in svetovnem) reševanju določenega problema.

Oba načina obravnave pri problemsko usmerjeni geografiji proučujeta in nakazujeta rešitve problemov iz družbeno angažiranega vidika naše samoupravne socialistične družbe. Pri tem proučujeta probleme tako iz splošno človeškega vidika kot iz vidikov posameznih socialnih skupin delovnih ljudi.

1.4. Vzgojno izobraževalni smotri pouka geografije so dinamični smotri.

Tako kot celotni vzgojno izobraževalni smotri šole v samoupravni socialistični družbi so tudi smotri geografije kot učnega predmeta dinamični smotri in odražajo stopnjo doseženega družbeno ekonomskega razvoja ter tendence in perspektive razvoja v neosredni prihodnosti. Za vse panoge človekove dejavnosti je značilen izredno hiter razvoj in s tem se sročajo vedno novi družbeno ekonomski problemi in problemi v zvezi z odnosom človeka do okolja. Naloge geografije kot učnega predmeta je, da na eni strani seznanja in nudi informacije o doseženem razvoju

in na drugi strani nudi vsa ugotovljena spoznanja za obvladovanje vedno novih problemov, ki jih sproža razvoj.

Zaradi tega moramo pri vzgojno izobraževalnih smotrih geografije kot učnega predmeta ločiti dolgoročne, ki za daljše obdobje ostanejo nespremenjeni in kratkotrajne smotre, ki praktično pomenijo neprestano valorizacijo in prilagajanje vsebine življenjskim potrebam človeka. To pomeni, da je pot ebno geografsko učno snov neprestano valorizirati. Pri tem seveda ne mislimo samo na faktografsko valorizacijo (čeprav je do določene meje tudi ta potrebna), temveč valorizacijo glede na novo funkcijo določenega pojavnega elementa, skupine elementov ali območja, tako iz lokalnega, regionalnega in svetovnega vidika.

Druga komponenta dinamičnosti vzgojno izobraževalnih smotrov pouka geografije izhaja iz geografije kot znanosti. Novi izsledki geografske znanosti in nova spoznanja, zlasti spoznanja, ki imajo vzgojno izobraževalni pomen ali pri pravilnem gospodarjenju z okoljem ali reševanju drugih perečih problemov sodobnega sveta, morajo takoj dobiti svoj odraz pri vzgojno izobraževalnem delu.

Dinamičnost vzgojno izobraževalnih smotrov pri pouku geografije ne bo nikoli mogoče realizirati samo z učbeniki ali drugimi učnimi pripomočki, temveč le tako, da vsak učitelj geografije neprestano aktivno spremlja družbeno ekonomsko, socialni in politični razvoj doma in v svetu ter napredek geografske znanosti in to neprestano vnaša v svoje vzgojno izobraževalno delo v razredu.

1.5. Jugoslovanski didaktični vidiki, izbor in interpretacija geografske vzgojno izobraževalne vsebine.

Pri obravnavi osnovnih vidikov didaktične reforme pouka geografije v osnovni šoli se pojavlja vprašanje ali so naloge geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta nacionalne, ali pa so v celoti ali vsaj deloma internacionalne. Z drugimi besedami ali so naloge geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta enake v vseh državah, kot je primer pri fiziki, kemiji,

ali matematiki. Ali pa obstajajo pri geografiji specifičnosti, kot so pri nekaterih drugih predmetih. Če so naloge geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta internacionalne, kot trdijo nekateri didaktiki in metodiki geografije, potem lahko v celoti prevzamemo tuje didaktične izsledke do vključno učbenikov in jih z manjšimi spremembami uvedemo v našo prakso.

Internationalni značaj nalog geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta je vsekakor problematičen, to nam dokazuje že samo dejstvo, da se za modernizacijo in didaktično inovacijo pouka geografije ne pojavljajo internacionalni projekti, kot je primer pri nekaterih drugih predmetih (kemiji, matematiki in biologiji).

Na drugi strani pa obstaja dejstvo, da didaktiki geografije iz različnih dežel, kar je prišlo do izraza tudi na evropskem kongresu v Budimpešti in na svetovnem kongresu v Moskvi, v večji ali manjši meri priznavajo in postavljajo (seveda v zelo različnih razmerjih dve osnovni funkciji geografije kot učnega predmeta ki sta:

- prostorsko informativna in
- problemska, to je vzgoja celostnega ali geografskega načina mišljenja.

Načeloma sta obe navedeni funkciji torej internacionalni. Specifičnost posamezne dežele je le v različnem pojmovanju te funkcije. Z drugimi besedami v različnih ciljih te naloge. Pri prostorsko informativni funkciji lahko najdemo določene skupne konceptološke vidike. Ti so v tem, da vsaka dežela posveča: več pozornosti svojemu ozemlju, več pozornosti svojim sosedom in več pozornosti deželam, s katerimi jo vežejo tesnejše politične, gospodarske in kulturne vezi.

Te vidike bi lahko zajeli v načelo, ki bi ga v posamezni državi uporabljali v skladu s specifičnimi razmerami tako, da v bistvu ne bi bilo konceptoloških razlik. Bistvo razlik je toter didaktičnega značaja in izvira iz ideoloških vidikov in v zvezi s tem z različno interpretacijo gradiva, na drugi strani pa iz stopnje družbeno ekonomskega razvoja. Na primer pri nas,

v deželi samoupravnega socializma, v deželi, ki je že od vsega začetka sooblikovalec in nosilec politike neuvrščenosti, bomo številne probleme in pojave drugače obravnavali, drugače kot v nekaterih socialističnih ali kapitalističnih deželah. Taki elementi in pojavi med drugimi so nacionalna, verska, rasna, socialna in ekonomska vprašanja, problemi mednarodne delitve dela, menjave blaga, neenakomerno naraščanje cen blaga za industrijsko in kolonialno blago, problemi neokolonializma, nadnacionalnih družb, problemi prehrane, naraščanje števila prebivalstva, industrializacija itd.

Specifičnosti torej izvirajo iz:

- idejnih vidikov;
- specifičnosti prostora;
- stopnje socialnega in družbeno ekonomskega razvoja.

Iz vsega navedenega lahko zaključimo, da je funkcija geografije kot učnega predmeta po konceptu internacionalna, didaktična vsebina in vidiki informacij pa izhajajo iz naše idejne in družbeno politične stvarnosti. Iz tega sledi, da lahko iz tuje literature za pouk povzemamo le nesporna dejstva, medtem ko mora biti interpretacija teh dejstev v skladu z našimi vzgojno izobraževalnimi smotri.

2. DRUŽBENA, PSIHOLOŠKA IN STRUKOVNA UTEMELJENOST VSEBINSKE REFORME POUKA GEOGRAFIJE

2.1. Družbena utemeljenost vsebinske reforme pouka geografije.

Vzgojno izobraževalni smotri osnovne šole postavljajo didaktiki geografije zahtevo, da prenese težišče pouka iz kopičenja singularnih spoznanj na transferna spoznanja, odkrivanje zakonitosti in problemov. Težišče pouka naj bi bilo na kritičnem, problemskem in funkcijskem prikazu snovi.

Dosedanji koncept geografije kot učnega predmeta s svojimi koncentričnimi krogi in težnjo po vsestranskem horizontalnem prikazu čim več dežel in regij ima vrsto pomankljivosti. Na iz-

med teh je, da preobilica snovi sili učitelja k uporabi tistih delovnih metod, ki omogočajo najhitrejšo predelavo snovi, to je v verbalne učne metode. množica podatkov in dejstev ter preobilica drobnih regij in dežel, ki jih moramo obravnavati povzročata uveljavljanje deskripcije in fakticizma. Iz tega izhajajo naslednja negativna dejstva:

- a) V vzgojno izobraževalnem procesu, kjer prevladujejo dejstva, fakti in deskripcija, učenec ne more imeti enako pravnega položaja. Dolžnost učenca je predvsem da si spominsko osvaja podano gradivo. O aktivnem sodelovanju in o samoupravni vzgoji pri takem učnem procesu seveda ne moremo dosti govoriti. Preobremenjevanje mladine s preobilico snovi, zlasti faktov in dejstev, je tudi najboljši način, da učenca odvrnemo od samostojnega sklepanja in razmišljanja, kar pa seveda ni v skladu s splošnimi vzgojno izobraževalnimi smotri šole v samoupravni socialistični družbi.
- b) Usmerjenost v deskripcijo in faktografijo povzroča, da učenca ne naučimo geografskega načina mišljenja in mu ne nudimo tistih spoznanj in vrednot, ki bi jih geografija kot učni predmet lahko dala in so nujno potrebna za splošno izobrazbo sodobnega človeka, še posebno pa za občana naše samoupravne socialistične družbe.

Da družba ta vakum, ki ga geografija kot učni predmet ne izpolnjuje v zadostni meri, čuti, lahko opazimo iz vedno bolj pogostih zahtev in predlogov po uvedbi novega predmeta o okolju. Mogoče se bodo kmalu pojavile zahteve po novem predmetu o naravnem potencialu, o deželah v razvoju in podobno.

2.2. Psihološka utemeljenost vsebinske reforme pouka geografije.

V tej dobi od učenca ni več mogoče zahtevati, da bi se na pamet učil raznih podatkov, dejstev in imen, če v njih ne vidi pravega smisla. Mladina v tej dobi zahteva, da ima učna snov, ki jo spoznava, določen pomen, določeno vrednost, hoče o njej

razmišljati in do nje zavzeti kritičen odnos. Tudi motivacija se v tej dobi spreminja. Tako imenovana zunanja ali ekstrisična motivacija, pri kateri se je učenec učil predvsem zaradi staršev, učitelja, strahu pred slabimi ocenami, za nagrado in podobno, stopa močno v ozadje, a v ospredje stopa notranja ali intrisična motivacija. Če imamo do učenca pravičen odnos, ga lahko trajno navdušimo za določena področja, zlasti če pri tem upoštevamo njihove porajajoče se možnosti abstraktnega mišljenja, teoretiziranja in zanimanja za razna vprašanja medčloveških odnosov, etničnih in družbenih problemov itd. Zelo pomembno za razvijanje teh interesov je, da je učenec pri pouku enakopraven partner, da učitelj in učenec skupaj iščeta in spoznavata resnico, da se učenec ne boji priznati česar ne zna, temveč da se v takih primerih obrne za pomoč k učitelju. Učitelj torej ne sme "prodajati" gotovih resnic, ali gotovih "izdelkov" ampak mora biti samo voditelj, mentor, to je učitelj v pravem pomenu besede, ki učenca uvaja in vodi na poti spoznavanja od iskanja, preko zmot, konfliktov, do spoznanj. Pri vsakem novem spoznanju, kjer je to le mogoče, naj učitelj nakaže možnost uporabe pri reševanju praktičnih vprašanj. Na tak način učenca tudi pravilno motiviramo, odnosno mu pomagamo pri oblikovanju in utrjevanju pravilne motivacije. Motivacija bo vedno bolj izhajala iz njega samega, iz želje in interesa po spoznavanju določenih vprašanj, da bi o njih čim več vedel in da bi ob težkih nalogah preizkusil svoje sposobnosti.

Zaradi tega je zelo pomembna in važna naloga, ki stoji pred učiteljem geografije, da oblikuje pri učencih pravilno motivacijo. Če je učitelju to uspelo, je uspeh pouka v veliki meri zagotovljen.

2.3. Strokovna utemeljenost vsebinske reforme pouka geografije.

Če hočemo pouk geografije dvigniti na višjo raven in če stremimo za tem, da damo pouku višji znanstveni značaj, ga moramo preusmeriti od naštevanja podatkov, dejstev in opisa k poglobljeni obravnavi pojmov, odkrivanju transfernih spoznanj, zako-

nitosti in problemov. Ravnati moramo kot raziskovalec, ki pri svojem delu odkriva, spoznava in rešuje probleme. Brez problemov, brez nerešenih vprašanj ni nobenega znanstvenega dela in nobene znanosti. Razlika med znanstveno raziskovalnim delom in poukom je le v tem, da pri pouku ne bomo mogli odkrivati novih resnic in spoznanj, toda pot odkrivanja, spoznavanja in reševanja odprtih vprašanj je enaka.

Osnovni namen pouka geografije ni več v tem, da učenca naučimo čim več snovi, temveč stoji v ospredje drugi namen, to je da ga uvajamo in seznanimo z učno snovjo tako, da v njem vzbudimo zanimanje, navdušenje in sposobnosti za nadaljnje samoizobraževanje in spremljanje vedno novih odprtih problemov sodobnega sveta.

Odkrivanje neznanega sveta in neznanih dežel, v pravem pomenu besede, je bil osnovni motiv geografije v preteklem stoletju. Temi je sledila tudi šolska geografija, zato je bil osnovni smoter pouka geografije seznaniti učence z domovino in čim večjim številom tujih dežel. Ta motiv je tudi danes še zelo pomemben, toda ni več edini in ne more več prevladovati na vseh razvojnih stopnjah. To željo po odkrivanju in spoznavanju neznanega sveta, željo po raziskovalni dejavnosti lahko s pridom uporabimo pri pouku geografije. Razlika je le v tem, da ne spoznavamo več na vseh stopnjah neznane dežele, temveč, da spoznavamo tudi neznane probleme v znani deželi.

Pri sodobnem pouku geografije ne spoznavamo več samo prostora, prostora samega na sebi, kot smo bili doslej pogosto navajeni, temveč spoznavamo ta prostor za človeka in iz vidika človeka. Saj geografske probleme v določeni regiji lahko ugotovimo le, če razen prostora spoznamo tudi odnose med prostorom in človekom. Učenec pa ta spoznanja najlažje odkriva, če je pri tem neposredno prizadet, to je hkrati tudi najvišja stopnja motivacije. Neposredno prizadestost v mnogih primerih ni težko vzbuditi, le izhajati moramo iz našega življenjskega okolja. Vsako življenjsko okolje je del celotnega sveta in je svet v malem, zato povsod najdemo primere in probleme, ki so hkrati problemi

kraja in hkrati problemi celotnega sveta.

3. OSNOVNE NALOGE POUKA GEOGRAFIJE V OSNOVNI ŠOLI IZ VIDIKI INTERPRETACIJE UČNE SLOVI

3.1. Naloge pouka geografije v osnovni šoli.

Po duhu novega učnega načrta za osnovno šolo, lahko naloge pouka geografije strnemo v naslednji skupini:

- v prostorsko informativno in
- v obravnavo problemov in vzgojo celostnega ali geografskega načina mišljenja.

Čeprav sta obe nalogi tesno povezani in se med seboj neprestano prepletata in je med njima težko postaviti neko mejo, je vendar zaradi sistematike obravnave in realizacije vertikalnega sistema geografskega izobraževanja, ki ga zahteva racionalizacija pouka potrebno, da med njima postavimo določeno ločnico. Ločitev obeh vzgojno izobraževalnih nalog pouka geografije je nujna tudi iz didaktičnega vidika, kajti prostorsko informativna funkcija je izhodišče, saj nudi osnovne zaznave predstave in oblikuje pojme, tako iz posameznih elementov, kot o delnih kompleksih in končno o celotnih geografskih regijah. Primarnost prostorsko informativne funkcije geografije kot učnega predmeta ne smemo pojmovati po vzgojno izobraževalnih ciljih geografije v osnovni šoli, temveč po postopnosti osvajanja geografskih spoznanj v skladu s psihofizičnimi sposobnostmi mladine na posameznih razvojnih stopnjah.

3.2. Prostorsko informativne vzgojno izobraževalne naloge pouka geografije v osnovni šoli.

Te skupina vzgojno izobraževalnih nalog pouka geografije je zelo obsežna in zajema:

- a) pridobivanje pojmov,
- b) pridobivanje informacij, spoznanj in zakonitosti,
- c) pridobivanje prostorskih predstav, spoznavanje regij in sveta kot celote.

a) Pridobivanje pojmov ima pri pouku geografije podobno vlogo kot spoznavanje števil pri matematiki ali črk pri slovenščini. Razlika je le v tem, da je potrebno pri matematiki poznati vse številke in pri jeziku vse črke, medtem ko si pri pouku geografije take razkošja, da bi učenec poznal vse pojme ne moremo privoščiti. Zaradi tega moramo pri pridobivanju pojmov imeti pred očmi splošne vzgojno izobraževalne smotre šole in si na tej osnovi izoblikovati kriterije za njihov izbor. Osnovno merilo za izbor pojmov je lahko samo njihova večja ali manjša nujnost za doseganje splošnih vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta in šele v drugi vrsti njihov pomen v sistemu geografske znanosti. Kriterij vzgojno izobraževalne vrednosti za izbor posameznega pojma, torej nujno zajema pojme, ki so potrebni za doseg smotrov pouka v osnovni šoli, to je spoznavanje in obravnavo problemov in vzgojo geografskega načina mišljenja. Podrejenost izbora pojmov vzgojno izobraževalnim smotrom geografije kot učnega predmeta zahteva, da pri izboru damo prednost tistim pojmom, ki so splošno pomembni, pred tistimi, ki so enkratni ali vezani na ožje področje.

Pri obravnavi pojmov pri pouku geografije je potrebno odpravljati ciklične kroge in uvajati vertikalni sistem geografskega izobraževanja. Ta zahteva ne izhaja samo iz racionalizacije učnega procesa, temveč tudi iz zahtev po kvalitetnejšem pouku in njegove borbe proti deskripciji in faktografiji. Uvajanje vertikalnega sistema pri obravnavi pojmov zahteva, da stremimo za tem, da čim bolj odpravimo ponavljanje, odnosno ponovno poglobljeno obravnavo posameznih pojmov in da, če je le mogoče pojme prvič obravnavamo v taki globini in širini, da jih bo učenec razumsko dojel in mu bodo služili kot osnova za spoznavanje in razumevanje geografske stvarnosti. Zahteva po enkratni, poglobljeni obravnavi pojmov končno izhaja tudi iz splošnih vzgojno izobraževalnih smotrov šole v naši samoupravni socialistični družbi, ki zahtevajo, da naj bo učenec v učnem procesu enakopraven sodelavec, ne pa subjekt, ki pasivno sprejema gotova spoznanja. Za stvarno realizacijo takih odnosov v učnem proce-

su, mora učenec pojme resnično razumsko dojeti, kajti le takrat jih bo lahko uporabljal kot kamenčke pri gradnji mozaika "podobe geografske stvarnosti".

Vertikalni sistem geografskega izobraževanja zahteva, da po prej navedenih kriterijih napravimo izbor neobhodno potrebnih pojmov za posamezne razrede osnovne šole in za šole usmerjenega izobraževanja. Pri tem je samoumevno, da sleherni učitelj geografije ve na kateri razvojni stopnji in v kakšni globini se posamezni pojem obravnava.

Glede na vlogo pojmov v geografskem izobraževanju je nujno, da je pridobivanje pojmov tem bolj v ospredju, čim nižja je psihofizična razvojna stopnja učencev, medtem ko v višjih razredih stopa vedno bolj v osredje pridobivanje prostorskih predstav, spoznanj, zakonitosti ter obravnava problemov.

b) Pridobivanje informacij, spoznanj in zakonitosti. Pridobivanje informacij, spoznanj in zakonitosti zajema zelo širok krog geografske učne snovi in jo lahko podrobneje razčlenimo v naslednje podskupine: podatki, spoznanja, zakonitosti.

Podatki

Vprašanje podatkov pri pouku geografije je eno izmed zelo pomembnih vprašanj didaktike geografije. Aktualnost tega vprašanja se kaže tako pri pouku kot pri realizaciji vzgojno izobraževalnih smotrov. Pri pouku se kaže aktualnost tega vprašanja predvsem v naslednjih oblikah:

- Dosedanji učbeniki navadno vsebujejo zelo dosti podatkov. Po nekaterih ocenah je v posameznih učbenikih tudi do tisoč podatkov. Niti učenec niti učitelj geografije si nista na jasnem, kakšen odnos naj imata do teh podatkov. Nekateri učitelji geografije stojijo na stališču, da naj učenci obvladajo vse podatke, drugi pa podatkov sploh ne zantevajo. Rezultat je v obeh primerih zelo podoben. Preveliko število podatkov povzroča, da se jih učenci nauče za uro ko so vprašani in jih pozneje kaj kmalu pozabijo. Anketa med študenti geografi-

je na FF je pokazala, da pretežna večina študentov ne obvlada podatkov, ki jih zahtevamo v osnovni in srednji šoli. To pa ne velja samo za podatke temveč v veliki meri tudi za topografska imena.

- Dosti težav povzroča tudi zastarelost podatkov. Večina podatkov je v času ko učbenik izide že nekoliko zastarela. Vsaka učna knjiga pa naj bi bila v uporabi vsaj nekaj let, zato so podatki vedno znatno zastareli. Do tega vprašanja zavzamejo učitelji geografije zelo različno stališče. Nekateri pravijo, podatki so itak zastareli, zato jih ne bomo obravnavali. Drugi vlagajo veliko truda v to, da bi podatke neprestano renovirali in dopolnjevali. Ti učitelji vidijo pomembni smoter geografije kot učnega predmeta v aktualnih podatkih in v neprestanem sledenju razvoju skozi prizmo statistike.

ko sta samo dve skrajni smeri odnosa učiteljev geografije in učencev do podatkov. Verjetno je med njima zelo dosti različnih variant, ki temeljijo na izhodišču, da zahtevamo "pomembne podatke". Pri tem pa je kriterij za izbor "pomembnih podatkov" subjektiven in se zaradi tega od primera do primera spreminja.

Sodobna didaktika geografije mora temu vprašanju posvetiti vso pozornost in najti ustrezne rešitve. Mislimo, da lahko izhodišče za pomembnost in nepomembnost podatkov iščemo samo v vzgojno izobraževalnih smotrih geografije kot učnega predmeta in skozi to prizmo vrednotimo podatke. Če vzamemo to izhodišče, potem bodo imeli večjo vrednost in večji pomen podatki, ki bistveno pripomorejo k razumevanju snovi, k vzgoji celostnega ali geografskega načina mišljenja. Večjo vrednost bodo torej imeli podatki, ki jih lahko razumsko osvojimo in niso enkratni, temveč imajo prenosni ali transferni značaj. Manjšo, podrejeno vzgojno izobraževalno vrednost pa imajo podatki, ki so enkratni, leksikografski in jih ni mogoče razumsko, temveč le spo-

minsko osvojiti.

Po značaju lahko podatke uvrstimo v dve skupini: podatke trajne vrednosti in podatke, ki imajo trenutno ali kratkotrajno vrednost.

P o d a t k i t r a j n e v r e d n o s t i . V to skupino spadajo podatki o velikosti držav, velikosti celin, zemljin, višini gora, dolžini rek, velikosti porečij itd. Podatkov o višinah gora in velikosti dežel si ni mogoče razumsko osvojiti, temveč si jih moramo enostavno zapomniti. Ni mogoče razumeti, zakaj meri Triglav ravno 2 864 m, zakaj ni 10 m višji ali nižji. Slaba stran spominke osvojitve pa je v tem, da spominke osvojene podatke tudi kmalu pozabimo. Zato zahtevajo dosti ponavljanja. Ko izbiramo podatke trajne vrednosti se moramo teh značilnosti zavedati. Biti moramo zelo preudarni pri izbiri in njihovo število kar se da skrajšati. Tiste podatke trajne vrednosti, ki smo jih izbrali, pa moramo dostikrat ponavljati in zahtevati od učencev, da jih brezpogojno obvladajo. Kakšni naj bi bili kriteriji za izbiro podatkov trajne vrednosti? Vsekakor bomo morali pri tem upoštevati prostorski vidik načela od bližnjega k daljnemu. O domači občini, republiki in državi bo potrebno, da učenci obvladajo več podatkov (npr. velikost posameznih republik, koliko meri najvišji vrh države, koliko meri Jugoslavija itd.), manj o Evropi (npr. velikost Evrope, najvišji vrh, najdaljša reka itd.), še manj o drugih celinah in zemljinah. Celo vrsto podatkov trajne vrednosti naj si učenci osvoje samo primerjalno (ne absolutno temveč relativno). Pri primerjalnem osvajanju podatkov izhajamo iz znanega k neznanemu, od domače republike ali države k drugim državam (npr. Zita je po površini nekaj manjša od Jugoslavije itd.).

P o d a t k i t r e n u t n e a l i k r a t k o t r a j n e v r e d n o s t i . Ti podatki zajemajo predvsem človeka in njegovo delovanje v prostoru. Njihova skupna značilnost je predvsem v tem, da niso stalni, temveč se neprestano spreminjajo. V okviru teh ločimo:

- absolutne podatke in

- relativne podatke.

Absolutni podatki na primer služijo za prikaz proizvodnje (npr. pridobivanje razne vrste hrane, proizvodnje industrijskega blaga, pridobivanje rudnih bogastev itd.) in razvoja prebivalstva tako v posamezni deželi kot na svetu kot celoti.

Relativni podatki nam kažejo odnos med dvema elementoma ali količinama, pogosto pa kažejo razmerje do celote, prostora ali stopnjo razvoja.

Tudi absolutni in relativni podatki trenutne ali kratkotrajne vrednosti zahtevajo predvsem spominsko osvajanje. Njihova kratkotrajna aktualnost in nevarnost pozabljanja nas silita, da moramo biti zelo preudarni pri izbiri podatkov, ki jih bomo zahtevali. Mislimo, da ne smemo zahtevati dosti podatkov trenutne ali kratkotrajne vrednosti, ki bi bili sami sebi namen. Težiti moramo za tem, da čim več podatkov trenutne ali kratkotrajne vrednosti, ki naj bi jih učenci obvladali spremenimo v razumsko osvojena spoznanja, ki so splošno uporabna, torej imajo transferni značaj.

Kakšne so možnosti spreminjanja podatkov trenutne ali kratkotrajne vrednosti v transferna spoznanja, si ogledjmo na nekaterih primerih.

Pri pouku geografije ne moremo mimo podatkov o prebivalstvu. Učbeniki navadno navajajo za posamezne dežele število prebivalstva, poprečno gostoto poselitve, število prebivalstva večjih mest in pokrajin, včasih tudi deleže prebivalstva po socialno poklicni, nacionalni in verski sestavi in podobno. Pri tem se največkrat naslanjajo na povezavo s prostorom in časom. V povezavi s prostorom prikazujejo poprečno gostoto in prostorsko razmestitev različnih struktur, v povezavi s časom pa osnovne značilnosti razvoja. Toda ti podatki so v večini primerov enkratni in ne služijo kot indikatorji za razumevanje celotnega družbeno ekonomskega razvoja in pogosto tudi niso prenosni na problemsko ali prostorsko druga področja. Pred nami je naloga, da te podatke klasificiramo na tiste, ki so za ilustracijo in

na tiste, ki so prenosni in nam lahko služijo kot kriteriji, merila za ugotavljanje stopnje razvoja. Za ilustrativne podatke, kot so npr. podatki o številu prebivalstva v določenem mestu, določeni pokrajini, deželi, absolutno število mestnega ali kmečkega prebivalstva, absolutne količine proizvodnje posameznih vrst agrarnega in neagrarnega blaga, je seveda nesmiselno da bi zahtevali naj jih učenci spominsko obvladajo. Pač pa moramo učence naučiti, kako in na kakšen način najhitreje pridejo do teh podatkov, če bi jih potrebovali.

Posebno pozornost moramo posvečati tistim podatkom, ki nam lahko služijo kot indikatorji in omogočajo razumevanje družbeno ekonomskih razmer in imajo splošno, transferno vrednost. Kot je lahko oreh odličen indikator za ugotavljanje mikroklimatskih razmer v določenem kraju, tako je stopnja naravne rasti prebivalstva lahko dober indikator za ugotavljanje kulturnega in socialno ekonomskega razvoja v določeni deželi. Učencem moramo pojasniti, da so zakonitosti v razvoju števila prebivalstva tesno povezane s proizvajalnimi sistemi in da se v stopnji rasti števila prebivalstva zrcalijo socialne, kulturne in gospodarske značilnosti posamezne dežele.

Učencem moramo pojasniti, da pri naravnem razvoju števila prebivalstva lahko ločimo več značilnih obdobj:

- V najbolj zaostalih kulturnih, in socialno ekonomskih razmerah je rodnost zelo velika. Na eni strani navadno pospešujejo verski, na drugi strani pa socialno ekonomski razlogi. V primitivni družbi ni socialnega zavarovanja, zato si človek skuša starost zavarovati s tem, da ima dosti otrok, ki bodo zanj skrbeli. Ker pa so zdravstveno higijenske razmere zelo primitivne, hrana pogosto pičla in enovrstna, je tudi umrljivost otrok zelo velika, zato je stopnja naravnega naraščanja prebivalstva relativno nizka.
- Z družbeno ekonomskim razvojem in višanjem življenjske ravni se polagoma dviga tudi zdravstvena prosveta in s tem se nagloboljšajo tudi sanitarno higijenske razmere. Umrljivost otrok naglo nazaduje. Toda miselnost prebivalstva

se počasneje spreminja kot ekonomske razmere, zato rodnost še dolgo ostane na enaki višini. To je obdobje ko se pojavi tako imenovana "eksplozija prebivalstva". Ta je zajela Mehiko okrog leta 1925, do danes pa že celotno južnoameriško celino. Pri nas v Jugoslaviji je danes značilna za Kosovo in za nekatere predele Bosne in Hercegovine.

- Z razkrojem klasične agrarne družbe, naglim manjšanjem deleža kmečkega prebivalstva, preslajanjem in končno prevlado nekmečkega prebivalstva, razvojem splošno izobraževalnega in po licega šolstva, dvigom življenjske ravni in splošne izobrazbe prebivalstva se polagoma spreminja tudi miselnost ljudi. Koliko bo otrok v posamezni družini, postaja vedno manj odvisno "od božje volje" in vedno bolj od volje obeh roditeljev. Z drugimi besedami, začne se uveljavljati planiranje družine. V agrarno-industrijskih in mladih industrijskih državah mora družina še veliko vlagati v otroško varstvo, v splošno in strokovno izobraževanje otrok, hkrati pa se roditelji ne morejo odreči določenemu življenjskemu nivoju in materialnim dobrinam, zaradi tega iz socialno ekonomskih razlogov število rojstev naglo pada in doseže svoj minimum.
  - V industrijsko razvitih deželah z visokim življenjskim nivojem odpadejo številne materialne in druge skrbi, ki tarejo mlade družine v agrarno-industrijskih in mladih industrijskih deželah, zato se rodnost zopet nekoliko poveča, toda ostane vedno močno pod rodnostjo v primitivnih režimih. Pri tem moramo učencem pojasniti, da navedena shema kaže samo splošne značilnosti stopnje razvoja števila prebivalstva, da pa lahko obstajajo določene izjeme. Napredna ali nazadnjaška socialno ekonomska politika v določeni deželi lahko bistveno vpliva na spreminjanje stopnje rasti števila prebivalstva.
- Če smo učencem pomen podatka stopnje razvoja števila prebivalstva pravilno pojasnili, da so ga razumsko osvojili, smo spremenili ta podatek v razumsko, transferno spoznanje.

Če bomo pri kateri koli deželi omenili, ali pa bo učenec sam zasledil podatek, da je stopnja naravne rasti števila prebivalstva npr. 3,1%, bo na osnovi tega lahko sam prišel do številnih sklepov in spoznanj: da je delež nepismenega in delež kmečkega prebivalstva še zelo visok, da je dežela v začetni fazi industrializacije, da je zdravstvena služba že dokaj razvita, medtem ko se kulturno prosvetne razmere in miselnost prebivalstva še ni dosti spremenila itd. S tem smo dosegli resnično spremembo podatka v transferno spoznanje, saj učenec na osnovi tega podatka ugotavlja in razume številne druge elemente in značilnosti družbeno ekonomskega, socialnega in kulturnega razvoja v določeni deželi.

Oglejmo si še en primer spreminjanja podatka v transferno spoznanje. V šolskih učbenikih pogosto navajamo, v tej ali oni deželi je tak in tak delež kmečkega prebivalstva. Če zahtevamo, da si bo učenec te podatke spominsko osvojil, potem to ne bo dosti pripomoglo k izboljšanju njegove izobrazbe (saj pogosto slišimo, vedel sem ta podatek pa sem ga pozabil, nihče pa še ni rekel, bil sem izobražen pa sem pozabil). Za razumsko osvojitve pomena podatka deleža kmečkega prebivalstva je potrebno učencu pojasniti, da je delež kmečkega prebivalstva v neki deželi vedno v obratnem sorazmerju s stopnjo družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja. Za stvarno razumevanje podatka deleža kmečkega prebivalstva, kot indikatorja stopnje družbeno ekonomskega razvoja, mora učenec poznati osnove razvoja agrarnega gospodarstva.

- Spoznati mora, da je bilo tudi pri nas za predindustrijsko obdobje značilno, da se je velika večina prebivalstva ukvarjala s kmetijstvom. Tako kot je bilo pri nas v predindustrijskem obdobju, je danes še vedno v številnih deželah v razvoju, kjer se s kmetijstvom ukvarja velika večina prebivalstva. Pri pridelavi, spravilu in predelavi prevladuje ročno delo, zato je potrebno dosti delovne sile. Storitvenost človekovega dela je zelo nizka, zato je nizka tudi

življenjska raven prebivalstva.

- Že prva faza industrializacije omogoča začetek uvajanja strojev v kmetijsko delo. Stroji olajšajo kmetovo delo in dvignejo njegovo storilnost. Zato je v kmetijstvu potrebnih vedno manj ljudi. Odvišna delovna sila se iz kmetijskih področij odseljuje v mesta, industrijska središča ali v druge dežele, kjer si poišče zaposlitev v agrarnem ali neagrarnem gospodarstvu.
- Obdobje znanstveno tehnične revolucije je omogočilo polno mehanizacijo kmetijstva in skoraj v celoti odpravilo ročno delo. Zaradi tega se je število kmečkega prebivalstva v industrijsko razvitih deželah zmanjšalo na minimum, v glavnem pod 10%.

S spoznanjem osnovnih stopenj preobrazbe agrarne v industrijsko deželo, učenec pridobi spoznanje o vrednosti in pomenu podatka o deležu kmečkega prebivalstva kot transfernega indikatorja. Če učenec ugotovi, da je v neki deželi delež kmečkega prebivalstva 70%, lahko na tej osnovi predvidi in sklepa na vrsto drugih socialno ekonomskih značilnosti in lahko predvidi procese, ki se bodo pojavili. Tako npr. lahko ugotovi, da je stopnja naraščanja prebivalstva dokaj velika, da je produktivnost dela nizka, ker prevladuje ročno delo, da je nizek življenjski nivo, velik delež nepismenega prebivalstva, da je industrializacija šele v razvoju, da bo v bodočnosti agrarno prebivalstvo množično zapuščalo podželje in si iskalo zaposlitev v domačih neagrarnih središčih ali pa se bo odseljevalo v tujino.

Možnosti spreminjanja podatkov v transferna spoznanja je pri pouku geografije zelo veliko, nudijo se nam tako pri fizičnih (npr. količina padavin, strmina, rečni režimi itd.) kot pri družbeno geografskih elementih geografije. Ker pa spreminjanje podatkov v transferna spoznanja zahteva dosti časa in poglobljenega dela, je potrebno izbrati in obravnavati le podatke, ki največ prispevajo razumevanju prostorske stvarnosti in vzgoji

geografskega načina mišljenja. Pri tem nam ne sme biti žal časa in vloženega napora, kajti če smo za spreminjanje podatkov v transferna spoznanja ob prvih primerih porabili več časa, se nam bo pri naslednjih primerih bogato obrestovalo, saj so učenci že pridobili nekaj elementov geografskega načina mišljenja, ki ga bodo lahko ob drugih primerih s pridom uporabljali.

Dejstva

Podobno kot podatki so tudi dejstva pri pouku geografije neizogibna. Brez njih ni mogoče spoznavati geografske stvarnosti. Vprašanje je le v tem, koliko dejstev naj obravnavamo in kako naj jih obravnavamo. Pri tem je potrebno upoštevati tudi psihofizično razvojno stopnjo in funkcijo geografije kot učnega predmeta na posameznih razvojnih stopnjah. Dejstvo kaže odnos med dvema ali več dejavniki. Npr, Argentina leži na jugu Južne Amerike. To dejstvo kaže odnos med Argentino in njeno lego na južnoameriški celini. Ali: Pohorje je zimsko športno središče. To dejstvo kaže odnos med reliefom, neko človekovo dejavnostjo in končno med reliefom, klimatskimi razmerami in populacijskimi središči.

Podobni kot podatki tudi dejstva največkrat zahtevajo spominsko osvojitvev. Razlika med podatki in dejstvi je le v tem, da v večini primerov dejstva lažje ponazarjamo, oblikujemo predstave in s tem olajšamo zapomnitev.

Dejstva imajo pri pouku geografije dvojen pomen. Na eni strani dejstva največkrat označujejo kje je kaj, na drugi strani pa pogosto prikažejo kakšen je ta element in kakšna je njegova funkcija. Iz tega dvojnega namena sledita tudi dva načina, odnosno dva pristopa k obravnavi. Ko učence seznanjamo kje je kaj in kaj je kaj, posredujejo to pretežno na deskriptivni način. Na primer: Argentina zavzema skrajni jug Južne Amerike. To najprej povemo, ali pa učence z vprašanjem navedemo k temu, da to sami ugotove, za boljše predstavo in lažjo zapomnitev pa še pokažemo na zemljevidu. Ko nudimo učencem informacijo, da je Pohorje zimsko športno središče, pokažemo Pohorje na

zemljevidu in mogoče še pokažemo sliko Fohorja z znanako športnimi objekti. S tem smo jim z besedno in slikovno deskribcijo nudili nekaj možnosti za spominsko osvojitve tega dejstva. Tudi tak način obravnave je pri pouku geografije nujen in potreben. Ker pa zahteva od učencev pretežno spominsko osvajanje, podobno kot podatki, je velika nevarnost, da učenci dejstva kmalu pozabijo, zato moramo tudi število deskriptivno podanih in spominsko osvojenih dejstev čim bolj skrajšati. Tista dejstva, za katera smo se odločili, da jih posredujemo, pa morajo učenci resnično obvladati, kar bomo dosegli s pogostim utrjevanjem in ponavljanjem.

Glede na psihofizično razvojno stopnjo učencev bo deskriptivno podajanje dejstev bolj pogosto v osnovni šoli, zlasti v nižjih razredih, medtem ko se mora v šolah usmerjenega izobraževanja vedno bolj opuščati, tako pri pouku kot v učnih pripomočkih. Čim višja je psihofizična razvojna stopnja učencev tem bolj opuščamo deskriptivno podajanje dejstev in tem bolj dejstva ne-kazujemo v obliki problemov, odprtih vprašanj in s tem omogočimo učencem, da o tem sami razmišljajo, zavzemajo do tega določen odnos in skušajo priti do določenih sklepov.

Zaradi tega bo na višji stopnji pri obravnavi dejstev prevladoval vzročno-posledični način obravnave. Na primer dejstvo "Argentina leži na jugu Južne Amerike" smo pri deskriptivnem načinu obravnave samo sporočili kot informacijo in za boljše predstavto to še pokazali na zemljevidu. Pri problemskem načinu obravnave lahko informativno vlogo in informativni pomen tega dejstva ugotove učenci sami. (Če bi v tej luči, kaj namreč lahko ugotove učenci sami, prelistali dosedanje šolske učbenike za pouk geografije, bi verjetno lahko obseg slehernega učbenika zelo zmanjšali, kar dokazuje, da v njih močno prevladuje deskribcija). Če ima učenec atlas, bo lahko ugotovil lego Argentine tako na južnoameriški zemljini kot v klimatskem pasu. Pri učencih pa moramo vzbuditi zanimanje, da ugotove, kako je ta lega vplivala v preteklosti, kako vpliva danes, kako bo verjet-

no v bodočnosti vplivala na gospodarsko in socialno življenje v Argentini in na vlogo Argentine v svetu. Če smo problemsko in funkcijsko obravnavali tudi druga dejstva, bo verjetno učenec lahko brez posebnih težav, bodisi sam, ali s pomočjo učitelja ugotovil gospodarsko usmerjenost Argentine, njeno zunanje trgovinsko usmerjenost in povezavo ter njeno funkcijo v svetovnem gospodarstvu.

Podobno bi lahko obravnavali tudi dejstvo "Jugoslovanska obala je členovita". Če samo pogled na karto bo pri učencih vzbudil vprašanje, zakaj je naša obala členovita in zakaj je italijanski del jadranske obale le malo razgiban. Pri obravnavi posledic učenci spoznajo funkcijo jadranske obale v različnih obdobjih. Vrsta ugotovitev in vzročno-posledični spoznanj ima transferni značaj in jih bodo učenci s pridom komparativno uporabljali tudi pri drugih obalah s podobnimi naravnimi značilnostmi.

Ob navedenih primerih smo ugotovili, da lahko tudi veliko večino dejstev, ki jih pogosto podajamo deskriptivno in si jih mora učenec spominsko osvojiti, spremenimo v vprašljivo obliko, v probleme. Probleme pa bosta učenec in učitelj skupno reševala in tako bo učenec postal resnično enakopraven sodelavec v učnem procesu, kjer bodo lahko prišle do izraza vse njegove sposobnosti.

Spreminjanje podatkov v transferna spoznanja in obravnava dejstev v obliki problemov nudi torej široke možnosti za večjo aktivizacijo učencev v učnem procesu. Na drugi strani pa tak način pouka zahteva, da na račun kvalitete močno skrčimo obseg snovi, da odpravimo ves nepotreben balast in se omejimo le na bistvene transferne indikatorje in snovne probleme, ki so nujni za spoznavanje sodobnega sveta in vzgojo celostnega ali geografskega načina mišljenja.

Spoznanja in zakonitosti.

Osvajanje spoznanj in zakonitosti je med seboj zelo tesno povezano in soodvisno, zato je težko postaviti med njima določene meje, še manj pa neke meje pri pridobivanju teh vrst znanja v vzgojno izobraževalnem procesu. To medsebojno povezanost in prepletенost smo opazili že pri prej navedenih primerih spreminjanja podatkov v transferna spoznanja. Razumevanje podatka stopnje rasti prebivalstva je spoznanje. Da pa pomen tega podatka učenci resnično razumsko osvoje, morajo predhodno spoznati zakonitosti v razvoju prebivalstva. Podobni odnosi so torej tudi pri razumevanju podatka deleža kmečkega prebivalstva. Iz tega lahko zaključimo, da so spoznanja in zakonitosti soodvisna in se med seboj dopolnjujeta.

Če hočemo odgovoriti na vprašanje, kakšna je bistvena razlika med spoznanji in zakonitostmi si moramo najprej ogledati nekaj primerov iz posamezne kategorije.

Primeri spoznanj:

- spoznanja so lahko razumsko osvojeni podatki (npr. stopnja rasti prebivalstva, delež kmečkega prebivalstva, donosi na ha, nagib pobočja itd.),
- spoznanja so lahko pomen in vloga določenega elementa, pojava ali teritorija (npr. pomen in vloga: nafte, urana, vodne sile, kast, ver, družbeno ekonomske ureditve, Sueškega prekopa, Sredozemlja, vlažno tropskega pasu, neenakomernega razvoja cen za agrarne in industrijske izdelke itd.).

Primeri zakonitosti:

- delež kmečkega prebivalstva v neki deželi je vedno v obratnem sorazmerju s stopnjo družbeno ekonomskega razvoja;
- čim višje so temperature tem manjša je izdatnost padavin;

- čim ugodnejši so rastiščni pogoji, tem bujnejša je rast rastlin.

naj imata obe kategoriji skupnega in kaj ju loči. Tako spoznanja kot zakonitosti imata skupne značilnosti, da sta splošno veljavni. Bistvena razlika med njima pa je v tem, da so zakonitosti splošno veljavne za trajno (ali vsaj zelo dolgo obdobje), medtem ko je vrednost spoznanj bolj vezana na določeno časovno obdobje, saj se pomen in vrednost posameznih elementov, pojavov in teritorija z družbeno ekonomskim razvojem lahko bistveno spremeni. Zaradi tega je potrebno pri obravnavi vrste spoznanj učencem prikazati tudi vrednost in pomen posameznega elementa, pojava ali teritorija v različnih obdobjih družbeno ekonomskega razvoja (npr. pomen in vloga Sredozemlja v razvoju evropske in svetovne civilizacije).

Spoznanja in zakonitosti sta pri pouku geografije tisti kategoriji, na katerih gradimo temelj vzgoje celostnega, ali geografskega načina mišljenja. Zaradi tega seveda ni potrebno posebej poudarjati njune posebne vloge in pomena pri pouku geografije.

c) Pridobivanje prostorskih predstav, spoznavanje regij in sveta kot celote.

Pridobivanje prostorskih predstav tako o domačem okolju in domači deželi kot o drugih deželah in regijah sveta je bila in ostane ena izmed bistvenih nalog pouka geografije. Že dalj časa pa obstaja odprto vprašanje, kakšno težišče naj ima ta naloga pri geografiji kot vzgojno izobraževalnem predmetu? Ali je ta naloga smoter geografskega vzgojno izobraževalnega dela ali pa je samo ena izmed osnovnih, izhodiščnih nalog geografskega izobraževanja. Ker je nastanek in vedno večja aktualnost tega vprašanja tesno povezana z družbeno ekonomskim in tehničnim razvojem in razvojem geografije kot znanosti, je potrebno da spoznamo dosedanje smeri in stališča do tega vprašanja.

Dosedanji koncept geografije kot učnega predmeta temelji na načelu, da je geografija kot vzgojno izobraževalni predmet v bis-

tvu regionalna geografija. Ta koncept geografije kot učnega predmeta se je izoblikoval v drugi polovici preteklega stoletja, kot odraz takratne stopnje razvoja geografske znanosti in njegega vzgojno izobraževalnega pomena. V tem obdobju, ko so intenzivno odkrivali in raziskovali do tedaj še malo znanih delov Afrike, Anglo Amerike, Latinske Amerike, Azije, Antarktike in Avstralije, je bila taka usmeritev geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta razumljiva in potrebna. Saj je bil v tem času pouk geografije za ogromno večino prebivalstva edini vir informacij, ki je seznanjal mladino s tujimi deželami, njihovim prebivalstvom in gospodarstvom. Celotna razporeditev regionalne obravnave je temeljila na prostorskem vidiku pojmovanja načela od bližnjega k daljnjemu. Na tej osnovi se je izoblikovala znana razporeditev in razporeditev učiva, domačija, domača dežela, domača država, Evropa, Azija itd. Tako smo po načelu koncentričnih krogov snov obravnavali v osnovni in srednji šoli.

Temu konceptu geografije kot učnemu predmetu je bila prirejena tudi sistematika pri obravnavi posameznih regij: lega, položaj, velikost, zgradba, relief, podnebje, talne razmere, rastje itd. Vsaka regija se po tem sistemu analitično obdela, nato sledi delne sinteze (ali po posameznih naravno ali družbeno geografskih kompleksih) in končna sinteza za celotno regijo. Tak način obravnave se pri večjih regijah (državi ali skupini držav) navadno še ponovi pri obravnavi manjših regij.

Navedeni vzorec obravnave posameznih regij je prevladoval pri pouku geografije v osnovni in srednji šoli od srede preteklega stoletja do sedanje reforme osnovne in srednje šole. V dvajsetih letih tega stoletja je ta sistem geografije kot učnega predmeta doživel prve resne kritike. Odpor proti temu togemu sistemu obravnave posameznih regij in preobilici snovi je rodil novo smer, tako imenovano smer **d o m i n a n t n i h f a k t o r - j e v** ali smer **j e d r n i h p r o b l e m o v**, ali tako imenovano **d i n a m i č n o r e g i o n a l n o g e o g r a f i j o**. Pri tej smeri ni več mogoče vseh regij obravnavati po

enakem receptu, temveč je pri vsaki regiji v ospredju določen dominanten ali jedrni problem. Naš znani metodik Lavricij Zgonik piše o tem v svoji metodiki geografskega pouka naslednje: "Za geografski pouk je važno vedeti kaj je vodilna misel, kaj bodo jedrna vprašanja in katere probleme bomo postavili in izluščili". Moderni geografski pouk posveča izvajanju vodilnih misli in postavljanju jedrnih vprašanj centralni pomen. Pri našem geografskem pouku je treba to močneje upoštevati kakor smo to delali doslej. To napravlja geografski pouk živahen in dinamičen. Dinamična regionalna geografija se je pri nas močno uveljavila, zlasti v osnovni šoli. Taka znana jedrna vprašanja so: Švaska dežela jezer, Irska - zeleni otok, Porurje - kovačnica Nemčije itd. Smer dominantnih faktorjev je mnogo prispevala k izboljšanju pouka regionalne geografije.

Vzporedno z razvojem geografije kot znanosti in s kopičenjem geografskih spoznanj in nastajanje vedno novih držav je naraščal tudi obseg geografske učne snovi. To je povzročilo v šestdesetih letih resno zaskrbljenost, kako "predelati" vse dežele. Iz te zaskrbljenosti se je rodil nov koncept regionalne geografije, tako imenovane "eksemplarična smer". Po tem konceptu vse regije sveta uvrstimo v določene tipe, do teh pa bi povsod obravnavali po en "tipičen" primer, kot predstavnika širše regije. Tako bi na primer kot predstavnico sredozemskih dežel obravnavali Italijo, od srednjeevropskih za Nemčijo itd. Ta eksemplarični koncept regionalne geografije je bil pri nas deloma uveljavljen v starem učnem načrtu za osnovno šolo in gimnazijo, izredno močan odraz pa je dobil v novem reformiranem učnem programu v naši sosednji republici hrvatski. V "Nastava zemljopisa u osnovnoj školi"¹ na 25. strani piše: "načelo egzemplarnosti je najviše došlo do izražaja pri izboru zemalja, koje treba obrađivati kao primjere državnih organizacija sa specifičnom prirodnom sredinom i društvenim delatnostima. kako je danas u UN učlanjeno

¹ Nastava zemljopisa u osnovnoj školi. Školska knjiga. Zagreb 1977.

više od 145 država, a izvan UN je oko 20 država i teritorija, izbor je bio težak. Od 33 evropske države, 41 azijske, 46 afričke, 26 latinsko-američke i 2 države angloameričke trebalo je izabrati najreprezentativnije. U program za VI razred se od mediteranskih zemalja posebno obradjuje samo Italija, od srednjeevropskih samo SR Njemačka, od zapadnih i sjeverozapadnih zemalja samo Francuska".

Zagovorniki tega koncepta pravijo, da je geografsko okolje kljub individualnosti mogoče zajeti v tipe. Posamezne tipe lahko združujemo in lahko prikažemo njihovo prostorsko razprostranjenost po svetu. Nasprotniki eksemplarične smeri v regionalni geografiji² pa navajajo, da je eksemplarični koncept mogoče uveljavljati samo pri obči geografiji in da pri regionalni geografiji to ni mogoče. Posamezna regija je rezultat zapletenega součinkovanja z zelo različno vlogo posameznega dejavnika in je zato enkratna. Obča geografija pa nasprotno od regionalne geografije stremi za spoznavanjem elementov, pojavov in procesov z različno prostorsko razširjenostjo in možnostjo transfera. Zaradi tega sta po mnenju kritikov eksemplarična koncepta v regionalni geografiji pojma "obče geografski" in "eksemplarični" istovetna.

Dokaj blizu eksemplarične smeri v regionalni geografiji je funkcionalna smer regionalne geografije.³ Izhaja iz stališča, da je že od Hettnerja dalje osnovni smoter pouka geo-

² F. Wels: Das exemplarische Arbeiten in Erdkundeunterricht. Geographisches Rundschau 1958.

A. Schultze: Das exemplarische Prinzip in Rahmen der didaktischen Prinzipien des Erdkundeunterricht. Deutsche Schule 1959., str. 492-500.

A. Schuttler: Gedanken und Vorschläge zum exemplarischen Verfahren in Erdkundeunterricht. Geographisches Rundschau 1960., str. 243-247.

³ F. Jonas: Länderkunde in der Oberstufe am Beispiel der algerischen Sahara. Geographische Rundschau 1967, str. 142-146.

grafije spoznavanje prostorske stvarnosti kot rezultata soodvisnosti in součinkovanja različnih dejavnikov. Če je torej prostorski aspekt edina specifična dimenzija geografije, potem mora biti osnova geografskega pouka na vseh stopnjah šol prostor, to je pokrajina, ne pa iz celotne prostorske stvarnosti iztrgani izolirani pojavi ali problemi. Potem je mogoče nuditi pravo geografsko izobrazbo le z regionalno geografijo. Namen eksemplarične smeri pri pouku regionalne geografije naj bi bil v tem, da prikaže različne primere zapletenega součinkovanja in različno vlogo posameznih dejavnikov v kompleksni prostorski stvarnosti. Toda vloga in pomen posameznih dejavnikov ni statična. Vsak element in vsako gibanje je funkcija, določeno od drugih elementov in gibanj, zato se z razvojem človeške družbe neprestano spreminja. Funkcionalna regionalna geografija torej neprestano spremlja razvoj in prikazuje vedno nova razmerja med posameznimi dejavniki pri oblikovanju celotne podobe določenega prostora. Avtorji tega koncepta pravijo, da če je smoter geografije kot učnega predmeta, da nudi spoznanja in vzgaja mlade ljudi za obvladovanje vedno večjih nasprotij med človekom in okoljem, potem lahko funkcionalna smer regionalne geografije s prikazom fleksibilne vrednosti posameznih dejavnikov in neprestane menjave vodilnih strukturnih elementov prostora, edina lahko doseže te vzgojno izobraževalne smotre.

Zagovorniki te zamisli smatrajo, da je mogoče ustvariti smiselno vertikalno povezavo med poukom regionalne geografije v srednji in osnovni šoli⁴. V osnovni šoli naj bi prevladovali dominantni faktorji in tipi, medtem ko bi se prava regionalna geografija začela šele v sredni šoli.

Po pregledu smeri, ki so se uveljavljale in se še uveljavljajo pri pouku regionalne geografije lahko ugotovimo, da se je pouk regionalne geografije z uvajanjem dominantnih faktorjev, eksemplarične in funkcionalne smeri znatno izboljšal. Vsaka smer ima

⁴ W. Grotzlüschen: Die Stufen des Heimatkunde- und Erdkundeunterrichts in der Volksschule. Die Deutsche Schule 1965, str. 366-370.

določene pozitivne elemente, ki lahko prispevajo k splošnemu napredku pouka geografije. Ikrati pa ima vsaka smer tudi svoje slabosti. Zaradi tega seveda v sleherni deželi glede na splošne vzgojno izobraževalne smotre in glede na vlogo geografije kot vzgojno izobraževalnega predmeta ter glede na nacionalne vadike interpretacije snovi, uvejajo različne koncepte geografije kot učnega predmeta, še posebno pa regionalne geografije.

Novi učni načrt za osnovno šolo v bistvu ne temelji na nobenem od navedenih konceptov, temveč v ospredje postavlja širše regije in pri obravnavi Evrope ne predvideva obravnave po posameznih državah. Prva in druga smer sta zaradi pomanjkanja časa, vedno novih spoznanj in vedno večje politične razdrobljenosti sveta postali neprimerni, ker ju ni mogoče realizirati. Na drugi strani temeljita na pretežno spominskem osvajanju gradiva in ne vzgajata v zadostni meri celostnega mišljenja. Tudi metodično temeljita na preživelih izhodiščih, saj je zaradi preobilice snovi in iz tega izvirajočih učnih metod učenec lahko samo objekt, ki naj pridno posluša in si snov spominsko osvoji. Na drugi strani pa tak faktografski način informiranja danes že močno nadomeščajo številna druga množična občila, kot so revije, časopisi, radio, televizija itd.

Eksemplarična smer išče določene kompromise, saj temelji na ugotavljanju tipov in na posplošitvah. Težko je regije ali države strpati v posamezne tipe. To je mogoče le, če jih klasificiramo samo po posameznih značilnostih. Na primer industrijske, agrarne, alpske, podonavske dežele. To pa je samo ena izmed značilnih karakteristik, medtem ko so med posameznimi alpskimi, podonavskimi ali industrijskimi deželami lahko izredno velike razlike. Vsaka regija je individualnost, čeprav ima z neko drugo regijo ali državo lahko podobnosti po številnih posameznih elementih, je v bistvu vendar enkratna in zato spoznanja niso v celoti prenosna.

Problemska smer pomeni znaten napredek v starem sistemu geo-

grafskega izobraževanja in je mišljena predvsem za drugo stopnjo, saj je v bistvu nadgradnja. Že zgoraj smo večkrat omenili, da brez poznavanja elementov in pojavov ni problemov. Poznavanje elementov in spoznavanje prostora pa je ena izmed osnovnih nalog pouka geografije v osnovni šoli, še posebej v nižjih razredih. Zato je ta smer v osnovni šoli lahko lažje vzporedna, toda zelo važen vidik pri oblikovanju prostorskih predstav in transfernih spoznanj, ki pa v šolah usmerjenega izobraževanja stopa absolutno v ospredje.

Tudi funkcionalna smer pomeni nadgradnjo. Funkcija nekoga geografskega prostora, države ali regije vedno pomeni nek odnos, neko vlogo, nek pomen do drugega elementa, do drugega ožjega ali širšega prostora. Na primer funkcijo Sredozemlja bomo lahko ugotovili le takrat, če ga povežemo s širšim evropskim ali svetovnim prostorom. Pri tem pa je seveda nujno, da učenci te prostore tudi poznajo, kajti brez tega ni mogoče primerjave, še manj pa ugotavljanje funkcije.

Izhod iz dilem raznih regionalno geografskih konceptov smo utrdili pri oblikovanju novega učnega načrta za osnovno šolo. Pri tem so nas vodili splošni vzgojno izobraževalni smotri šole kot celote in geografija kot znanost. Smotri nam povedo, da je geografija v šoli samo zaradi vzgojno izobraževalnega pomena ter da je samo eden izmed številnih vzgojno izobraževalnih predmetov in ima zato na razpolago samo določeno število učnih ur. Iz geografije kot znanosti pa smo povzeli dejstvo, da je vsaka regija enkratna, spoznavno neprenosna ter da brez zadostnega poznavanja elementov, pojavov in zakonitosti ni mogoče spoznati njihove vloge v kompoziciji geografskega okolja. Zaradi tega je potrebno za dvignitev kvalitete tudi znatno krčiti snov regionalne geografije. Pri tej krčitvi pa obstaja edina smiselna možnost, da pri prostorsko informativni funkciji obravnavamo širše regije. Če hočemo dvigniti kvaliteto pouka moramo vztrajati pri sprejetem učnem načrtu. Ne smejo nas motiti pomisleki, češ

če učenci posameznih držav ne bodo spoznali v osnovni šoli, potem jih ne bodo spoznali nikoli. S tem bi dajali nezaupnico celotnim reformnim prizadevanjem naše družbe. Naša osnovna naloga je nuditi učencem stvarne prostorske predstave širših regij in jim dati osnove celostnega, geografskega načina mišljenja in s tem tudi osnove za nadaljnjo geografsko samoizobraževanje. Vsi dobro vemo, da pri dosedanjem konceptu obravnave regij in dežel, četudi smo zato porabili veliko časa, učenci teh stvarno ne poznajo, ali pa je njihovo znanje le spominsko, ki kaj hitro utone v pozabo.

Bistvena novost novega učnega načrta za pouk geografije v osnovni šoli pa ni samo prenos težišča regionalne obravnave na širše regije, temveč predvsem v didaktičnem izboru snovi in v poglobljenem uveljavljanju določenih načel ter uvajanju novih metodoloških prestopov.

Dosedaj prevladujoči enciklopedični, uravnilovski pristop k obravnavi posameznih sestavnih delov geografskega okolja, se je po zaslugi našega didaktika in metodika dr. Mavricija Zgonika že močno umaknil iz šolske prakse. Toda še vedno je uveljavljena stara sistematika obravnave regij, ki navaja učitelja geografije k "vsestranski" obravnavi posameznih elementov po določenem vrstnem redu. Posamezni element ali pojav pa ima lahko v različnih prostorih in različnih okoljih zelo različno vlogo. Njegova vloga je lahko splošno ali širše značilna v določenem času, ali pa je samo enkratna, to je, pomembna samo za določen čas in prostor. Zaradi tega je uravnilovski pristop k obravnavi posameznih elementov, pojavov in delnih kompleksov pomemben samo za deskriptivni način obravnave, ne more pa dosti prispevati k poznavanju bistvenih in karakterističnih svojstev in problemov določenega prostora v določenem času.

Velika hiba pri pouku geografije je tudi v tem, da prepogosto zaporednost obravnave posameznih elementov in pojavov določenega geografskega prostora zamenjujemo s celostnostjo ali kompleksnostjo. Iz tega pojmovanja tudi izhaja mnenje, da mora regio-

nalna geografija v šolah v celoti obdržati svoje mesto, ker je edina, ki daje učencem kompleksno znanje o določeni regiji. Vsako krčenje regionalne geografije na račun pridobivanja splošnih spoznanj, pojmov in zakonitosti, pa se po tem pojmovanju istoveti s težnjami po likvidaciji geografije kot učnega predmeta. Če hočemo dvigniti kvaliteto pouka geografije je nujno, da smo morali do teh naziranj zavzeti določeno stališče, da bo lahko učitelj geografije celostnost ali kompleksnost stvarno realiziral pri svojem vzgojno izobraževalnem delu.

V geografski didaktiki uvrščamo celostnost ali kompleksnost med načela, ker mislimo, da je celostnost ali kompleksnost obravnave sleherne geografske učne snovi bistveni in tudi specifični del geografskega spoznavanja in izobraževanja. Kot načelo je splošno veljavno, ne glede na učno snov, učne oblike ali učne metode s katerimi določeno snov posredujemo. Načelo celostnosti ali kompleksnosti je tista specifičnost geografskega izobraževanja s katerim največ prispevamo k vzgoji celostnega ali geografskega načina mišljenja. To pa nikakor ne more biti naloga samo dela snovi, kot je regionalna geografija, temveč celotnega geografskega izobraževanja.

Kot smo že spoznali, je dosti nejasnosti pri vzgojno izobraževalnem delu, ker enciklopedičnost in zaporednost obravnave posameznih elementov geografskega okolja zamengujemo in istovetimo z načelom celostnosti ali kompleksnosti. Po tem pojmovanju je pouk regionalne geografije že sam po sebi kompleksen, medtem ko obravnave pojmov, spoznanj in zakonitosti ni. Kompleksnost ali celostnost pa v nobenem primeru ni "dana že sama po sebi" z izborom snovi, temveč je odvisna od tega ali smo to načelo pri pouku geografije dejansko upoštevali ali ne. Ob upoštevanju tega načela je lahko posredovanje splošnih spoznanj, zakonitosti in problemov celostno in kompleksno, ob neupoštevanju tega načela pa je lahko tudi pouk regionalne geografije daleč od tega.

Zaradi tega novi učni načrt predvideva poglobljeno uporabo načela celostnosti pri celotnem pouku geografije in s tem seveda tudi pri obravnavi regij.

Celostnost ali kompleksnost pri obravnavi regij se lahko uvaja postopoma, kajti le s pomočjo delnih sintez lahko pridemo h končni sintezi. Vsaka sinteza temelji na določenih vidikih, aspektih vrednotenja in klasifikacije. Nobeno vrednotenje (ne relativno ne absolutno) pa ni mogoče brez temeljitega poznavanja absolutnih in relativnih vrednosti posameznih elementov in pojavov ter njihovega pomena za določeno vejo človekove gospodarske dejavnosti. Če na primer obravnavamo Sredozemlje nam analiza absolutnih vrednosti naravnih razmer (osnovne značilnosti podnebja, reliefne in talne razmere, naravno rastje in njegova preoblikovanost pod vplivom človeka, naravna bogastva, gostota poselitve, socialne, ekonomske, kulturne in politične razmere) nudijo osnovno izhodišče za vrednotenje iz vidika različnih vej človekove dejavnosti. Kriteriji za vrednotenje (kaj je ugodno ali neugodno) pa izhajajo iz zahtev posameznih gospodarskih dejavnosti v skladu s splošno stopnjo družbene ekonomskega in tehničnega razvoja.

Ali so naravne razmere v Sredozemlju ugodne ali neugodne za kmetijstvo lahko ugotovimo le iz poznavanja absolutnih vrednosti naravnih razmer in iz analize optimalnih pogojev, ki jih potrebujejo sredozemske kulturne rastline. Če so naravne razmere bliže optimalnim rastiščinim pogojem sredozemskih kultur, lahko govorimo o ugodnih pogojih za kmetijstvo. Ekonomska upravičenost gojitve teh kultur pa ni odvisna samo od ugodnih ali neugodnih naravnih razmer v določeni regiji, temveč tudi od tega, kakšni so pogoji za gojitev teh kultur v drugih regijah in od tega kakšne so splošne potrebe po teh pridelkih v sami regiji in v širšem prostoru. Šele na osnovi teh spoznanj lahko govorimo o funkciji Sredozemlja kot proizvajalca sredozemskih kmetijskih pridelkov. Ali pa je v Sredozemlju bolj ali manj izrabiljen ugoden naravni potencial za pridelovanje sredozemskih kultur,

pa ni odvisno samo od možnosti, temveč tudi od vrste socialnih, ekonomskih, tehničnih in kulturnih dejavnikov v tem področju.

Če hočemo absolutne vrednosti naravnih razmer vrednotiti iz vidika turizma, homo seveda morali naravne razmere ocenjevati po drugačnih kriterijih. Jasna, vroča in suha poletja, ki lahko sredozemskemu kmetijstvu povzročajo znatne težave, bodo pri vrednotenju z vidika turizma dobila zelo pozitiven pomen. Ugodne podnebne razmere Sredozemlja za turizem pa še ne pomenijo, da je turizem tudi dejansko razvit, saj so približno take podnebne razmere v Sredozemlju že tisočletja, masovni turizem pa je zelo mlad pojav. Zato moramo tudi naravni potencial za turizem vrednotiti iz širšega vidika. Pri tem moramo upoštevati na eni strani vrednost naravnih razmer za turizem v drugih vplivnih področjih in kakšne so potrebe (ekonomske možnosti) prebivalstva v tem vplivnem področju: ali imajo možnost za oddih in rekreacijo samo redki privilegiranci ali imajo te možnosti široke plasti delovnih ljudi in kakšno je povpraševanje po tej vrsti uslug.

Na podoben način vrednotimo in delamo delne sinteze tudi za druge veje človekovega gospodarjenja v prostoru in šele nato lahko preidemo h končni sintezi.

Podobno kot smo pri delnih sintezah (to je pri sintezah iz vidika posamezne gospodarske panoge) klasificirali in vrednotili pomen in vlogo posameznega elementa ali pojava kot bolj ali manj pomembnega sotorca in sooblikovalca regionalnega potenciala ali problema na določeni stopnji družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja, tako je pri končni regionalni sintezi potrebno klasificirati in vrednotiti posamezne komplekse, odnosno posamezne človekove dejavnosti. Vrednotenje naravnega potenciala Sredozemlja iz širšega evropskega in svetovnega vidika v skladu z sodobnim socialnim, ekonomskim in tehničnim razvojem nam da potencialno funkcijo Sredozemlja v svetovnem merilu. Pri ugotavljanju potencialne funkcije Sredozemlja bodo številne gospodar-

ske panoge, ki ne temeljijo na ugodnem naravnem ali družbeno ekonomskem potencialu izgubile širši pomen. V ospredje pa bodo stopile tiste, ki zaradi specifičnosti naravnega in družbenega okolja ostajajo pomembne za širši prostor.

Ali je določena regija razvita v skladu z sodobno vrednostjo naravnega potenciala pa je odvisno od vrste družbeno ekonomskih, socialnih in kulturno političnih dejavnikov. Zaradi tega moramo pri regionalni sintezi razen potencialne funkcije ugotoviti tudi njeno stvarno ali realno funkcijo, to je njen stvaren, dejanski pomen in vlogo v določenem času.

Tak način obravnave regij onemogoča šablonsko in uravnilovsko sistematiko, saj bo vsaka regija glede na njeno naravno in družbeno geografske specifičnosti zahtevala drugačna izhodišča in poudarek na drugih naravnih in družbeno geografskih elementih in pojavih. Sinteza pri vrednotenju naravnega potenciala iz različnih vidikov človekove dejavnosti in relativno vrednotenje glede na različne stopnje družbeno ekonomskega, socialnega in kulturno političnega razvoja pa bo učencem nudila transferna spoznanja, ki bodo pri obravnavi drugih regij lahko vedno bolj skrajševala čas, ki je potreben za obravnavo in vedno bolj omogočala aktivno sodelovanje učencev pri učnem procesu.

3.3. Obravnava problemov in vzgoja celostnega ali geografskega načina mišljenja.

Vzgoja celostnega ali geografskega načina mišljenja zahteva, da posamezni element, pojav ali skupino elementov ne obravnavamo samo iz vidika fizične in družbene geografije, temveč z vidika dialektično enotne geografije. Celostnost in kompleksnost pri obravnavi snovi iz obče geografije pomeni, da skušamo dejstva, podatke in informacije spreminjati v probleme, ki jih obravnavamo iz absolutnega splošno relativnega in razredno angažiranega vidika.

Za ilustracijo si oglejmo dva primera celostne obravnave proble-

mov, problem voda in problem naravne rasti števila prebivalstva.

Pri obravnavi problema voda najprej obravnavamo absolutne vrednosti, to je fizikalno kemične značilnosti, to je gibanje in delovanje voda, rečne režime itd. Relativno vrednotenje pa zajema vlogo in pomen voda v določenem prostoru in času (to je na določeni stopnji družbeno ekonomskega razvoja) tako iz splošnega kot iz razredno angažiranega vidika. Problem voda je v različnih prostorih različen, ponekod bo v ospredju oskrba s pitno in industrijsko vodo ali z vodo za namakanje, drugod pa bo v ospredju vprašanje zavarovanja pred poplavami. Povsod pa problematika ohranjanje zdravih in čistih voda za oskrbo ljudi in živali z zdravo pitno vodo ter za ohranjanje pogojev, ki so potrebni za obstoj in razvoj živih organizmov v vodah.

Pri celostnem obravnavanju voda vključujemo v obravnavo vse tiste dejavnike in pojave, ki so v različnih zvezah in goodvisnostih sodelujejo pri razvoju tega problema. Pomen in vloga posameznih dejavnikov pa ni vedno enaka, temveč lahko imajo enaki dejavniki zelo različen pomen. Kot primer vzemimo dejstvo, da imajo Drava in njeni zgornji pritoki najvišjo vodo v pozni pomladi in zgodnjem poletju. To dejstvo je bilo v preteklosti, ko so še na številnih pritokih Drave delovale manjše zasebne elektrarne, dokaj neugodno. Kmetje in drugi lastniki teh elektrarn bi potrebovali največ toka v zimskih mesecih. Danes, ko so te zasebne elektrarne v večini primerov opuščene in ko obstaja široka povezava energetskih sistemov, pa ravno rečni režim Drave s svojo visoko poletno vodo lahko rešuje krizne situacije, ko imajo naše primorske reke malo vode. Podoben primer je menjava pomena tesenj in brzic v rečni strugi. V času splavarjenja lesa so bile brzice na Dravi strah splavarjev, medtem, ko za gradnjo kč nudijo ugodne pogoje.

Celostno obravnavanje določenega geografskega problema vključuje tudi vidike racionalnega gospodarjenja z določenim elementom, naravno danostjo ali določenim potencialom, ki je lahko rezultat naravnih razmer in človekovih naporov (npr. poljedel-

ska zemlja). Kot je opozoril še S. Ilešič⁵ ni stvar v tem, da bi naravo in njene posamezne elemente samo varovali, temveč moramo z njimi racionalno gospodariti. Vodo ne moremo samo varovati, temveč smo jo prisiljeni tudi uporabljati. Stvar je torej v racionalnem uporabljanju pitne vode, vode za gospodinjstva, za industrijo in za druge namene in to tako, da ne povzročamo škodljivih posledic. Pri tem je potrebno posvečati vso pozornost vz oji celostnega mišljenja s tem, da prikazujemo in opozarjamo na to, kakšne kvarne posledice lahko ima nepravilno gospodarjenje z vodo. Onesnaževanje rek ima lahko daljnosežne posledice na čivi svet in delovanje vode. Šaj večja specifična teža onesnažene vode ter številne primesi lahko povzročajo bolj intenzivno fizikalno in kemično delovanje vode. A pravilnemu gospodarjenju z vodo spada tudi odnos med vodnim potencialom in lokacijo posameznih vrst industrije. Znano je, da ima različna industrija različne potrebe po vodi zato je v območjih, kjer je skromen vodni potencial nesmotrno locirati industrijo, ki rabi veliko vode, pa čeprav bi drugi razlogi bili v prid take industrije.

Načelo celostnosti ali kompleksnosti zahteva, da tudi drugi izbrani primer, to je naravna rast števila prebivalstva ne obravnavamo kot podatek, temveč kot problem. V prvem delu obravnave učence seznanimo s samim pojmom kaj je naravni prirastek in kako ga izračunamo. Način izračuna naravnega prirastka si mora učenec razumsko osvojiti, zato so potrebne vaje iz te problematike. Zapomnitev podatkov o naravnem prirastku v posameznih državah ali posameznih regijah pa bi bil velik nesmisel. Kako se ti podatki lahko spremenijo v transferna spoznanja smo že obravnavali v prejšnjem poglavju. Z marksističnim pojmovanjem zakonitosti v razvoju prebivalstva pa bodo učenci na eni strani spoznali neresničnost in škodljivost raznih buržuaznih in neokolonialističnih teorij o razvoju prebivalstva, na drugi strani pa bodo osvojili spoznanje, da stopnja naravne rasti prebivalstva odraža stopnjo družbeno ekonomskega, socialnega in kulturnega razvoja določene dežele ter da ta problem ni mogoče

⁵ Svetožar Ilešič: O geografskih aspektih varstva okolja. GV, Ljubljana 1972, XIX, štev.2, str. 2-5.

reševati z buržujskimi recepti, temveč le s pospeševanjem celotnega razvoja. Uveljavljanje načela celostnosti ali kompleksnosti pri posredovanju problemov in obravnavi regij sta torej samo dve različni stopnji pri vzgoji celostnega ali geografskega načina mišljenja.

4. NEPOSREDNO OPAZOVANJE PRI POUKU GEOGRAFIJE

4.1. Pomen neposrednega opazovanja.

Kot pri vseh drugih predmetih tako tudi pri pouku geografije spoznavna pot temelji na spoznavnih fazah, ki jih je kratko formuliral Lenin v svojem trinomu "od živega opazovanja do abstraktnega mišljenja in od njega v prakso". Na spoznavni poti ima opazovanje zelo pomembno mesto, zato ni naključje, da različni metodiki poudarjajo pomen geografskega opazovanja in da metodo opazovanja navadno postavljajo na prvo mesto. V skladu s spreminjanjem geografske učne snovi se spreminja tudi pomen in težišče opazovanja. Vse dokler je bila geografija v šoli predvsem deskriptiven in nomenklaturni predmet, ki je polagal težišče predvsem na registracijo posameznih elementov ali opisa pokrajin, od učenca pa zahteval, da je znal na pamet čim več imen in števil, se je opazovanje omejevalo na spoznavanja raznih topografskih elementov, čitanje zemljevidov itd., torej predvsem na indirektno opazovanje.

Odkar se je uveljavila Humboltova zamisel, da je narava v vsakem delu zemeljskega površja odraz celote, kar pomeni, da nam tudi ozko omejen prostor domačega kraja omogoča spoznavati elementarne zemljepisne pojme in stvarne odnose, ki so potrebni za razumevanje tujega in za direktno opazovanje nedostopnega sveta, je opazovanje dobilo znatno večji pomen. Janez Tomšič v svoji metodiki zemljepisnega pouka pravi⁶, da mora načrt

⁶ Janez Tomšič: Metodika zemljepisnega pouka. Metodika II. Pedagoška knjižica št. 5. Zveza pedagoških društev LR Slovenije, Ljubljana 1956.

opazovanja upoštevati: a) spoznavanje domačega kraja, b) spoznavanje osnovnih zemljepisnih pojmov in prostorskih razdalj, c) uvajanje v razumevanje zemljevida, da si bodo učenci lahko predstavljali področja, ki jih ne morejo neposredno opazovati. Spoznavanje domačega kraja z opazovanjem naj bi bila zelo različna in naj bi zlasti dvigala:

- opazovanja, ki so usmerjena v sestavo in obliko tal,
- biogeografska opazovanja,
- opazovanja človekovega dela in
- zvezdoslovna in vremenska opazovanja.

Veliko pozornost posveča opazovanju tudi dr. M. Zgonik, ki v svojem delu "Metodika geografskega pouka"⁷, kjer podrobno klasificira vrste opazovanj med drugim poudarja "Vse kar domače okolje ali domačija nudi, je potrebno direktno opazovati".

Vse te zahteve in misli metodikov geografskega pouka pa so v večini primerov ostale samo želja, ki je bila pri sedanjem konceptu geografije kot učnega predmeta težko izvedljiva. Saj osnovni smoter geografije kot učnega predmeta ni bil (ali zaradi preobilice snovi ni mogel biti) spoznavanje geografskih zakonitosti, problemov in vzgoje celostnega ali geografskega načina mišljenja, temveč predvsem spoznavanje posameznih regij ali držav. Ker smo najprej obravnavali domači kraj in domačo republiko ter državo in na to širili obravnavo na druge dele in kontinente, smo menili, da smo s tem zadostili zahtevi, od bližnjega k daljnemu. Verjetno smo po prostorskem pojmovanju tega načela res zadostili tej zahtevi, toda v smislu spoznavne poti smo delali veliko napako, kar se zelo negativno odraža v realizaciji vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta. Načela od bližnjega k daljnemu pri pouku geografije ne moremo pojmovati tako, kot smo ga pojmovali pri sistemu koncentričnih krogov, temveč ga moramo pojmovati v smislu Leninovega trinoma. Naš objekt opazovanja je geografsko okolje,

⁷ Mavricij Zgonik: Metodika geografskega pouka. Pedagoška knjižnica štev. 13-14, Ljubljana 1961

enotno, nedeljivo in kompleksno. To okolje pa lahko opazujemo le tam, kjer nam je dostopno, to je v naši neposredni okolici. Ravno zaradi tega se naša opazovanja lahko naslanjajo samo na posredne vire, torej na posredno opazovanje. Če hočemo opazovanju v šoli dati pravo mesto, moramo temeljito spremeniti dosedanje pojmovanje načela od bližnjega k daljnemu. Ne smemo se zadovoljiti s tem, da bi po enaki metodi obravnavali domače okolje in oddaljene kraje, temveč mora večino spoznanj učenec pridobiti z opazovanjem domačega kraja. Splošno veljavna spoznanja, ki jih pridobi z neposrednim opazovanjem, pa bomo prostorsko razširili na vsa področja za katera so značilna. S tem se pojmovanje načela od bližnjega k daljnemu močno razširi. Neposredna okolica je naša opazovalnica, naš laboratorij, iz katerega črpamo spoznanja, ki nam omogočijo ne samo spomin dko in prostorsko zaznavanje tujih dežel, temveč omogočajo tudi razumevanje in samostojno ugotavljanje zakonitosti. Opazovanje mora dobiti pravilno mesto v naših šolah s pravilnim pojmovanjem načela od bližnjega k daljnemu. Zaradi tega je potrebno, da si različna pojmovanja tega načela nekoliko podrobneje ogledamo.

Odkar je Heinrich Pestalozzi postavil načelo bližine, je to prodrlo v vse specialne didaktike. Pri geografiji kot učnem predmetu se je uveljavilo izrazito v prostorskem smislu. Učno snov začnemo z obravnavo domačega kraja, domače dežele in države in jo nato širimo na Evropo in druge celine. Ob takem pojmovanju načela bližine si zastavimo dvoje vprašanj:

- Ali res pomen posameznih dežel z oddaljenostjo od nas pojema?
- Ali se res sposobnost spoznavanja geografske stvarnosti pri učencih zmanjšuje hkrati z oddaljenostjo dežele?

Bedvomno je odgovor na prvo vprašanje negativen. Vendar moramo zaradi različnih drugih znanih razlogov bližnjim deželam po-

svečati večjo pozornost kot pa bolj oddaljenim predelom. Pri iskanju odgovora na drugo vprašanje pa se spomnimo, da se težave pri regionalno geografski obravnavi pojavijo takoj ko prehajamo iz neposredne okolice, kjer je bilo vsaj teoretično mogoče navajati učence na opazovanje k oddaljenim deželam, kjer to ni mogoče. Lahko bi rekli, da se pojavijo težave ko prehajamo od domoznastva k regionalni geografiji. Od tu naprej prostorsko pojmovanje načela od bližnjega k daljnemu sloni na trhlih nogah. Neposredno opazovanje je mogoče organizirati le v neposredni bližini šole. Zaradi tega se pri bolj oddaljenih pokrajinah za spoznavanje in ustvarjanje prostorskih predstav poslužujemo raznih pripomočkov za ponazarjanje (filmi, diafilmi, diapozitivi, slike itd.). Zaradi tega je pri spoznavanju tujih dežel popolnoma vse eno ali prej obravnavamo Južno ali Srednjo Evropo.

Načelo od bližnjega k daljnemu lahko tudi drugače pojmuje, to je, v psihološkem pomenu. Četovo so enostavne stvari otroku bližje kot komplicirane. Po moji sodbi lahko rečemo, da je v primerjavi z obravnavo Jugoslavije in jugoslovanskih pokrajin druga regionalno geografska snov sorazmerno lahka ali vsaj nič bolj zahtevna. Na našem ozemlju so se tisočletja križali tuji politični, verski, gospodarski in kulturni vplivi. Čez naša ozemlja so se selila številna ljudstva, ki so pustila tu svoje fizične in kulturne sledove, ki še danes marsikje močno sovplivajo na socialno ekonomske razmere in kulturni videz pokrajine. Ali smemo pripisovati otroku v petem razredu osnovne šole sposobnosti, da bo vse to dojel in s tem dobil osnovne predstave, zaznave in pojme, nujno potrebne za razumevanje tujih regij. Da je regionalno geografski prikaz Slovenije ali Jugoslavije kot celota zelo težak lahko dokazuje tudi dejstvo, da doslej še nimamo knjige "Slovenija". Vsak učitelj geografije ve, kako težko je dati učencu prave predstave o Jugoslaviji. Če vprašamo učence, katere naše pokrajine so jim ostale najbolj v spominu, potem bomo spoznali, da ima največ učencev še dokaj dobre

predstave o velikih naravno geografskih enotah Jugoslavije. Posebno pa jim ostanejo v spominu tiste pokrajine, ki se od drugih močno razlikujejo in imajo na sebi za učence nekaj zanimivega in privlačnega. Učiteljem navadno dobro uspeva obravnavati te pokrajine, ker je prikaz velikih, med seboj kontrastnih enot lažji ter učencem dostopnejši. Učenci v Ljubljani ali Mariboru bodo v eni učni uri dojeli mnogo več o Sahari kot pa o celjski regiji, čeprav morda slednjo s potovanja dokaj dobro poznajo, medtem ko Saharo niso še nikoli videli.

Z ugotovitvijo, da so enostavne pokrajine, kot je puščavsko področje, učencem bližje kot pa prostorsko bližje visoko razvite industrijske pokrajine, dobi načelo od bližnjega k daljnemu še drugo dimenzijo, to je neprostorsko pojmovanje. Kar je učencem prostorsko blizu se ne ujema vedno tudi z duševno bližino.

Ni nobenega dvoma, kako je načelo od bližnjega k daljnemu poimenoval Pastalozzi. Pojasnil je ta princip z mislijo, da je bližine močno odvisna od individualnosti posameznika, od stopnje njegovega razvoja. Kaj nam bodo odgovorili učenci šestega razreda, če bi jih vprašali, kaj bi radi zvedeli pri pouku geografije. Ali bodo res učenci iz Maribora nestopno pričakovali, da bi zvedeli kaj novega o Slovenskih goricah? Mislim, da na to vprašanje ni potrebno odgovoriti. Ta pokrajina je tesno povezana z njihovim življenjem, zato jim je vsakdanja in nezanimiva, čeprav jim je lahko v bistvu neznana. Mladinci si želijo spoznati tuji svet, neznane dežele, neznane načine življenja itd. Zaradi tega je marsikateremu učencu Karl Kay ljubši kot kakršne koli zemljepisna knjiga o Sloveniji. Za spoznavanje njegove domovine, njegove neposredne okolice moramo učenca šele vzgojiti. Zaradi tega moramo ves čas šolanja učence navajati na opazovanje, razmišljanje in sklepanje. Odkrivanje geografske stvarnosti je v opazovanju, razmišljanju in primerjavi. Iz tega sledijo štiri pomembne zahteve pouka geografije:

- biti mora povezan z domačijo, domačim okoljem,

- upoštevati mora načelo duševne bližine,
- odražati mora stvarno, resnično podobo sveta,
- poiskati mora nove poti, ki bodo odpravile uravnílovske, ciklično pomavljanje obravnave posameznih dežel; svet mora zajeti vedno kot kompleksno enoto od domačije do najbolj oddaljenih dežel.

Pri takem načinu obravnave je domačija, domača dežela, izvor spoznanj. Svet se pri obravnavi mora vedno kazati kot celota, domačija in domovina pa kot sestavni del tega sveta. Pri obravnavi različnih pokrajinskih tipov, spoznanj in problemov, v svetu vedno povezujemo z domačijo in domačo deželo in obratno ter tako sestavljamo košček za koščkom mozaik počobe naše dežele. Tako naj bo domovina ogledalo sveta. Čeprav je v primerjavi z mnogimi drugimi deželami majhna, obsega zaradi izredne pestrosti naravnih in družbeno geografskih razmer toliko različnih geografskih življenjskih okolij, da nam omogoča idealna izhodišča. Nasprotno pa naj obrevnava tujih regij pomaga spoznavati domače regije, probleme in procese v domačem okolju. Ta oblika pouka geografije je osnova za kasnejšo problemsko in funkcionalno obravnavo regij. Pripravlja osnovna spoznanja, oblikuje pojme, prostorske predstave, skratka nudi osnove za po-
glebljanje vzgoje geografskega načina mišljenja.

4.2. Geografska opazovalnica.

Da bi neposredno okolje res postalo izvor geografskih spoznanj, naš laboratorij, kjer bomo spoznavali ali pa preizkušali uporabnost zakonitosti in pravil, naš novi učni načrt za pouk geografije v osnovni šoli predvideva stalna geografska opazovanja, ki naj bi trajala vso dobo šolanja. Ker so sistematična trajna opazovanja v našem šolstvu nov pojav, je potrebno, da si ogledamo s m o t r e o r g a n i z a c i j o i n n a č i n e opazovanja.

a) Smotri opazovanja

Osnovni družbeni smoter geografije kot učnega predmeta je, da

prispeva svoj delež k splošni izobrazbi mladega občana, da prispeva svoj delež k osveščanju mladega samoupravlavca, ki bo soodločal o bodoči izrabi prostora, kot gospodarstvenik o izgradnji proizvodnih objektov, o trgovski izmenjavi, delitvi dele, kooperacijah, investicijah, smotrni razmestitvi raznih zdravstvenih, prosvetnih in turističnih objektov, kot volivec o smotrnih lokalnih stanovanjskih gradnjah in smiselni komunalni ureditvi; kot kmet o izrabi zemljišča itd. Za pravilno odločanje o teh vprašanjih pa lahko pouk geografije daje znatni prispevek s tem, da mladega občana seznanja s posameznimi mikrogeografskimi dejavniki kot njihovo vlogo na določeni stopnji družbeno ekonomskega razvoja. Le tako bo lahko bodoči samoupravlavec svobodno soodločal pri razreševanju različnih problemov. Kako drago je lahko nepoznavanje posameznih geografskih faktorjev in njihove medsebojne povezanosti in prepletenosti in vztrajanja pri pasivnem odnosu do okolja, se vidi v dosedanjem splošnem zanemarjanju človekovega življenjskega okolja in velikanski škodi, ki je nastala zaradi nepravilnega gospodarjenja s prostorom.

Drugi, lahko bi rekli osebni smoter neposrednega opazovanja je predvsem v povečanju spoznanj in zvišanju splošne izobrazbe. V času naglega višanja splošne življenjske ravni prebivalstva, daljšanja življenjske dobe, vedno pogostejših stikov s tujimi deželami, možnostjo zaposlovanja v tujini, možnostjo potovanja in delovne kooperacije je potrebno, da zna človek okolico opazovati, ne pa samo loviti kilometre. Potovanja v oddaljene kraje, ki so bila v preteklosti omogočena samo redkim izbrancem, postaja vedno bolj življenjska stvarnost. To nas lahko veseli, hkrati pa nam nalaga nove naloge. Če marsikateri osnovnošolec ima več predstav in pojmov o naših sosednjih deželah, kot jih je lahko v pretekli dobi dala šola. Dnevno gleda razne televizijske oddaje, ki ne kažejo samo kulise, temveč tudi resnično pokrajinsko stvarnost, čita časopise, revije in posluša radio. Če hočemo, da si bo mladi občan te vtise uredil

in ovrednotil, potrebuje določeno znanje in mora obvladati določene tehnike. Danes je preplavljanje z informacijami različnih množičnih obveščevalnih sredstev pravi pedagoški problem, ki nas sili, da se jih naučimo pravilno izrabljati. Za pravilno izrabljanje informacij pa morajo biti izpolnjeni določeni pogoji. Če pustimo, da gredo informacije pasivno mimo nas, v nas ne zapuste globljih vtisov in spoznanj. Druge znanosti so tehniko kot spoznavno sredstvo že znatno bolj izkoristile. Pri opazovanju vremena se vedno bolj poslužujemo tehničnih pripomočkov. Na potovanju v tujino nam za informacijo o zgodovini, umetnostni zgodovini, arhitekturi itd. dobro služijo razni vodiči, medtem ko nam pri geografskem prikazu navadno odpovedo. Najbolje nas še seznanijo z naravno geografskimi razmerami, številom prebivalstva itd., pa še tu so velike praznine, ker manjka vrednotenje teh razmer. Te praznine pa je mogoče dopolnjevati le, če učenca naučimo opazovati, da bo znal na osnovi pridobljenih spoznanj in s pomočjo določenih tehnik "brati življenje v kulturni pokrajini". Razen teh splošno izobraževalnih osebnih smotrov pa lahko neposredno geografsko opazovanje s svojim znatnim prispevkom k geografskemu načinu mišljenja daje posamezniku mnogo koristnih izkustev za bogatejše osebno življenje, koristnejšo izrabo prostega časa in aktivnejše vključevanje v družbeno življenje.

Za doseg te družbenih in osebnih smotrov je potrebno, da učenca naučimo opazovati in mu s tem pomagamo pri razumevanju današnje kulturne pokrajine, kot rezultata obstoječih naravnih osnov, socialnih, kulturnih in ekonomskih vplivov samega lokalnega okolja in širših družbenih vplivov. Ob proučevanju posameznih primerov naj bi učenec spoznal, da je sleherna pokrajinska geografska stvarnost rezultat sodelovanja različnih dejavnikov in da je ne moremo tolmačiti monokavzalno. Ta monokavzalna tolmačenja so zelo nevarna pri pouku geografije, ker učenca ne navajajo na kritično mišljenje in s tem na iskanje resničnih življenjskih problemov v prostoru.

Kot pri slehernem drugem učnem predmetu, tako tudi pri geografiji spoznavni proces ne more sloneti na grmadenju dejstev ali slik, pa naj so še tako lepe, ali z drugimi besedami na kopičenju vtisov brez hkratnega uvrščanja v posamezne kategorije. Za razvoj mišljenja ni dovolj, da učencem posredujemo samo že gotova spoznanja, temveč jih moramo naučiti in jim dati "orodje", to je uvesti jih v metode, tehnike in poti, po katerih lahko sami pridejo do teh spoznanj. Te metode in poti pa morajo biti neodvisne od posameznih primerov, morajo biti univerzalne, čeprav so zrasle iz proučevanja posameznih primerov in jih na njih tudi preizkušamo.

Odvračanje od monokavzalnega in dualističnega mišljenja je končno samo poudarjanje linije enotne geografije, h kateri teži tudi geografija kot znanost, ki tvori most med naravoslovnimi in družboslovnimi vedami in vzgaja celostno mišljenje. Seveda pa teh kvalifikacij ne vzgaja samo geografija, temveč tudi nekatere druge vede in učni predmeti v šoli. Mnogo teh kvalifikacij lahko pridobimo samo z opazovanjem in obravnavo konkretnih primerov. Vprašajmo se, zakaj je ta obrat ravno tu in ne kje drugje? Zakaj ravno te vrste obrat in ne kakšne druge vrste? Odgovor na ta vprašanja bo v večini primerov moral upoštevati stopnjo razvoja tehnike in skozi to prizmo vrednotiti naravne in družbene razmere v konkretnem primeru.

Neizvežbanemu opazovalcu nudi agrarna pokrajina le zanimivo ali dolgočasno podobo menjajočih se gozdov, njiv, travnikov z vmesnimi naselji. Toda mi moramo naučiti učenca, da se bo vprašal, zakaj so tu travniki in tam njive, zakaj raste tu monokulturni smrekov gozd, tam pa je mešani ali listnati gozd? Zakaj je tu izrazita polikulturna izraba zemlje, tam pa veliki kompleksi travnega sveta ali enotnih kultur? Zakaj je tu takšen tip agrarnih naselij tam pa drugačen. Učencu, ki obvlada načine, tehnike in metode opazovanja, bo kmalu jasno, da sedanjo zunanjo podobo pokrajine in lokacijo raznih objektov ni mogoče vedno razumeti z današnjimi ekonomskimi, kulturnimi in drugimi kriteriji.

Na osnovi kritične obravnave opazovanih primcev in na osnovi lastnih izkušenj, bo učenec prihajal do spoznanja, da so pri razvoju določene oblike ali elementov prostorske stvarnosti sodelovali različni naravni in družbeno geografski dejavniki in da se vloga posameznega dejavnika lahko od primera do primera spreminja. Spoznal bo, da številni elementi in faktorji nimajo trajnega dominantnega pomena in da je njihova dominanca vezana na določeno stopnjo razvoja, medtem ko v naslednji stopnji razvoja lahko izgube svoj pomen in na njihovo mesto stopi drugi odločilni dejavnik.

b) Organizacija opazovanja

Pravilna organizacija sistematičnih geografskih opazovanj je za sodoben pouk geografije odločilnega pomena. Če drugi strani pa je od organizacije opazovanja odvisno ali se bodo sploh izvajala ali pa bodo ostala le zaželjen, toda nerealiziran način spoznavanja geografske stvarnosti. Da je to res, nam dokazuje dejstvo, da danes le malo pojmov in spoznanj pridobimo z direktnim opazovanjem in da sistematičnih opazovanj menda nimamo organiziranih na nobeni šoli (čeprav novi učni načrt, ki je bil sprejet že pred petimi leti taka opazovanja izrecno predvideva)⁸. Za take razmere obstajajo seveda številni objektivni in subjektivni vzroki. Vrsta objektivnih ovir izhaja iz ustaljenega šolskega reda in urnikov, ki otežkočajo izvajanja neposrednega opazovanja. Glede na dejstvo, da v eni sami učni uri v večini primerov ni mogoče izvesti določene opazovalne naloge, saj marsikje ne bi prišli niti do opazovalnice in nazaj, se bo potrebno posluževati različnih možnosti. Od šolskih vodstev bomo morali doseči, da nam z zamenjavo učnih ur omogočijo, da bomo lahko v določenih časovnih obdobjih obiskali opazovalnice, kdaj in kolikokrat, to je odvisno od značaja izbrane opazovalnice. Vendar na splošno lahko rečemo, da bi vsako izbrano opazovalnico morali skupno s celotnim razredom obiskati vsaj dvakrat letno. Prvi obisk, lahko bi ga imenovali u v o d n o s e z n a n j a n j e z opazo-

Osnovna šola, vsebina vzgojno izobraževalnega dela. Navod za šolstvo SŠS, Ljubljana 1973, str.129.

valnico, je potreben kmalu po začetku šolskega leta. Na tem obisku bi se učenci seznanili z opazovalnico, njeno lego, položajem in značajem. Seznanili bi jih s programom celoletnih opazovalnih nalog in nakazali osnovna vprašanja, na katere naj bi s celoletnim opazovanjem skušali najti odgovore. Program opazovalnih nalog naj bo sestavljen iz logično zaključenih delov, tako da lahko skupine po pet ali šest učencev opazujejo, proučujejo in spoznavajo določeno problemsko področje. Pri tem pa moramo posvečati posebno pozornost temu, da bo sleherna delovna skupina kljub različnim opazovalnim nalogam spoznavala različne načine in tehnike opazovanja, ki so predvidene za določeni razred. Tekom šolskega leta je učitelj geografije predvsem organizator in svetovalec, ki razredu kot celoti in posameznim skupinam svetuje in jih seznanja z načini spoznavanja opazovalnic, to je z merjenji, uporabo virov, zbiranjem podatkov, kartiranjem, anketiranjem itd. Ko so po preteku določenega časa posamezne skupine opravile svoje delo, to je ko so zbrale podatke, opravile opazovanja, merjenja, dokončale kartiranje ali anketiranje, jih učitelj začne uvajati v načine obdelave in vrednotenja podatkov ter izdelavo delnih sintez. Posamezne skupine naj bi dale poročilo o svojem opazovalnem delu ob zaključnem obisku opazovalnice, kjer naj bi pod učiteljevim vodstvom skušali na osnovi delnih sintez priti do zaključne sinteze. Učitelj geografije na posamezni šoli mora torej za vsak posamezni razred izbrati določen prostor kot stalno opazovalnico, kamor bo iz leta v leto usmerjal učence na opazovanje. Neposredno opazovanje v posameznih razredih je potrebno organizirati tako, da v vsakem razredu opazujemo drugačno problematiko. V petem razredu učni načrt predvideva opazovanje predvsem o podnebno rastlinskih razmerah. Cilj podnebnih opazovanj je, da učenci razumsko osvoje pojme v zvezi z vremenom in podnebjem. Fenološka opazovanja pa naj bi bila izhodišče za pridobivanje pojmov in spoznanj odvisnosti rastlinstva od mikroklimatskih in talnih razmer. V 6. in 7. razredu moramo po učnem načrtu

"spoznati absolutne vrednosti posameznih naravnih (kemijska sestava, prst, rastje itd.) in družbenih (izraba zemljišča, posestna struktura, tipi poselitve, tipi hiš itd.) dejavnikov, v 8. razredu pa bi prešli na relativno vrednotenje teh dejavnikov v različnih razvojnih obdobjih in na prikaz sodobnih procesov na opazovanem območju"¹.

To so seveda samo splošna navodila, ki jih mora vsaka šola uveljaviti v praksi glede na stvarne možnosti. Zaradi tega bodo verjetno šole v manjših naseljih izbirale opazovalnice v agrarnih ali deagrarnizaciji podvrženih območjih, šole v večjih mestih pa v urbaniziranih predelih.

c) Prevladujoči načini spoznavanja opazovanega območja

Različne načine spoznavanja opazovanega območja ali opazovalnice lahko v osnovi uvrstimo v dve skupini. V prvo skupino spadajo tisti načini, ki so splošno uporabni in lahko z njimi spoznavamo različne elemente in dejavnike. V drugo skupino pa lahko uvrstimo tiste specifične načine in tehnike dela, ki so primerne samo za spoznavanje določenih elementov ali dejavnikov. Pri našem splošnem pregledu se bomo omejili predvsem na kratek pregled prve skupine, ki obsega predvsem zbiranje obstoječih pisnih virov, anketiranje in kartiranje.

- Zbiranje pisnih virov

Učitelj geografije mora kot mentor delovnih skupin uvajati učence v odkrivanje, zbiranje in vrednotenje obstoječih pisnih virov. To so knjižni viri, objavljeni statistični podatki, podatki, ki jih hranijo razne ustanove (matični uradi, gospodarske organizacije, občinske skupščine itd.) in posamezniki.

- Anketiranje

Za spoznavanje opazovanega območja bo potrebnih dosti podatkov, ki jih ne bomo mogli najti med pisnimi viri. Take podatke lahko zberemo z anketiranjem. Kaj je anketiranje in kaj lahko pričakujemo od tega načina zbiranja podatkov? Na hitro bi lahko odgovorili: to je spraševanje. S tem pa bi ta pojem mnogo preozko zajeli. K tehniki anketiranja na eni strani spada izbira reprezentativnega vzorca, ki odraža vse značilnosti problema-

tike, na drugi strani pa izvedba ankete in obdelava podatkov tako iz kvantitativnega kot kvalitativnega vidika. Glede na predmet spoznavanja lahko ločimo ankete na tiste, ki raziskujejo objektivno stvarnost in ankete, ki raziskujejo subjektivne razmere.

Spoznavanje objektivne stvarnosti

Anketiranje nam omogoči, da zberemo vrsto objektivnih podatkov, ki jih ne moremo dobiti iz statistike ali drugih pisnih virov, ker jih statistika ni zajela ali pa so zastareli. Taki podatki so npr.: spol, starost, poklic, število prebivalstva, velikost parcel, velikost posesti, velikost posameznih zemljiških kategorij, torej podatki, ki niso odvisni od želj, čustev in mnenj anketiranih oseb.

Spoznavanje subjektivnih razmer

Subjektivne podatke, to je misli, želje in hotenja lahko dobimo le od oseb samih, posredno pa iz njihovega vedenja. Ti subjektivni podatki, ki jih dobimo od posameznih ljudi, kvantitativno ovrednoteni po posameznih socialnih skupinah so osnova za spoznavanje izvorov sodobnih procesov, ki bodo jutri našli svoj odraz v spremenjeni strukturi prebivalstva in gospodarstva, fiziognomiji in funkciji določenega prostora. Z zbiranjem objektivnih in subjektivnih podatkov spoznavamo stvarnost prostora, reagiranje ljudi in lahko ugotavljamo tendence razvoja.

Tehnika anketiranja, kot enega izmed načinov spoznavanja stvarnosti, je dokaj zahtevna⁹ in jo je treba v šoli uporabljati postopoma in smiselno. Če glede na psihofizično razvojno stopnjo otrok v osnovni šoli mora sestavo in preizkus vprašalnika opraviti učitelj sam (ali s sodelovanjem učencev). Učitelj geografije mora izbrano opazovalnico vsestransko poznati, da bo lahko izdelal opazovalni program za posamezne razvojne stopnje in v skladu s tem smiselno uvajal tehniko anketiranja.

⁹ J. Medved: neposredno opazovanje, Geografski obzornik XXI, št. 1, 1974, str. 1-10.

- Kartiranje

Podrobna kartografska registracija značilnosti posameznih elementov ali pojavov ter njihova prostorska razširjenost je ena izmed osnovnih poti za spoznavanje celostne podobe prostora. Vsem kartam, ne glede na vsebino in usmerjenost kartiranja je skupno, da so trenutni posnetki stvarna trenutna slika razvoja posameznega elementa ali pojava v geografskem okolju. S kartiranjem zajamemo trenutno stanje ter izločimo čas, to je razvoj¹⁰. S ponavljanjem kartiranja v določenih časovnih obdobjih pa lahko ugotovimo tudi proces, bodisi v fizikalno kemičnem, bodisi v zgodovinskem smislu. Ker imajo posamezni elementi in pojavi v geografskem okolju različno obstojnost lahko po vsebini ločimo :

- kartiranje elementov, ki imajo dolgotrajno vrednost,
- kartiranje elementov, ki imajo trajnejšo vrednost in
- kartiranje elementov, ki imajo trenutno vrednost.

Elasaktno vrednotenje absolutnih vrednosti posameznih elementov naravnih razmer daje dolgotrajne vrednosti, odnosno se njihova vrednost le počasi spreminja. Absolutne vrednosti teh elementov, npr. geološke razmere, nagib pobočij, ekspozicija, vodne in mikroklimatske razmere itd., sestavljajo dolgotrajno osnovo in izhodišče za ugotavljanje relativnih vrednosti, ki se spreminjajo vzporedno z družbeno ekonomskim in tehničnim razvojem.

Kartiranje naravno in družbeno geografskih elementov okolja, ki imajo trajnejšo vrednost in so manj podvrženi hitrim spremembam, obsega med drugim:

- gozdne in travniške združbe, ki so nastale pod vplivom človekovega posega v okolje,
- negativne procese, ki jih je sprožil človek s svojim posegom v okolje (npr. erozija, degradacija prsti, spremembe vodnih razmer itd.),

¹⁰ H. Tschieske: Raumfunktionale Prinzipien in Allgemeinen Theoretischen Geographie. Erdkunde Bd. XII.
Instrukcja szczeglowego zdjecia użytkowania ziemi. Dokumentacja geograficzna, zeszyt 3. Instytut geografii, Warszawa, 1963.

- oblike poselitve, prometno omrežje, zemljiška razdelitev, itd.,
- usmerjenost gospodarstva, funkcionalna in socialna diferenciacija neagrarnih naselij, nacionalna sestava prebivalstva itd.

Kartiranje elementov, ki imajo zelo kratkotrajno vrednost obsega npr. kartiranje izrabe zemljišča po posameznih kulturah, prikaz donosov, prikaz populacijskih elementov, onesnaženost voda, zraka itd. Med karto izrabe zemljišča kot odrazom trenutnih razmer in med splošnimi značilnostmi razvoja izrabe zemljišča obstajajo podobne razlike kot med vremenom in podnebjem. Kot se vremenska slika naglo spreminja, tako tudi kartiranje izrabe zemljišča izvedeno v različnih letih, nujno kaže drugačno podobo. Primerjava kart, ki registrirajo isti element v različnih časovnih obdobjih, omogoča izločitev enkratnosti in izjemnosti, v ospredje pa lahko postavimo tiste pojave in elemente, ki se vedno ponavljajo in so značilni za razvoj določenega območja. Na osnovi take primerjave lahko spoznamo procese v določenem okolju in spreminjanje vloge posameznih dejavnikov (naravnih in družbenih) v kompoziciji geografskega okolja.

Ob koncu je potrebno poudariti, da smoter proučevanja in spoznavanja opazovalnic ni odkrivanje novih znanstvenih resnic, temveč predvsem v večji aktivizaciji učencev v učnem procesu. Učenca je potrebno v skladu s psihofizično razvojno stopnjo uvajati v načine in metode geografskega opazovanja, da bodo lahko geografsko stvarnost s p o z n a v a l i v d e l o v - n e m p r o c e s u. Pri tem pa se je potrebno izogniti vsem tistim metodam in načinom dela, ki so za določeno razvojno stopnjo prezahtevni in bi lahko vodili v pretirano poenostavljanje in dali izkrivljen prikaz tako samega spoznavanja kot geografske stvarnosti.

Od učiteljev geografije delo v opazovalnicah zahteva veliko napora. Vsak učitelj mora dobro poznati neposredno okolico šole, da bo lahko izbral primerne opazovalnice, ki bodo organi-

zacijsko in vsebinsko omogočale pridobivanje raznih pojmov in transfernih spoznanj. Sam bo moral vsestransko raziskati opazovalnice in šele nato sestaviti opazovalni program primeren posameznim razvojnim stopnjam. Zaradi tega bo učitelj geografije moral biti dober poznavalec neposrednega okolja šole, kar mu bo omogočalo tudi aktivnejše družbeno politično delo.

4.3. Druge oblike neposrednega opazovanja

Glede na specifični značaj posameznih elementov geografskega okolja je za njihovo spoznavanje razen trajnih opazovanj, sistematično organiziranih v geografski opazovalnici potrebno izvajati tudi druge oblike opazovanja. Glede na čas, ki je potreben za spoznavanje posameznega elementa ali pojava ali glede na čas trajanja in s tem možnosti opazovanja določenega elementa ali pojava lahko ločimo trenutna in kratkotrajna opazovanja. Skupna značilnost teh opazovanj je predvsem v tem, da služijo za pridobivanja predstav in zaznav in oblikovanje pojmov.

a) Trenutna opazovanja

Ta opazovanja zajemajo tiste pojave geografske stvarnosti, ki se trenutno pojavijo ali pa se periodično spreminjajo. Opazovanja nekaterih trenutnih pojavov lahko predvidimo, npr. sončni in lunin mrk, plimovanje, gostoto prometa itd., medtem ko drugih ne moremo vnaprej predvideti (npr. plazovi, potresi, usadi, povodnji itd.) in moramo pojav ali posledice pojava opazovati takrat, ko imamo za to priložnost.

b) Kratkotrajna opazovanja

Ta vrsta direktnih opazovanj je usmerjena v spoznavanje različnih geografskih objektov, njihovih bistvenih značilnosti, ki nam služijo za posploševanje pri oblikovanju pojmov. Opazujemo različne oblike reliefa, vode in njihovo delovanje, rezultate človekovega delovanja v prostoru (tipe naselij, zemljiško razdelitev, odraze urbanizacije itd.), tla, rastlinske združbe itd.

Ker kratkotrajna opazovanja služijo predvsem za pridobivanje

predstav in zaznav ter oblikovanje pojmov kot nujnega izhodišča za nadaljnje geografsko izobraževanje, so bolj v ospredju na nižji psihofizični razvojni stopnji, ker moramo pridobiti vse potrebne geografske pojme, ki jih je mogoče pridobiti z neposrednim opazovanjem v določenem geografskem okolju.

5. POSREDNO OPAZOVANJE PRI POUKU GEOGRAFIJE

5.1. Pomen posrednega opazovanja

Posredno opazovanje pri pouku geografije ni nič manj pomembno od neposrednega opazovanja. Izreden pomen posrednega opazovanja pri pouku geografije izhaja iz različnih dejstev, kot so:

- prevelika oddaljenost različnih geografskih objektov za neposredno opazovanje,
- časovni razvoj pojavov ali procesov onemogoča neposredno opazovanje,
- razvoj pojavov ali procesov ni mogoče opazovati z zemeljskega površja,
- potreba po pojmovnem, to je abstraktno simboličnem prikazu tako naravno in družbeno geografskih elementov in pojavov kot slike zemeljske površine.

Iz teh dejstev izhaja, da je samo ena, sicer izredno pomembna naloga posrednega opazovanja, da skuša nuditi učencem predstave o vsch tistih elementih, pojavih, objektih in tipih pokrajin, ki jih neposredno zaradi oddaljenosti ne moremo spoznati, so pa nujno potrebni za realizacijo vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta. Pri tej nalogi posredno opazovanje skuša samo čim bolj nadomeščati neposredno opazovanje in je zaradi tega didaktično manj pomembno od neposrednega opazovanja. To nalogo posrednega opazovanja lahko bolj ali manj uspešno realiziramo s pomočjo različnega slikovnega gradiva.

V dobi znanstveno tehnične revolucije dobiva posredno opazo-

vanje vedno večji pomen. Če je še pred par desetletji imelo le funkcijo nadomeščanja neposrednega opazovanja in uvajanje v abstraktno simbolične prikaze geografskih elementov in zemeljskega površja, si danes v napredku tehnike ne moremo zamisliti geografskega izobraževanja brez posrednega opazovanja. Cela vrsta geografskih pojavov in procesov brez katerih ni mogoče razumeti geografske stvarnosti bi brez posrednega opazovanja ostalo nespoznanih ali pa le delno spoznanih. Vzemimo kot primer samo vremensko dogajanje. Šele satelitski posnetki so lahko prikazali dinamičnost vremenskega dogajanja in s tem olajšali razumevanje vremenskih procesov. Oko filmske kamere lahko posname številne pojave ali procese, ki zaradi hitrosti ali počasnosti dogajanja ali pa zaradi tega, ker jih ni mogoče opazovati z zemeljskega površja doslej ni bilo mogoče spoznavati. Napredek tehnike je izredno hiter. Komaj smo dobro spoznali pomen in vrednost filmov pri pouku geografije, že se odpirajo neslutene možnosti globljega spoznavanja geografske stvarnosti z različnimi infra rdečimi letalskimi ali satelitskimi posnetki, ki omogočajo spoznavanja karakteristik zemeljskega površja ali pa tudi rudnih bogastev tudi pod samim površjem. Znanost in razvoj tehnike prinašata vsak dan nova spoznanja, nova odkritja in nove metode za spoznavanja zemeljskega površja, Zemlje in njene soseščine. Zaradi tega ima tudi neposredno opazovanje vedno večji pomen.

5.2. Audiovizuelna sredstva pri pouku geografije

Zadnja mednarodna razstava učil (Didacta) je bila pod geslom "Stara generacija se je rodila v svetlobi besed, nova prihaja v svetlobi slike in zvoka". To geslo zelo dobro prikazuje težnjo moderne dobe, ki ljudi vedno bolj spreminja v vizuelne tipe. K temu sodobnega človeka navaja televizija, privlačnost kina-filma, poplava slik na vseh področjih; od enostavnega stripa do bogato ilustriranih knjig. S tem moderna doba postavlja pred šolo nove zahteve, da pravilno izrabi na eni strani vse tehnične

možnosti in na drugi strani zanimanje mladine za vizuelno spoznavanje sveta.

Audiovizuelna sredstva, ki jih lahko koristimo pri pouku geografije so zelo različna, tako po didaktično-metodični pripravljenosti, kot po samih možnostih vključevanja v vzgojno izobraževalno delo. Glede na to jih lahko razdelimo na dve osnovni skupini: na didaktično in metodično nepripravljena in na didaktično in metodično pripravljena. V prvo skupino spadajo predvsem razne slike in didaktično nepripravljene diapozitivi. V drugo skupino pa diafilmi, filmi televizijske in radijske emisije.

5.2.1. Slike

Slike imajo pri pouku geografije lahko zelo različno funkcijo. Najbolj pogosto skušamo s slikami dati učencem predstave o geografskih elementih, pojavih, objektih ali o fiziognomiji, ki si jih zaradi oddaljenosti ne moremo neposredno ogledati. V tem primeru nam slike nudijo možnost, da damo učencem prave predstave in oblikujemo pojme, torej nam nadomeščajo neposredno opazovanje. Kakor si pri neposrednem opazovanju ne bomo ogledali na desetine primerov kopastih vrhov, izvirov ali prelazov, da bi učenci dobili prave predstave in zaznave za oblikovanje teh pojmov, tako tudi pri posrednem opazovanju za to izberemo le nekaj slik. Slike, ki smo jih izbrali za oblikovanje določenih pojmov morajo biti take, da nam abstrahiranje nebistvenih elementov omogoča na vseh izluščiti bistvenosti, ki so karakteristične za določeni pojem. Če bi na primer skušali s pomočjo slik pridobiti pojem - obcestna vas - bomo učencem pokazali slike različnih obcestnih vasi. Ko bomo iskali skupne značilnosti, bodo učenci spoznali, da za pojem obcestne vasi ni pomembno ali so hiše lesene ali zidane, krite s slamo ali opeko, temveč, da je skupna značilnost v tem, da so hiše razvrščene ob cesti. Če bi pa skušali z učenci pridobiti pojem-ledeniška dolina- bodo učenci ob opazovanju slik različnih ledeniških dolin spoznali, da ni pomembno ali je dolina velika ali majhna, porasla z gozdom ali travnim rastjem, poseljena ali neposeljena, temveč, da

je bistvena značilnost v njeni izoblikovanosti v obliki črke U.

Podobno vlogo imajo slike tudi pri pridobivanju fiziognomskih predstav. Ko skušamo učencem izoblikovati predstave in zaznave o različnih fiziognomskih tipih bomo podobno kot pri prej navedenih primerih izbrali le nekaj slik določenega fiziognomskega tipa. Ob opazovanju teh slik se bo učenec pod učiteljevim vodstvom naučil ugotavljati bistvene značilnosti določenega fiziognomskega tipa pokrajine, naselja ali drugih objektov.

Drugačen pomen ima slika pri pouku geografije, če hočemo dati učencem predstave o enkratnih oblikah, pojavih ali objektih (na primer predstave o Kremlju, Panamskem prekopu, Kilimadžaru itd. V tem primeru bomo prikazali sliko (ali slike) tega pojava ali objekta, ker so potrebne samo predstave o določenem posameznem objektu, obliki ali pojavu, ni pa potrebno abstrahiranje nebistvenih elementov kot je potrebno pri oblikovanju pojmov. Pomen obeh načinov uporabe slik je za doseganje vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta v enakem sorazmerju kot je pomen pridobivanja transfernih podatkov in podatkov trajne vrednosti. Zaradi tega je potrebno vse pojme in fiziognomske tipe, za katere mislimo, da so za doseg smotrov geografije kot učnega predmeta nujno potrebni, pridobiti s posrednim opazovanjem. Ker pa so pojmi in fiziognomski tipi splošno veljavni in za realizacijo vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta izredno pomembni, bodo pri posrednem opazovanju imeli dominanten pomen.

Slike, ki kažejo enkratnosti in so lahko sicer izredno zanimive in privlačne, so s stališča realizacije vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta znatno manj pomembne. Kot je nevarnost pri obravnavi podatkov trajne vrednosti, da zaidemo v faktografijo, tako je pri slikah, ki prikazujejo enkratnost, nevarnost, da zaidemo v "slikovno deskribcijo". Zaradi tega je potrebno, da slike za prikaz enkratnosti smiselno in preudarno izbiramo in pokažemo le slike za tiste objekte ali oblike, za katere mislimo, da bi jih učenci iz različnih

razlogov morali poznati.

S tem smo posredno zadeli ob pomembno vprašanje: koliko slik je smiselno prikazati v eni učni uri, da ne bomo zašli v "slikovno deskribcijo". Odgovor na to vprašanje je odvisen od namena in vrste učne ure. Toda na splošno lahko rečemo, da pri prvi funkciji slik, to je pri obravnavi pojmov in fiziognomskih tipov, lahko pokažemo toliko skupin slik, kolikor pojmov bomo obravnavali (pod skupino slik mislimo več konkretnih primerov za pridobitev posameznega pojma). Če pridobitvi posameznega pojma na splošno posvetimo 3-5 minut, potem bomo v eni učni uri verjetno lahko prikazali največ 6-8 slik. Do takih rezultatov se prišli v D. Nemčiji, kjer so proučevanju tega vprašanja posvetili veliko pozornosti.¹¹ Drugo vprašanje je uporaba slik pri obravnavi enkratnih oblik ali objektov. Tudi v tem primeru moramo število v eni uri prikazanih slik smiselno omejiti. Če mislimo, da je določena enkratna oblika ali objekt za geografsko izobraževanje toliko pomemben, da smo se odločili da ga učenci spoznajo, potem moramo tudi opazovanju in obravnavi slike posvetiti določen čas in zaradi tega lahko v eni uri prikazemo samo določeno število slik (10-12)¹². Didaktičen pomen slike pri pridobivanju pojmov in fiziognomskih predstav je pri pouku geografije zelo velik in ga ne moremo zlahka nadoknaditi z drugimi sredstvi. Prednost je predvsem v tem, da lahko hkrati pokažemo več slik različnih konkretnih oblik (npr. ledeniških dolin) ali fiziognomskih tipov (npr. slike različnih puščav) ter ob opazovanju ugotavljamo nebitvene elemente in izluščimo tiste, ki so za določeni pojem ali fiziognomski tip bistveni. Takih možnosti nam drugi slikovni material ne nudi, ker je otežkočena hkratna projekcija več diapozitivov ali slik diafilma.

¹¹ L. Barth: Bild und Karte im Erdkundeunterricht. Volk und Wissen. Volkseigener Verlag Berlin, 1963.

¹² M. Zgonik: Metodika geografskega pouka. Pedagoška knjižnica štev. 13-14, Ljubljana 1961.

Pogoj za uspešno pridobivanje predstav, zaznav in formiranja pojmov z opazovanjem slik je, da so slike tehnično na primerni višini, da prikazujejo resnično konkretne predstave pojavov ali tipov o katerih želimo formirati pojme in da so primerne velikosti, ki omogoča opazovanje celemu razredu ali skupinam pri skupinskem pouku.

Svetlobna sredstva pri pouku geografije

O prednosti svetlobnih sredstev pri pouku geografije piše dr. A. Žgonik v svoji Metodiki med drugim naslednje: Svetlobna projekcija ima v primerjavi s statično sliko te dobre strani:

- a) tudi zelo majhne slike, fotografije ali crteže moremo v dovolj veliki projekciji prikazati na platnu,
- b) sliko opazujejo istočasno vsi učenci, učitelj uspešno tolmači in opozarja na bistvenosti, značilnosti in probleme,
- c) projekcija nudi verno podobo sleherne slike tudi v barvah,
- č) prostor je zatemnjen in učenci so "prisiljeni" gledati le predvajane slike,
- d) film je življenjsko blizu in s svojo dinamiko stopnjuje pozornost učencev.

Čeprav navedene pozitivne strani veljajo za vse vrste svetlobnih projekcijskih sredstev, je vendar potrebno, da med njimi ločimo tista svetlobna projekcijska sredstva, ki so za pouk posebej didaktično pripravljena, od onih, ki niso. V prvo skupino spadajo didaktično nepripravljene diapozitivi, v drugo skupino pa diafilmi, didaktično urejeni diapozitivi, filmi, televizijske in radijske emisije.

5.2.2. Diapozitivi

Didaktično nepripravljene diapozitivi, ki jih učitelj geografije sam posname ali pa jih kupi v različnih turističnih prodajalnah, so lahko za pouk geografije zelo pomembni in jih lahko uporabljamo predvsem za obravnavo enkratnih oblik, pojavov ali objektov. Pri tovrstnem geografskem izobraževanju imajo diapozitivi znatno prednost pred slikami kakor smo že zgoraj navedli

5.2.3. Diafilmi in didaktično pripravljene diapozitivi

Pri pouku geografije so diafilmi in diapozitivi zelo pomembni, saj lahko z njimi na eni strani racionaliziramo vzgojno izobraževalni proces, na drugi pa pritegnemo pozornost in zanimanje učencev. Didaktično prirejene diafilmi in diapozitivi so pri geografskem izobraževanju vsestransko uporabni; lahko jih uporabljamo pri frontalnem pouku, skupinskem pouku, pri individualnem delu ali na raznih predavanjih in seminarjih. Prednost diafilmov in diapozitivov je tudi v tem, da jih lahko uporabljamo na različnih psihofizičnih razvojnih stopnjah. To pomeni, da veliko večino diafilmov, ki so namenjeni usmerjenemu izobraževanju lahko uporabljamo tudi v osnovni šoli z razvojni stopnji primerno razlago. Pri pouku geografije v osnovni šoli nam diafilmi največkrat nudijo možnost posrednega opazovanja za pridobivanje pojmov, obravnavo enkratnih oblik in objektov, pridobivanje prostorskih in pejsažnih predstav in predstav o različnih načinih življenja in življenjskih situacijah. Take možnosti pa nam nudi samo didaktično dobro prirejen diafilm ob prevdarnem vključevanju v učni proces. Didaktično slabo pripravljen diafilm pa lahko pouku geografije prinese le malo koristi ali pa celo škodo. Zaradi tega je potrebno, da si ogledamo kako naši diafilmi ustrezajo tem namenom.

V zadnjih desetletjih smo dobili vrsto diafilmov za pouk geografije na različnih razvojnih stopnjah. Tematsko zastopanje posameznih področij vzgojno izobraževalne vsebine je zelo različno, kar kaže na nesistematični, bolj ali manj slučajnostni izbor obravnavane vsebine. Na splošno lahko rečemo, da je največ dia sredstev namenjenih klasični regionalni geografiji, saj so v barvni ali črno-beli tehniki "obdelane" vse evropske države, posamično ali v skupinah. Tudi po tehniki in kvaliteti izdelave se med seboj močno razlikujejo, kar kaže razvoj in rast kvalitete posameznih zavodov, ki ta dia sredstva pripravljajo. Večji del diafilmov, ki obravnavajo posamezne države sestavljajo slike krajev, ki so izbrani več ali manj slučajno, kot so

jih pač posneli potniki, ali pa so bile slike ustrezne kvalitete na razpolago v različnih knjigah ali revijah. Nič boljši ni izbor slik pri večini diafilmov, ki obravnavajo našo širšo ali ožjo domovino. Nesistematično izbran slikovni material je pogosto silil avtorje diafilmov, da so posvetili veliko pozornost scenariju, s katerim so skušali povezati slučajno nabrane slike v neko logično celoto. Zato se pri marsikaterem diafilmu pojavlja vprašanje ali naj scenarij pojasnjuje slikovni material ali slikovni material scenarij. Pri preveč komercializirani proizvodnji diafilmov so posamezni proizvajalci glede na specifičnost posameznih primerov upoštevali sedaj to, drugič ono varianta. Obe pa sta z vidika smotrov geografije kot učnega predmeta zgrešeni. Zaradi tega ni nič čudno, da diafilme v šolski praksi le malo uporabljajo (tudi tam kjer obstojajo tehnične možnosti). Učitelji geografije se v večini primerov dobro zavedajo, da uporaba ponazoril še ni vedno garant za nazoren pouk, zato leže didaktično slabo pripravljene diafilme v kabinetih neizkoriščeni, učitelji pa skušajo tiste elemente učne snovi, ki jih z besedno razlago ne morejo zadovoljivo pojasniti ponazoriti z drugimi sredstvi.

Zaradi teh pomankljivosti je uporabnost številnih diafilmov zelo omejena in le malo prispeva k dvigu kvalitete pouka. V veliki meri uporabljajo didaktično slabo pripravljene diafilme tako, da na koncu učne ure (če jim ostane kaj časa) pokažejo nekaj slik ali pa na hitro prelete ves diafilm. Drugod porabijo določene ure ponavljanja za prikazovanje diafilmov. Posamezni učitelji geografije didaktično neustrezno pripravljene diafilme razrežejo ter tiste posnetke, ki se jim zde primerni za ponazoritev posameznih elementov učne snovi, vstavijo v okvirje in jih uporabljajo kot diapozitive.

Ob tem se sproža vprašanje, kakšen naj bo diafilm, da bo polno vključen v vzgojno izobraževalni proces. Če hočemo, da bo diafilm stvarno racionaliziral učni proces, mora biti didaktično tako pripravljen, da bo stvarno nudil možnosti oblikovanja pred-

stav, zaznav in pojmov za vse tiste elemente učne snovi, ki jih je z besedno razlago težko ali pa nemogoče zadostno predstaviti. Prirejen mora biti tako, da je lahko normalno vključen v učni proces (ali na začetku, sredini ali na koncu učne ure) in ima jasno določen vzgojnoizobraževalni smoter. Scenarij diafilma je v bistvu podrobna priprava za določen del učne ure. Glede na namen pa moramo ločiti diafilme, ki so namenjeni osvajanju novih spoznanj, od tistih, ki so namenjeni utrjevanju ali posploševanju. Pri tem pa moramo tudi pri diafilmih upoštevati splošna načela glede uporabe slikovnega materiala in pokazati le tiste slike, za katere mislimo, da imajo določeno funkcijo pri doseganju vzgojno izobraževalnih smotrov in jim posvetiti večjo pozornost.¹³

5.2.4. Filmi

Čeprav se filmi pri pouku geografije začnejo pojavljati že v času med obema vojnama kot izrazito demonstracijsko in nazorno sredstvo, se je iz predvojnega obdobja ohranilo zelo malo geografskih poučnih filmov. V zadnjih dveh desetletjih se šolski učni filmi naglo uveljavljajo pri pouku. V Sloveniji v okviru Zavoda za šolstvo obstoja oddelek za šolski in poučni film, ki je pripravil več dobrih poučnih filmov. Znatno napredek pa so pri tem dosegli tudi v drugih republikah, zlasti v Krvatski. Tuzen domače proizvodnje učnih filmov zbira Jugoslovanski center za učni film tudi različne tuje učne filme, jih sinhronizira in prilagaja našim učnim načrtom. Pri tem pa obstajajo znatne težave, ker je tuje učne filme težko prilagoditi našim učnim načrtom, ker pogosto vsebina ne ustreza niti razvojni stopnji učencev niti našim ideološkim načelom. Kljub tem problemom danes obstaja pri nas že vrsta dobrih geografskih učnih filmov, ki jih lahko z velikim uspehom uporabljamo pri geografskem izobraževanju. Ker je učni film močneje prodril v šole šele zadnja leta je razumljivo, da tudi najboljši povišni metodiki (npr. M. Zgonik, M. Brazda) tem vprašanjem niso posvečali posebno po-

¹³ J. Medved: Diafilm pri pouku geografije. GO, XII, številka 4, Ljubljana 1965, str. 137-139.

zornost. Da pa so tudi v drugih državah to vprašanje dokaj zanemarjali se vidi iz "Priročnika za pouk geografije", ki ga je izdala UNESCO¹⁴, ki uporabo filmov pri pouku geografije le mimogrede omenja. Največ pozornosti je metodičnim vprašanjem uporabe poučnih filmov pri pouku geografije doslej posvetil hrvatski priročnik za pouk geografije v osnovni šoli, po katerem smo povzeli večino izsledkov o uporabi filmov v osnovni šoli.¹⁵

Dejstvo, da nimamo izoblikovane metodike o uporabi filmov pri pouku geografije je posledica konservativnega pojmovanja, da je metodika geografije večšina, ki naj se prenaša iz starejših na mlajše generacije. To pojmovanje je glavni vzrok, da je na področju metodike in didaktike geografije bilo doslej malo znanstveno raziskovalnega dela, ki edino lahko prinese potrebne rezultate. Razumljivo je, da se ta odsotnost znanstveno raziskovalnega dela še posebno čuti pri uporabi novih vzgojno izobraževalnih sredstev, kjer ni mogoče prenašati izkušenj s starejših na mlajše generacije, pa naj te izkušnje pozitivno ali negativno vplivajo na realizacijo naših vzgojno izobraževalnih smotrov. Posledica odsotnosti znanstveno raziskovalnega dela na področju uvajanja filmov v vzgojno izobraževalni proces je, da se proizvodnja poučnih filmov počasi razvija ali pa celo stagnira, da so šole slabo opremljene s projekcijskimi kamerami, da se poučni filmi pri pouku geografije malo uporabljajo, ker učitelji geografije ne morejo v celoti obvladati metodike uporabe filmov pri vzgojno izobraževalnem delu.

Didaktično dobro pripravljen poučni film ima lahko pri pouku geografije izredno veliko vzgojno izobraževalno vrednost, ker lahko z njim:

- učencem pokažemo geografske objekte in pokrajine, ki jih zaradi oddaljenosti ne moremo neposredno opazovati,
- učencem pokažemo razne naravno geografske procese v prostoru, spremljamo njihov razvoj (npr. vulkanske pojave, gibanje vode

¹⁴ Nastava zemljopisa u osnovnoj školi. Priručnik za nastavnike. Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 78-79.

¹⁵ Nastava zemljopisa u osnovnoj školi. Priručnik za nastavnike. Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 78-79.

- in atmosferskih pojavov, razvoj vremenskih situacij), ki jih ne moremo prikazati z nobenim drugim učnim sredstvom,
- učencem lahko pokažemo načine življenja ljudi in njihovega dela (npr. načine obdelave zemlje, preobrazbo naravnega pejzaža, gradnjo naselij in drugih objektov, promet itd.), ki s sinhronizacijo slike in glasu dobiva posebno plastično vrednost,
  - učencem lahko v kratkem času prikažemo procese, ki se v naravi in družbi razvijajo dolgo časa, odnosno različna gibanja v prostoru lahko prikažemo hitreje ali počasneje kot stvarno potekajo (npr. pojave orogeneze, valovanje, plimovanje, promet itd.),
  - s pomočjo kombinacije filmskih slik in crtežev, grafikonov, diagramov in drugih grafičnih tehnik lahko poudarimo določene prostorske pojave,
  - posamezne detajle v prostoru lahko prikazujemo v nadnaravni velikosti in po potrebi lahko ob zanimivih detajlnih trak zaustavimo in te slike podrobneje opazujemo.

Film prikazuje niz posameznih situacij iz okolja in življenja ljudi, ki si naglo sledijo. Učenci spremljajo menjavo posameznih situacij in si končno osvoje celovito podobo o dogodkih ali problemih, ki jih film prikazuje. Opazovanje je sintetično, kar postavlja pred učitelja geografije in učence posebne naloge; potrebno je stalno spremljati tok menjave slik, obdržati v zavesti predstave in združevati posamezne elemente v celoto. Ravno zaradi tega je dobro ponoviti predvajanje filma, zlasti če je didaktično slabše pripravljen ali iz drugih razlogov težje razumljiv.

S pomočjo filmske projekcije lahko v kratkem času nudimo učencem določeno snov v mnogo bolj zgoščeni, pestri in zanimivi obliki kot s katerim koli drugim postopkom. Poleg tega film učence vizualno in akustično privlači in s tem močno aktivizira njihovo pozornost.

Pravilna uporaba filma pri pouku geografije lahko mnogo pripomore k racionalizaciji pouka in zmanjšuje nevarnost verbalizma. S filmom prikazan pejzaž zapusti pri učencu vedno boljše predstave kot še tako nazorna razlaga. Na drugi strani pa didaktično slabo pri-

pravljeni in nesmotrno izbrani filmi lahko povzročijo tudi precej škode in vodijo v "filmski verbalizem".

Ker učenci radi gledajo filme, se lahko zgodi, da navadejo učitelja da prepogosto in nesmotrno prikazuje filme, t.j., brez nujne predhodne priprave in povezanosti z učnim načrtom. Da se izognemo tej nevarnosti je potrebno, da^{si} učitelj geografije vsak film predhodno ogleda, detaljno spozna vsebino, podatke in probleme ki jih prikazuje. Šele potem ko se je učitelj geografije s tem seznanil se bo lahko odločil za način kako ga bo vključil v učni proces, kajti struktura vsakega posameznega filma določa tudi metode obravnave.

Kri pripravi na projekcijo moramo dobro premisliti kako bomo film vključili v učni proces, kako bomo učence motivirali, kaj bomo od njih zahtevali v času projekcije in kaj po projekciji filma. Če bomo od učencev zahtevali da po projekciji filma opravijo določene naloge jih moramo na to prej opozoriti, da posvečajo večjo pozornost tisti problematiki na katero se bodo nanašale naloge. Glede na vsebino filma lahko v določenih primerih damo različne naloge posameznim skupinam. Za uspešno vključevanje filma v vzgojno izobraževalni proces je nadvse pomembno kaj bomo delali po projekciji filma (razgovor, diskusija, ugotavljanje problemov, ugotavljanje določenih zakonitosti, utrjevanje posameznih pojmov, ponazarjanje posameznih geografskih pojavov, ponazarjanje in lokalizacija določenih topografskih pojmov na zemljevidu in v atlasu itd.).

Kakor smo že prej omenili je včasih potrebno film ponovno projekirati, zlasti če smo opazili, da učenci niso dobro osvojili določene bistvene dele ali elemente filma. Včasih pa tudi šele razgovor in diskusija po projekciji filma omogočita da učenci filma pravilno osvoje.

Učne filme lahko pri pouku uporabljamo v različne namene, najbolj pogosti so:

- da film uporabimo kot uvod v obravnavo večjih zaključenih enot,
- da film uporabimo za obravnavo nove snovi,

- da z njim poglobimo določeno snov ali posamezne elemente snovi,
- da nam služi za pregledno ponavljanje in utrjevanje določenega dela snovi ali neke obširnejše teme,
- da nam služi za posploševanje obravnavane snovi,
- da z njim poudarimo vzgojno vsebino in smoter določene teme,
- da nam služi kot izhodišče za razgovor in diskusijo in s tem poglobljanje določene učne snovi.

Vsak geografski učni film zahteva torej posebno metodično obravnavo in različno vključevanje v učni proces. Pri tem je zelo pomembno, da je to vključevanje vnaprej točno predvideno in da se izogibamo vsaki improvizaciji.

Učni filmi pri geografskem izobraževanju niso pomembni samo pri rednih učnih urah, temveč so zelo primerni tudi za delo v različnih oblikah svobodnih aktivnosti, kjer lahko razen strogo učnih filmov prikazujemo tudi razne druge filme z dokumentarno, reportažno, kulturno prosvetno, turistično, ekonomsko ali drugo vsebino.

5.2.5. Element - filmi

Glede na specifično didaktično pripravljenost in funkcijo v vzgojno izobraževalnem procesu je potrebno posvetiti posebno pozornost tako imenovanim element - filmom. Od običajnih učnih filmov se ločijo po tehnični in didaktični pripravljenosti. Tehnične prednosti so v tem, da je priprava in projiciranje zelo enostavno. Film (8 mm) je v kaseti in ga lahko hitro vstavimo v projektor in s tem odpadejo vse druge tehnične priprave. Specifična didaktična pripravljenost se kaže v tem, da element - film obravnava samo posamezni pojem ali bistvo določenega procesa. Obravnava predvsem tiste teme, ki jih je težko pojasniti z besedami ali drugimi učnimi sredstvi. Element - film traja navadno 3-4 minute in prikazuje samo bistvene elemente posameznih tem, pri tem pa abstrahira nebitvenosti in enkratnosti. Praviloma je nem in nudi učitelju možnost, da ga uporabi na način, ki se mu zdi najbolj ustrezen. Pri tem se lahko poslužuje tudi metodičnih navodil, ki so priložena posameznemu element-

filmu. Znatna didaktična vrednost element - filma je tudi v tem, da lahko projeciranje zaustavimo in posamezno sliko dalj časa opazujemo in proučujemo vsebino ki jo prikazuje.

Element - filme lahko uporabljamo v različnih fazah vzgojno izobraževalnega procesa, kar je odvisno predvsem od vrste in namena posamezne učne ure in od ciljev, ki jih želi učitelj geografije z njimi doseči.^X

5.2.6. Televizijske oddaje

Televizija je sodobno tehnično sredstvo, ki naglo prodira v vse vrste šol. Tehnična prednost je v tem, da ni potrebna zatemnitav kot pri projekciji filma.

Po didaktični pripravljenosti in namenu lahko ločimo več vrst televizijskih emisij. Najbolj preprosta je tako imenovana telop oddaja. Oddajo sestavljajo sistematično izbrane in urejene fotografije, grafikoni, kartogrami in drugo, ki so projecirani podobno kot pri diafilmu. Spremno besedilo za vsako sliko, ki ga napišejo različni strokovnjaki bere TV spiker. Tovrstne televizijske emisije so vse redkejšje, ker je privlačnost in didaktična vrednost TV predvsem v živi sliki, polni dinamike, kjer "slika govori", tekst pa samo spremlja sliko (telop je statičen in je spremni tekst primarnejši v odnosu do slike).

TV - film ima znatne prednosti pred telop oddajami. Pri pouku geografije ima podoben pomen kot učni filmi in lahko uspešno nadomesti neposredno opazovanje.

Od televizijskih oddaj imajo največji vzgojno izobraževalni pomen tako imenovane študijske oddaje. Učitelj iz TV studija razlaga in tolmači razne pojave ali probleme v prostoru in jih ponazarja s TV - filmi, telopi, grafikoni, zemljevidi ali prenosom s terena.

^X "Filмотека 16" je doslej izdelala skupno 21 element - filmov in to 5 za 5. razred, 4 za 6. in 7. in 11 filmov za 8. razred osnovne šole.

TV oddaje je potrebno uvajati v vzgojno izobraževalno delo iz različnih razlogov. Na eni strani televizijski ekran privlači pozornost učencev in je zaradi tega zelo primeren za posredovanje znanja. Na drugi strani pa televizijske oddaje pomenijo racionalizacijo in dvig kvalitete pouka.

Televizijske oddaje, kot moderno učno sredstvo se zelo težko vključijo v sistem klasičnih metod geografskega izobraževanja, ker ne prenesejo šablon in je za vsako oddajo potrebna specifična metodična obravnava. Samo didaktično in metodično dobro pripravljena televizijska oddaja lahko nudi učencem pričakovane vzgojno izobrazbene vrednote, ki pomenijo osvežitev pouka.

Zato mora učitelj geografije vsaki posamezni televizijski oddaji dati njen "značaj" v metodični pripravi. Te priprave pa ne smejo in ne morejo biti za vse televizijske oddaje enake, šablonizirane, temveč morajo, podobno kot pri pripravi na film biti odvisne od vsebine ki jo obravnavajo.

Zaradi tega so za televizijske oddaje lahko skupna le naslednja dejstva:

- priprava učitelja,
- priprava učencev,
- gledanje oddaje,
- analiza in zaključki,
- reševanje nalog (samo pri nekaterih oddajah).

Priprava učitelja na televizijsko oddajo je navadno dosti težja kot pa priprava na radijsko ali na predvajanje filma. Vzrok je v tem, da televizijsko oddajo ne more prej videti (razen če jo vključi v pouk pri ponavljanju). Da ne bi bilo preveč razlik med učiteljevo predstavo o oddaji in dejansko realizacijo je nujno, da se učitelj geografije dobro seznaní:

- s kratko vsebino oddaje,
- z načinom izvajanja (telop, TV - film, študijska oddaja),
- z učnimi sredstvi in pripomočki ki bodo uporabljeni,
- s terminologijo in izrazi.

Postavlja se vprašanje, kako bo lahko učitelj opravil vse te

priprave. V televizijskem programu so kratki podatki o vsebini in namenu oddaje. Pri nekaterih oddajah so navedena tudi kratka metodična navodila. To so zelo dragoceni podatki za učitelja geografije, toda žal so v večini primerov preskromni. Da bi lahko učitelj resnično vključil oddajo v učni proces in maksimalno izrabil vse njene možnosti bi bilo nujno za vsako oddajo od dve do tri strani teksta z osnovnimi informacijami, spoznanji, problemi in metodičnimi navodili. Ta tekst naj bi vseboval razen naslova teme in komu je namenjena tudi snoter oddaje, vsebinske informacije ter metodična navodila (kje naj se oddaja uvrsti v vzgojno izobraževalni proces, katere zemljevide ali druga učna sredstva naj učitelj pripravi in katera učila bodo uporabljena v oddaji itd.). Nadalje naj bi tekst opozoril na bistveni (najvažnejši) del oddaje, dal sugestije o literaturi, ki naj bi jo učenci predhodno prebrali in opozoril na povezavo oddaje z drugimi učnimi predmeti.

Sele na osnovi takih podatkov bi učitelj geografije lahko opravil vse potrebne priprave za učinkovito spremljanje oddaje. Pri tej pripravi mora zlasti upoštevati, da ni mogoče menjati ritma dela, ker TV oddaja teče ne glede na interes učencev in na njihovo predznanje.

Priprava učencev in obravnava TV emisije

To pripravo lahko opravimo:

- na koncu zadnje ure pred oddajo,
- neposredno pred oddajo.

Ker TV oddaje trajajo od 15 do 20 minut ostaja zadosti časa za pripravo na oddajo in za analizo in zaključke po končani oddaji.

Priprava učencev na oddajo se lahko naslanja na različne knjižne vire, pojasnjevanje ali navezava na predhodni ogled določenega pojava ali objekta. Namen priprave je v tem, da učencem pojasnimo tisto, kar je nujno za razumevanje oddaje, nakažemo osnovne probleme, ki jih oddaja obravnava, razložimo termine in izraze. "Pripravo" napišemo na tablo in prav tako osnovna

vprašanja na katera naj bi pri oddaji dobili odgovor.

Gledanje oddaje

Če smo učence na oddajo primerno pripravili ni nujno, da v teku oddaje delajo zapiske (seveda jim to tudi ni potrebno braniti). Zapiski so potrebni predvsem takrat, če v oddaji ni zajeto tisto, kar smo od nje pričakovali. Pri oddaji je tudi učitelj gledalec in praviloma ne komentira oddaje. Komentiral bo le takrat, če misli, da je enaka problematika zelo pomembna, pa je v prvi ni mogel zajeti ali pa je pri oddaji premalo poudarjena ali razumljiva.

Analiza in zaključki

Učenci navadno spontano govore o oddaji in dajo "lastne komentarje". Učitelj mora usmerjati razgovor tako, da bo razprava ločila bistveno od nebistvenega. Ugotovljeno bistvo napišemo na tablo. Od predhodno v pripravi postavljenih vprašanj razpravljamo le o tistih na katera je oddaja skušala dati odgovor.

Reševanje nalog

Po oddaji je umestno le v določenih primerih, npr. če je potrebno oddajo ali posamezne dele oddaje grafično obdelati in dopolniti. V takem primeru lahko damo naloge posamezniku ali skupinam učencev, ki se za določeno problematiko posebej zanimajo.

5.2.7. Radijske oddaje

Čeprav radijske oddaje ne spadajo med posredno opazovanje je mogoče primerno, da pri obravnavi avdiovizuelnih sredstev pri pouku geografije tudi o tem spregovorimo nekaj besed.

Razumljivo je, da se radijske oddaje pri pouku geografije težje uveljavljajo kot TV oddaje, saj TV oddaje nudijo možnost za posredno opazovanje, medtem ko radijske oddaje temelje na boljšem ali slabšem besednem posredovanju. Iz tega razloga ima dosti učiteljev geografije odpor proti radijskim oddajam češ, da samo beseda in zvok ne omogočata spoznavanje prostora, a geografija je veda o prostoru. Drugi učitelji geografije mislijo, da radijske oddaje pri pouku geografije povečujejo deskribcijo

in verbalizem, ker ne nudijo možnosti neposrednega ali posrednega opazovanja.

Taka mišljenja učiteljev geografije so popolnoma upravičena samo takrat, če je pouk geografije prenatrpan z radijskimi oddajami in če se radijske oddaje ukvarjajo s snovjo, ki bi jo lahko na drugi način bolj uspešno posredovali. Stvar je torej v načelu ali so radijske oddaje primerne ali neprimerne za pouk geografije ter ali pospešujejo ali ne pospešujejo verbalizem, temveč predvsem v smiselni didaktični izbiri snovi in metodični pripravi oddaje. Nesmiselno je v radijski oddaji obravnavati snov, ki nujno zahteva neposredno ali posredno opazovanje, še zlasti pa ne, če je mogoče to opazovanje opraviti v neposredni bližini šole. Vzemimo kot primer orientacijo, moj domači kraj, narava se spreminja itd.¹⁶ To so teme, ki zahtevajo neposredno opazovanje in je to tudi dejansko izvedljivo v vsakem kraju. Zaradi tega radijske oddaje, ki skuša tako snov posredovati z besedami dejansko pomeni pospeševanje verbalizma v šoli. V kolikor pa bi radijska oddaja bila posvečena predvsem metodam za individualno ali skupinsko neposredno opazovanje in raziskovanje domačega kraja, spreminjanja narave pod vplivom človeka, bi lahko izredno koristno dopolnilo pouk geografije. Tudi geografija kot učni predmet obsega vrsto tem, kjer ni mogoče neposredno ali posredno opazovanje in spoznanja lahko posredujejo samo z različnimi verbalnimi metodami. Ta kompleks zajema v družbeni geografiji motive, različne vzroke, ideologije, želje in hotenja, ki lahko kasneje dobe svoj stvarni odraz v pokrajini. S to tematiko pa lahko radijske oddaje učence mnogo bolj uspešno seznanijo kot bi bilo mogoče z drugimi sredstvi.

Radijske oddaje vrašajo v vzgojno izobraževalno delo pestrost in osvežitev, vzbujajo zanimanje učencev, kar je osnovni pogoj za uspešno delo. Tudi v tehničnem pogledu imajo radijske oddaje določeno prednost pred TV oddajami, saj je tehnična priprava

¹⁶ Radijska šola, šol. leto 1974/75, štev. 1. Republiška izobraževalna skupnost Ljubljana.

dosti bolj enostavna in radijsko oddajo lahko po želji vključimo v učno uro (če imamo oddajo posneto na trak in jo poslušamo z magnetofona). Razen navedenih tehničnih prednosti lahko imajo radijske oddaje prednost pred drugimi učnimi sredstvi tudi zaradi aktualnosti in izvirnosti. Če radijska oddaja prenaša določen dogodek v času samega dogajanja z vsemi elementi direktnega prenosa, navadno pri učencih vzbudi večje zanimanje in doseže večji uspeh kot še tako dobro pripravljena, kasneje posneta oddaja.

Vključevanje radijskih oddaj v geografski pouk zahteva od učitelja temeljito in vsestransko pripravo. Pri tem je potrebno poudariti, da je radijska oddaja lahko le samo sestavni del učne ure, "vložek" v najprimernejšem času, ki ga glede na vsebino, vrsto in namen učne ure izbere učitelj. Radijska oddaja je lahko vključena v učno uro kot uvod v obravnavo širše regije ali določenega problema. Zelo pogosto pa radijske oddaje vključujemo pri obravnavi nove snovi, ker je tudi večina radijskih oddaj didaktično tako pripravljena. Del radijskih oddaj lahko uporabljamo tudi za sintezo in posploševanje.

5.3. Pojmovni in drugi abstraktni prikazi

Posredno opazovanje ne zajema samo spoznavanje stvarnih objektov in fiziognomije pokrajine, ki je zaradi oddaljenosti ali drugih razlogov ne moremo neposredno opazovati, temveč zajema tudi opazovanje in spoznavanje abstraktnih in simboličnih prikazov tako samega zemeljskega površja, kot različnih geografskih pojmov, pojavov in procesov. Abstraktni in simbolični prikazi so pri geografiji kot znanosti in geografiji kot vzgojno izobraževalnem predmetu nujni iz različnih razlogov. Če si hočemo o določeni regiji ali celini ustvariti predstave o njeni obliki in členovitosti si jo moramo grafično upodobiti v primerni velikosti. V zadnjih letih lahko v ta namen uporabljamo tudi satelitske posnetke posameznih regij, držav ali celin. Grafična predstava ali satelitski posnetek, ki prikazu-

je vse elemente prostorske stvarnosti v enakem merilu nujno zabiše vrsto pojavov in objektov (npr. ceste, prekope, manjše reke, naselja itd.), ki so za spoznavanje geografske stvarnosti zelo pomembni. Zaradi tega je potrebno posamezne elemente prikazati v drugačnem merilu, t.j., njihovo velikost v določenih dimenzijah prikažemo znatno pretirano. Za ustvarjanje pravih prostorskih predstav moramo vrsto fizično in družbeno geografskih elementov prikazati s simboli. S tem postanejo zemljevidi, crteži, skice itd. pojmovni prikazi, ker simboli prikazujejo določene splošne geografske pojme, pojave in objekte. Zaradi tega zemljevidi, crteži in skice niso nazorno sredstvo v pravem pomenu besede, ki bi kazali stvarno podobo prostora, kot je primer pri fotografiji, temveč so abstraktna simbolična slika določenega predela zemeljske površine.

5.3.1. Zemljepisna karta

Sodobnega pouka geografije si ne moremo zamisliti brez "sveta v žepu", to je brez različnih zemljepisnih kart in atlasa. Zemljepisne karte so specifični abstraktni portreti Zemlje ali njenih posameznih delov. Zato so pri pouku geografije osnovno "orodje" in največja pomoč pri delu. Zemljepisne karte so "najvažnejši način predstavljanja prostora in najustreznejše sredstvo geografskega izražanja in sporazumevanja"¹⁷.

Pri pouku geografije ima zemljepisna karta osrednji pomen, ker je istočasno sredstvo in delni cilj pouka geografije v osnovni šoli. Pouka geografije si brez zemljepisnih kart ne moremo zamisliti, a pouk geografije ni dosegel enega izmed osnovnih smotrov, če učenca ni kartografsko opismenil. Karte niso samo "drugi jezik" geografije, temveč so njeno edinstveno izrazno sredstvo in "čitanje kart je osnovni element geografske pismenosti in eden od elementov splošne kulture"¹⁸.

¹⁷ J. Roglič: Osnove kartografije. Zagreb 1967, str. 2.

¹⁸ Ž. Jovičić: Metodika nastave geografije, Beograd 1971, str. 124.

Poseben pomen zemljevida pri pouku se vidi v tem, da ga ne moremo nadomestiti z nobenim drugim sredstvom, zemljevid pa lahko nadomesti marsikatero vizuelno sredstvo. Težko je poučevati geografijo brez učbenikov in drugih didaktičnih pripomočkov, toda vendar ni nemogoče. Poučevati geografijo brez zemljevida pa je vsekakor brezuspešno delo. Zemljevid ni samo glavni pripomoček pri pouku geografije in ilustracija vsebine, ki jo posredujemo, temveč je sam objekt proučevanja in izvor geografskih spoznanj pri proučevanju zemeljske površine.

Vsebina, ki je sintetično prikazana na posamezni zemljepisni karti bi zahtevala zelo obširno ustno in pismeno obravnavo. Kljub temu pa še tako dober verbalni opis nikoli ne more dati take predstave o Zemlji in o odnosih med posameznimi elementi in pojavi na njej kot to lahko nudi preprosta zemljepisna karta.

Marsikdaj nudi zemljepisna karta več kot neposredno opazovanje na terenu, ki je brez uporabe karte lahko le parcialno. Na zemljepisni karti, zmanjšani abstraktni in shematični podobi večjega ali manjšega dela zemeljske površine, prikazujemo več raznovrstnih elementov, pojavov in objektov v njihovi medsebojni odvisnosti in povezanosti. Da bi lahko biolog proučil določene predmete svojega raziskovanja jih mora povečati, a geograf mora predmet svojega proučevanja na karti zmanjšati, da lahko z enim pogledom zajame določen del zemeljske površine in dojame prostorski razpored in odnose med posameznimi objekti in pojavi. Zemljepisna karta se omejuje na bistveno in specifično ter prikazuje to s posebnim jezikom dogovorjenih znakov. To še posebej pride do izraza na zemljepisnih kartah malega merila na katerih prevladujejo dogovorjeni znaki. Pri pripravi sleherne zemljepisne karte je potrebno posploševanje, ki temelji na namenu karte in določenih kartografskih pravilih, kajti sama prostorska stvarnost, pejzaž, nudi našem očem vse, ne da bi pri tem kaj posebej poudarjali ali izločali. Zaradi tega se nezkušen učenec v prostoru ne znajde in ga moramo s pomočjo zemljepisne karte naučiti opazovati in spoznavati geografsko

okolje.

Zemljepisna karta ni samo goli posnetek prostora, ki je na njej prikazan, temveč je mnogo več. Je sredstvo, ki ob opazovanju nudi učencem željo in možnosti, da postavijo nešteto vprašanj tako o naravno geografskih kot o družbenogeografskih značilnostih prostora, ki je na karti prikazan.

Zemljepisna karta je z geografijo kot znanostjo in geografijo kot učnim predmetom najtesneje povezana. Geografsko znanje ne moremo ločiti od znanja in poznavanja zemljepisne karte, ki obravnava določene pojave in procese. Zaradi tega pri pouku geografije ni dovolj, če učence seznanimo samo s samim objektom, temveč moramo hkrati obravnavati tudi njegovo prostorsko razprostranjenost v vzročno posledičnih zvezah. Ali z drugimi besedami, da bi spoznali pravo vsebino zemljepisne karte je odvisno od kvalitete same karte in od znanja tistega, ki to karto uporablja. Zato je ena izmed pomembnih nalog pouka geografije, da učenca naučimo čitati karte, da ga kartografsko opismenimo. Če smo pripravili dobre zemljepisne karte, omogočili, da si jih učenci nabavijo in učence kartografsko opismenili, smo dobili najmočnejšo in najpomembnejše učno sredstvo za geografsko izobraževanje. "Geografska karta je najvažnije nastavno sredstvo u nastavi geografije, jer omogućava učenicima, da na osnovu sopstvenog promatranja, sebi predstave bilo koji deo Zemljine površine".¹⁹

5.3.2. Vzgoja kartografske pismenosti

Vzgoja kartografske pismenosti je dolgotrajen proces, ki traja skozi celotno osnovno in usmerjeno izobraževanje. Začne se s SPD v prvih treh razredih osnovne šole, kjer učenci najprej spoznavajo posamezne geografske pojme in simbole, ki so na kartah prikazani. V tretjem razredu začnemo seznanjati z merilom karte (pogled iz ptičje perspektive, povečano merilo, pomanjšano merilo, merilo 1:10, 1:100 in 1:1000), dogovorjenimi zna-

¹⁹ Pedagoški rečnik, sv. I. Lеоград 1967, str. 148.

manji in s skicami šolske okolice. V četrtem razredu še preide-
mo na zemljevid okolja v katerem je šola in na zemljevid Slove-
nije. Z drugimi besedami to pomeni, da bi morali v tretjem in
četitem razredu nuditi vsa osnovna spoznanja za čitanje topo-
grafske karte. To osnovno nalogo pa tretji in četrti razred ne
opravita v celoti, za kar obstajajo različni objektivni razlo-
gi.

Naloge tretjega razreda pri vzgoji kartografske pismenosti se
le v določeni meri realizirajo. Učni načrt pravi o tem nasled-
nje: "Posamezni geografski pojem naj učenci najprej opazujejo
v naravi, nato naj ga predstavijo na peskovniku, posamezni po-
jem ponazorimo ilustrativno in z dogovorjenim znakom (dvodelna
ponazoritev)". Nato učni načrt govori o obravnavanju merila in
o vajah v orientaciji. V zadnjem odstavku poglavja o zemljevi-
du pa pravi: "Ao navajamo učence na branje zemljevida, sistema-
tično vključujemo vaje v orientaciji na načrtih ter vaje v bran-
ju in uporabi dogovorjenih znamenj vseh vrst (geografskih,
prometnih in drugih)"²⁰. Pri tem nastaja vprašanje, kako naj
učitelj to realizira? Če bi si hoteli v naravi ogledati konkret-
ne predstave za vse zemljepisne pojme, ki so potrebni za čita-
nje zemljevida, bi zagotovo zmanjkalo časa, kajti za nekatere
pojme lahko v določenem šolskem okolišu ni konkretnih predstav
in bi bile potrebne daljše ekskurzije. S pomočjo neposrednega
opazovanja moramo pridobiti le tiste pojme, ki jih je v dolo-
čenem šolskem okolju mogoče pridobiti, druge pa moramo prido-
biti s pomočjo posrednega opazovanja, o čemer smo že prej go-
vorili. Velika nejasnost učnega načrta je tudi določilo, ki
govori o tem, da "sistematično vključujemo vaje v orientaciji
na načrtih"... Kakšne načrte naj ima učitelj na posamezni
osnovni šoli? V najboljšem primeru bo lahko dobil načrt šole
v merilu 1:1000. Na tem načrtu pa niso vrisana geografska do-
govorjena znamenja. Ali z vajami na načrtih mislimo skice, ki
bi jih izdelal učitelj? V tem primeru smo nekoliko preveliki
optimisti. Učitelj v tretjem razredu ne poučuje samo en predmet.

²⁰ Osnovna šola

na drugi strani pa verjetno tudi ni strokovno usposobljen, da bi lahko izdelal skico, ki bi mogla služiti za vzgojo kartografske pismenosti. Tudi če predpostavljamo, da imajo naši učitelji tako kartografsko izobrazbo, da bi to lahko opravili, bi bilo danes neracionalno trošiti njihove sile v pripravo takih načrtov, ko vendar obstajajo solidni zračni posnetki in na njihovi osnovi izdelana karta v merilu 1:5000 za vsa področja naše republike. Za vzgojo kartografske pismenosti je nujno, da učitelje tretjega razreda temeljito seznanimo z zračnimi posnetki določenega predela njihovega šolskega okoliša in z ustrezno karto (1:5000), ki edina lahko tvori soliden most med načrtom šole in drugimi načrti. S smiselno priredbo karte 1:5000 za določen del šolskega okoliša in s pomočjo kart 1:25000, 1:50000 in 1:100000 uvajamo učence na čitanje zemljevida. To pa seveda nikakor ni naloga samo tretjega razreda, temveč celotne osnovne šole in šol usmerjenega izobraževanja, saj moramo navedene načrte in karte določenega dela šolskega okoliša nprestano uporabljati pri spoznavanju geografske opazovalnice, pri pridobivanju pojmov in pri spoznavanju socialno ekonomskih značilnosti šolskega okoliša. V tretjem in četrtem razredu osnovne šole naj bi učenec s pomočjo načrta razreda, načrta šole, zračnih posnetkov in karte 1:5000 dobil vsaj tiste okvirne predstave in pojme o zmanjšanem merilu in dogovorjenih znamenjih, ki so nujni za razumevanje zemljevida. V naslednjih šolskih letih pa je potrebno sistematično poglobljati čitanje različnih zemljepisnih kart. To ni enkratna naloga, kot je na primer pridobitev določenih pojmov, temveč je trajna naloga celotnega geografskega izobraževanja. Čeprav je vzgoja kartografske pismenosti celostna naloga in jo je težko razdvajati, je vendar zaradi preglednosti in sistematičnosti pri realizaciji vzgojno izobraževalnih smotrov umestno, da ločimo dve osnovni skupini nalog, to je matematično tehnične in tematsko problemske.

Matematično - tehnične naloge pri vzgoji kartografske pisme-

nosti zajemajo seznanjanje in uvajanje učencev v poznavanje matematičnih elementov karte in različno tehniko prikaza zemeljskega površja. Med matematičnimi elementi karte je pri pouku geografije v osnovni šoli najpomembnejše temeljito poznavanje merila karte. Po obravnavi samega pojma pomanjšano merilo v tretjem razredu osnovne šole je potrebno učence neprestano navajati na pravilno pojmovanje in uporabo merila. Učencem moramo nuditi in neprestano utrjevati spoznanje, da nam merilo karte pove stopnjo pomanjšanja slike na karti glede na njeno podobo v naravi, ali z drugimi besedami: izraža razmerje med določeno razdaljo na karti in isto razdaljo v naravi. Od merila karte zavisi natančnost prikazovanja zemeljskega površja. Čim večje je merilo, bolj podrobna je karta, več podatkov vsebuje in tudi bolj natančna je, saj so posamezni znaki in elementi upodobljeni v velikosti, ki ustrezajo dejanskemu stanju. Na kartah malega merila pa to ni mogoče, zaradi tega se mnogi znaki izpuščajo ali posplošujejo ali pa so pretirano upodobljeni in ustrezna karta edino še v osnovnih obrisih in razmestitvi znakov na prikazanem površju²¹. Učencem moramo nuditi in utrditi spoznanje, da se na kartah, ki prikazujejo obsežne dele zemeljskega površja merilo precej razlikuje od merila na podrobnih načrtih. Na načrtih so vse razdalje ne glede na smer ali položaj merjene razdalje zaradi velikega merila točne. Pri kartah prihaja zaradi velikih pomanjšav čedalje bolj do izraza sferična ukrivljenost zemeljskega površja. Nastopajoča popačenost, bodisi v kotih, bodisi v razdaljah ali pa v površini ima za posledico, da je karta v odvisnosti od uporabljene projekcije zares točna edino okoli določene točke ali določenih črt (poldnevnikov, vzporednikov). To merilo imenujemo zato glavno merilo. Povsod drugod na karti se merilo spreminja in zato govorimo le o delnem merilu. Učenci naj spoznajo, da je pri kartah velikega merila ta popačenost še toliko majhna, da jo lahko zanemarimo, medtem, ko jo pri kartah manjšega merila moramo upoštevati.

²¹ Igor Vrišer: Uvod v geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1969, str. 245.

Ker pri pouku geografije v osnovni šoli ne obravnavamo projekcij, je potrebno da učitelj geografije učence pri uporabi raznih zemljepisnih kart opozori na glavno merilo in jim pokaže tudi njegovo praktično vrednost, zlasti pri merjenju razdalj. Čeprav ima velika večina kart v šolskem atlasu razen numeričnega merila tudi grafično merilo, je potrebno učence neprestano navajati na merjenje in ugotavljanje razdalj na kartah različnih meril.

Med matematično - tehnične naloge pri vzgoji kartografske pismenosti spada tudi uvajanje učencev v čitanje reliefa. Učencem moramo pojasniti, da je osnovna težava pri prikazovanju reliefa na kartah v tem, da smo ga navajeni gledati od strani, ne pa iz višine. Zato ni nič čudnega, da so vse do 18. stoletja risali kribovje in gore v perspektivi in da so se izohipse, ki so danes glavni način prikazovanja uveljavile šele pozneje. Pri obravnavi izohips je potrebno vzporedno obravnavati prikaze z barvanji in pri tem navajati učence na to, da se lahko na različnih kartah uporabljene različne barvne skale. Zato moramo učence navaditi, da pred uporabo pri vsaki karti najprej pregleda legendo, to je ključ za razumevanje karte.

Tematsko - problemske naloge pri vzgoji kartografske pismenosti v osnovni šoli so dokaj obširne in raznovrstne. Na eni strani spada v to skupino nalog sistematično seznanjanje učencev z različnimi tematskimi kartami. Stvarno realizacijo te skupine nalog dejansko omogoča šele novi šolski atlas ki tematskim kartam in metodam spoznavanja tematskih kart posveča posebno pozornost. Na drugi strani pa tematsko - problemske naloge pri vzgoji kartografske pismenosti zajemajo tudi uvajanje v smiselno celostno čitanje kart in spoznavanje ter ugotavljanje problemov. Učence moramo navajati k celostnemu čitanju kart. To pomeni, da naj učenec ne ugotavlja in spoznava samo položaj in prostorsko razširjenost posameznega elementa, pojava ali reliefne oblike, temveč naj se tudi vadi ugotavljanja v kakšnem vzročno posledičnem odnosu in soodvisnosti je do drugih elementov in pojavov.

Vzemimo kot primer gorovja ob obalah in njihov vpliv na namočnost na celinski in obmorski strani ali vpliv večjih kotlin. Ali če vzamemo kot primer funkcijo primorskih mest ob globokih zalivih. Že iz same lege mesta v odnosu do zaledja lahko učence sklepa na potencialne funkcije mesta. Karta mu prikazuje večjo ali manjšo naseljenost zaledja in hkrati tudi naravno prometno gravitacijsko območje. Ob primerni vaji mu na karti prikazani elementi omogočajo samostojno ugotavljanje potencialnih funkcij pristaniških mest. Samo s pomočjo karte lahko ugotavlja samo potencialne funkcije takih mest, ne more pa ugotoviti njihove stvarne funkcije, ker so te lahko odvisne tudi od raznih drugih dejavnikov, ki jih s karte ni mogoče razbrati. Lep primer za to je Trst in pristaniška mesta v baltiških republikah SZ. Ta mesta so v času pred prvo svetovno vojno imela tudi stvarno tako funkcijo kot jo omogoča njihova naravna lega. Po prvi svetovni vojni so vsa ta mesta zaradi spremembe političnih mej izgubila svojo široko zaledje in so gospodarsko nazadovala. Položaj pristaniških mest v baltiških republikah SZ se je spremenil šele po drugi svetovni vojni, položaj Trsta pa deloma z odpiranjem meje proti naši državi. Navajanje učencev da s povezovanjem različnih elementov in pojavov na kartah spoznavajo in ugotavljajo probleme, pomeni uvažanje v pravo kartografsko pismenost. V osnovni šoli lahko na tej poti kartografskega opismenjevanja nudimo solidne osnove na katerih bomo nadaljevali delo na stopnji usmerjenega izobraževanja.

5.3.3. Geografski atlas

Pod pojmom zemljepisni atlas danes razumemo sistematično urejeno zbirko zemljepisnih kart vezanih v eni knjigi. Glede na namen, vsebino in prostor, ki ga obravnavajo lahko ločimo različne vrste atlasov. Po namenu so lahko atlasi šolski, nacionalni, turistični, prometni itd. Po vsebini so lahko obče geografski, tematski (specialni) ali kompleksni. Glede na prostor, ki ga obravnavajo so lahko atlasi mest, mestnih območij, pokrajin,

republik, držav ali skupine držav, širših regij, kontinentov ali celega sveta.

Pri izdelavi zasnove atlasa je odločilen njegov namen, ki določa vsebino atlasa, razporeditev in število kart, merila, format, izbor in količino imen, tehniko prikaza, tiskanja itd. Pri nas v Sloveniji so na primer po namenu pripravljene ali v pripravi tri vrste večjih zemljepisnih atlasov:

- Splošni atlas "Veliki atlas sveta", ki ga je pred leti izdala Mladinska knjiga, je namenjen širšemu krogu uporabnikov.²² Po svoji zasnovi je kompleksen in z raznovrstnimi kartami ter različnimi podatki nudi bralcu najvažnejše predstave o posameznih državah, celinah in svetu kot celoti ter o najpomembnejših naravno in družbeno geografskih elementih in problemih sodobnega sveta. Kartografske prikaze dopolnjuje tekst, fotografije, skice in grafikoni, ki pomagajo, da si uporabnik lahko izoblikuje celostno podobo o določenih problemih v posamezni deželi in skupini dežel.

- Že več kot deset let pripravljamo "Atlas Slovenije", ki po namenu spada v tako imenovane nacionalne atlase. Take atlase imajo že vse evropske države razen Albanije in Jugoslavije, obstajajo pa tudi za številne neevropske dežele; med njimi tudi za številne dežele v razvoju. Nacionalni atlasi posameznih dežel s kartografskim jezikom prikazujejo na eni strani vse naravno in družbeno geografske elemente, pojave in procese v določenem prostoru in na drugi strani posredno odražajo stopnjo razvoja posameznih znanosti, ki se s temi prostorskimi problemi ukvarjajo in jih proučujejo. Vsaka posamezna karta nacionalnega atlasa je posebna študija, ki s kartografskim prikazom in besedo obravnava določeno zaključeno tematiko. Nacionalni atlasi in tako tudi atlas Slovenije iz različnih razlogov niso namenjeni širokemu krogu koristnikov. Med temi razlogi naj omenimo študijski značaj posamezne karte, ki ob uporabi zahteva določeno predznanje in popolno kartografsko pismenost. Med drugim so nacio-

²² J. Medved in B. Ingolič: Veliki Atlas sveta, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.

nalni atlasi običajno dokaj dragi in po formatu manj primerni za zasebne knjižnice. Glavni porabniki nacionalnih atlasov so različne znanstvene in pedagoške ustanove in zavodi, ki se ukvarjajo z različnimi vrstami prostorskega načrtovanja.

- Šolski atlas, ki bo predvidoma izšel leta 1978 je didaktično pripravljen za pouk geografije v osnovni šoli in na šolah usmerjenega izobraževanja. Po didaktični in metodični pripravi bo omogočal vsestransko vzgojo kartografske pismenosti, pomagal pri oblikovanju zaznav, predstav in pojmov ter seznanjal in nudil prostorske predstave o razširjenosti raznih naravno in družbeno geografskih pojavov, elementov in procesov v regionalnem in svetovnem merilu.

5.3.3.1. Vsebina šolskih atlasov

Z razvojem didaktike in metodike geografije dobivajo šolski atlasi pri pouku geografije nove naloge. Še pred nekaj leti so pretežni del šolskega atlasa obsegale fizične karte, kar je bilo dokaj v skladu s takratnim pojmovanjem geografije kot učnega predmeta. Razen fizičnih kart so šolski atlasi navadno obsegali še nekaj političnih, zgodovinskih ter tematskih kart, zlasti o podnebju, rastlinstvu in v posameznih primerih nekatere druge naravno geografske elemente. Reforma osnovnega šolstva in uvažanje usmerjenega izobraževanja je zahtevala tudi temeljito spremembo koncepta šolskega atlasa. Vsebina šolskega atlasa mora biti taka, da bo omogočala vzgojo kartografske pismenosti in realizacijo vzgojno izobraževalnih smotrov, to je prostorsko informativne in problemske funkcije in omogočila vzgojo celostnega ali geografskega načina mišljenja. Te razširjene vzgojno izobraževalne zahteve geografije kot učnega predmeta so povzročile tudi bistvene vsebinske spremembe šolskih atlasov. Fizične karte, ki so prej v šolskih atlasih absolutno prevladovali, so sedaj samo ena, sicer zelo pomembna vrsta kart. Tem so se pridružile nove skupine kart, ki skušajo s kartografskim jezikom obravnavati vse tiste pojme, elemente, objekte in procese ter probleme, ki jih je mogoče kartografsko obravnavati in pri-

kazati in so nujno potrebni za realizacijo vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta. Razširjena in močno obogatena vsebina z vsestranskim prikazom "trajnih" in "trajnejših" elementov v šolskem atlasu nujno vpliva tudi na spremembo grafične in ilustrativne vsebine učbenikov. S tem, ko je veliko večino teh grafičnih prikazov prevzel šolski atlas, kot knjiga, ki ima dolgotrajnejši značaj, bodo lahko učbeniki zaradi manjšega števila ilustracij bistveno cenejši. Za moderni šolski atlas pa ni značilna samo popolnejša in vsestranska obravnava posameznih regij in sveta kot celote, temveč novi načini prikaza prostora. Pri tem mislim predvsem na satelitske posnetke posameznih regij. Prednost teh posnetkov pred klasičnimi kartami ni samo v tem, da s klasičnimi kartografskimi metodami številnih elementov sploh ne moremo zajeti (npr. onesnaženje morja ob izlivih rek, večja ali manjša vlažnost tal itd.), temveč je tudi v hitri registraciji sprememb. Če bi hoteli na primer s klasičnimi metodami kartografsko registrirati vse velike spremembe, ki so s posegom človeka v zadnjih letih nastale v Sovjetski Centralni Aziji ali v Amazonskem nižavju, bi za to potrebovali več let in še ne bi dobili tako popolne podobe, kot jo lahko dobimo v trenutku s pomočjo satelita. Zaradi tega bodo novi šolski atlasi vedno bolj vključevali satelitske posnetke in na tej osnovi pripravljene različne karte.

5.3.3.2. Uporaba šolskih atlasov

Že prej, ko smo govorili o vzgoji kartografske pismenosti smo ugotovili, da je to dolgotrajen proces, ki traja skozi celotno snovno in usmerjeno izobraževanje. Pri tem bo novi šolski atlas učiteljem in učencem v veliko pomoč. Vsebina atlasa temelji na sprejetih načrtih osnovne šole in šol usmerjenega izobraževanja. Namenjen je 6., 7. in 8. razredu osnovne šole in šolam usmerjenega izobraževanja. Zaradi tega ne vključuje uvajanja v poznavanje dogovorjenih znamenj, ki jih pretežno obravnavamo v 3. in 4. razredu osnovne šole. To pa zaradi tega, ker je to

uvajanje, ki mora izhajati iz lokalne sredine, odnosno v 4. razredu iz posamezne republike, težko vključiti v atlas, ki je namenjen šolam v celi Jugoslaviji. V novem šolskem atlasu je prvih pet strani posvečeno uvajanju v čitanje kart. To uvajanje se začne na prvi strani na primeru Beograda. Zračni posnetek kaže Beograd s ptičje perspektive, nato sledi načrt ožjega središča in širše okolice. Strani 2 in 3 sta namenjeni uvajanju v topografske karte različnih meril. Karte so razvrščene v treh vrstah. Prva vrsta prikazuje nižinski, druga sredogorski in tretja gorski svet. Posamezno območje je prikazano v štirih različnih merilih in to v merilu 1:5000, 1:25 000, 1:50 000 in 1:200 000. Na teh primerih lahko učenci vadijo čitanje topografskih kartografskih simbolov. S primerjanjem kart v posamezni vrsti lahko pridobe prave predstave o posameznih merilih. Z rdečim okvirjem je na vsaki naslednji karti prikazano območje, ki ga prikazuje prejšnja karta. S tem učencem na eni strani lahko ustvarimo prave predstave, kako se z manjšanjem merila večja obseg prikazanega območja. Na drugi strani pa na osnovi teh kart lahko učencem oblikujemo predstave in pojme o bistvu kartografske generalizacije, pod katero razumemo grafično in vsebinsko poenostavljanje, kvantitativno in kvalitativno povzemanje in združevanje in reprezentativno poenostavljanje posameznih oblik. Pri tem lahko ločimo sedem osnovnih postopkov: poenostavljanje, povečanje, opuščanje, združevanje, izbiranje, tipiziranje in poudarjanje.

Pri vseh kartah na strani 2 in 3 so namerno opuščene legende, da bi karte lahko uspešneje služile za spoznavanje odnosno ponavljanje in utrjevanje dogovorjenih topografskih kartografskih znakov na uradnih kartah.

Končno posamezne skupine kart prikazujejo tri reliefno različne predele, kar omogoča spoznavanje, utrjevanje in ponavljanje prikazov višin ter ugotavljanje absolutne in relativne višine.

Uvajanje v tematske karte sledi na 4. in 5. strani. Izhodišča

uvajanja v fizične in tematske karte je panoramska slika pokrajine pri kateri zelo jasno izstopi gorovje Hartz. Panoramska slika je delo slikarja, ki je skušal v paralelni perspektivi čim bolj točno zajeti posamezne reliefne oblike in objekte v pokrajini. V težnji po tem, da bi dosegli čim bolj enako merilo sta izdelani karti izrabe zemljišča in fizična karta za področje Hartza. Ker ti dve vrsti prikazov zavzemata v šolskem atlasu zelo pomembno mesto, je potrebno, da učence dobro seznanimo z načini prikaza in čitanjem kart. Pri obravnavi fizične karte primerjamo prikaz v višinski barvni lestvici s panoramsko podobo območja, da si učenci osvoje predstave barvnega prikaza reliefne plastovitosti. Karta izrabe zemljišča ima podoben metodološki namen, da uvede učence v poznavanje legende izrabe zemljišča in ob primerjavi s panoramsko sliko oblikuje predstave o načinu kartografske predstave teh pokrajinskih elementov.

Za uvod v čitanje tematskih kart služi preprosta tematska karta: Oskrba z vodo v Hartzu. Na karti so prikazani samo tisti izbrani elementi, ki so za obravnavo te problematike nujno potrebni. Oskrba z vodo je prikazana z enostavnimi simboli. Velikost posameznih simbolov je v sorazmerju z letno količino vode, ki jo daje posamezno območje. Za boljše razumevanje pa so ob posameznih simbolih navedene tudi absolutne vrednosti (analitska predstava).

Namen naslednje tematske karte, Turizem, karta V., je uvajanje v čitanje nekoliko zahtevnejših tematskih kart. Tudi v tem primeru je tematika prikazana z enostavnimi diagrami in loči prenočitve gostov v zimski in letni sezoni. Posamezni turistični kraji so prikazani v različnih barvah, ki kažejo značaj turističnega središča. Na levi strani je grafični ključ, ki omogoča, da za vsak turistični kraj ugotovimo absolutno število nočitev. Tematska karta je dopolnjena z diagramom skupnih nočitev v letni in zimski sezoni in z diagrami o izvoru gostov.

Na strani 5, Karta I. sledi enostavna kompleksna tematska pred-

stava večjega območja, kjer zavzema prej obsevnano območje osrednjo lego. Tudi drugi dve karti sta izdelani v enakem merilu in kažeta isto območje, da je mogoča medsebojna primerjava. Prva kompleksna tematska karta prikazuje agrarno gospodarstvo. Posamezne kulture (npr. gozd, njive, travniki itd.) so prikazane v barvah, ki se po možnosti čim bolj približujejo barvam v naravi. S posebnimi simboli je prikazana raba njiv in razširjenost industrije, ki predeluje te kmetijske pridelke. Njive so glede na kakovost zemlje prikazane v treh niansah rjave barve. Reliefná plastika je prikazana s senčenjem, kar čitljivost karte ne moti.

Druga karta, to je kompleksno analitična karta naravnih bogastev in industrije pomeni naslednjo stopnjo pri čitanju tematskih kart. Ker sta tudi na tej karti vodno omrežje in reliefná plastika podrejenega značaja in služita samo za topografsko orientacijo, sta samo rahlo nakazani, da pride glavna tematika bolj do izraza. Za prikaz naravnega bogastva se v mednarodnem merilu že daljšo dobo uveljavljajo na konico postavljeni kvadratni znaki obarvani z barvami, ki se med seboj jasno ločijo. Različne tovarne, rafinerije in elektrarne prikazujemo običajno z asociativnimi simboli ali z različno obarvanimi krogi. Velikost posameznih objektov (kvantifikacija) je prikazana z velikostjo znaka. Pri izbiri barv je posvečena posebna pozornost temu, da ne bi posamezne barve izstopale. Po enaki metodologiji je pripravljena tudi tretja tematska karta o prometu in prebivalstvu. Tudi tu je rečno omrežje močno v ozadju, nekoliko bolj poudarjene pa so reliefné oblike, ki so v tem primeru pomemben faktor tematske karte. Razmestitev prebivalstva je prikazana v absolutni metodi (1 pika = 1000 prebivalcev); pri tem je podeželsko prebivalstvo prikazano s črno in mestno prebivalstvo z rdečo barvo. Točkovna metoda nudi možnost, da si učenci osvoje predstave o koncentraciji prebivalstva v mestnih območjih, o gostejši poselitvi ravninskega in redki poselitvi gorskega sveta. Smeri širjenja mestnih območij so nakazane s senčenjem.

S pomočjo teh treh kompleksno analitičnih kart si učenci oblikujejo podrobno podobo Hartza in tudi predstave, kako s kombinacijo različnih tematskih kart nastane sintetična karta. Sistematično uvajanje in seznanjanje s posameznimi vrstami kart je trajna naloga osnovne šole in šol usmerjenega izobraževanja pri vzgoji kartografske pismenosti. To bomo lahko dosegli z vajami v čitanju kart, praktično uporabo dogovorjenih znamenj pri izdelavi tematskih kart opazovalnice, z izdelavo novih tematskih skic na osnovi osvojenih transfernih spoznanj.

Z uvajanjem v čitanje različnih kart šolski atlas omogoča realizacijo samo ene izmed izhodiščnih nalog za realizacijo prostorske informativne vzgojno izobraževalne naloge geografije v osnovni šoli. Ta izhodiščna naloga omogoča prehod na vzgajanje sposobnosti za orientacijo na Zemlji. S spoznavanjem vzročno, med seboj povezanih in soodvisnih velikih regiotvornih sistemov začnemo v 6. in 7. razredu osnovne šole. Za ta namen nudi šolski atlas pregledne karte sveta po posameznih tematskih področjih. Te karte nudijo na eni strani možnost orientacije o razširjenosti posameznih faktorjev ali delnih kompleksov na Zemlji in na drugi strani informacije in kriterije za notranjo diferenciacijo in prostorsko omejevanje (regionalizacijo) različnih podtipov ali podsistemov. Temu služijo predvsem naslednje karte:

1. Neravno geografska regionalizacija

1.1. Podnebna območja (150/151)

1.2. Rastlinska območja (152/153)

1.3. Relief Zemlje kot azonalni regiotvorni faktor (148/149, 154/155 I, II)

1.4. Po naravnih katastrofah ogrožena območja (148/149, 154/155)

1.5. Časovni pasovi (166/167)

2. Gospodarska in socialno geografska regionalizacija

2.1. Gospodarska območja

2.1.1. Agrarno gospodarstvo (178/179)

- 2.1.2. Naravna bogastva, Energetika, Industrija (156/157)
- 2.2. Funkcijski prostorski sistemi
  - 2.2.1. Svetovna trgovina (166/167)
  - 2.2.2. Promet (166/167)
  - 2.2.3. Politične in gospodarske skupnosti (146/147, 164/165)
- 2.3. Socialna območja
  - 2.3.1. Prebivalstvo (158/159)
  - 2.3.2. Rase, Jeziki (160/161)
- 3. Politična karta sveta (146/147)

Pri vzgoji orientacije na Zemlji in spoznavanju velikih regionalnih sistemov ima šolski atlas posebno funkcijo, ki je učbeniki iz različnih razlogov ne morejo zajeti. Funkcija zajema obširen kompleks spoznanj od preproste orientacije na karti glede na strani neba, preko spoznanj o medsebojni soodvisnosti in součinkovanju različnih naravnih in družbenih dejavnikov v določenem geografskem prostoru do spoznanja funkcije določenega objekta ali pokrajine v ožjem in širšem regionalnem in svetovnem merilu. Da bi si učenci pridobili pravilno orientacijo na Zemlji je potrebno učence ob uporabi slehernih karte v atlasu navajati na medsebojno povezovanje, na ugotavljanje namena karte ter na kakšnih kriterijih je določena karta osnovana. Vzemimo kot primer karto Južna Evropa/Severna Afrika - gospodarstvo. Vprašajmo se, zakaj karta zajema to področje? Zakaj ne zajema samo Južno Evropo ali samo Severno Afriko? Kaj to področje družiti in kaj ju razdvaja? Kakšno tematiko obravnava karta? Zakaj ravno ta tematika zahteva prikaz dela obeh zemljin? Kakšna je lahko funkcija tega območja v evropskem, afriškem in svetovnem merilu?

Pri obravnavi orientacije na Zemlji moramo nujno spregovoriti nekaj besed tudi o topografskih imenih. Če se na eni strani zavestno borimo proti pretirani deskribciji in leksikografskemu navajanju topografskih imen, ne smemo zapasti v drugo izredno nevarno skrajnost, da sploh ne bi zahtevali topografskih imen.

Določeno topografsko znanje je nujen sestavni del geografskega izobraževanja, zlasti pri realizaciji prostorsko informativne funkcije geografije kot učnega predmeta. Določeno znanje topografskih imen je eden izmed temeljnih kamnov za orientacijo na Zemlji. Obstaja pa odprto vprašanje katera imena naj pri pouku geografije zahtevamo in kakšne kriterije lahko uporabljamo za izbiro teh imen? Pri iskanju odgovora na to vprašanje moramo ravnati podobno kot pri obravnavi podatkov. Upoštevati moramo splošno pravilo, da na račun kvalitete zmanjšamo kvantiteto snovi, v tem primeru število imen. Pri iskanju kriterijev za izbiro topografskih imen, ki naj jih učenci obvladajo, moramo izhajati iz vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta. Ena izmed pomembnih vzgojno izobraževalnih funkcij je prostorsko informativna, ki vključuje tudi orientacijo na Zemlji. Iz te vzgojno izobraževalne funkcije geografije lahko izluščimo prvi kriterij, da so pomembna tista topografska imena, ki služijo kot temeljni kamni za orientacijo na Zemlji. Po tem kriteriju so torej v ospredju imena celin, večjih regionalnih enot (pokrajin, gorovij, polotokov, otokov, morij), večjih rek, jezer in zalivov. Pri praktični uporabi tega kriterija se mora učitelj geografije pri vsakem imenu predno zahteva, da si ga učenci zapomnijo, vprašati, ali to ime res služi za orientacijo. Vzemimo kot primer gorovje Ural in reko Jenisej. Ali ti dve imeni omogočata učencu oblikovati boljše prostorske predstave o Sovjetski zvezi in ali ju lahko vzamemo kot orientacijski imeni? Mislim, da o tem ni nobenih dilem. Gorovje Ural in reka Jenisej služita kot makro orientacijski točki s pomočjo katerih lahko razmejujemo velike naravno geografske regije v SZ in si na tej osnovi lahko izoblikujemo določene prostorske predstave. Nazivi topografskih elementov, ki služijo za orientacijo na Zemlji se praviloma ne spreminjajo in jih pišemo ter izgovarjamo v podomačeni obliki. Drugi kriterij za izbor topografskih imen je socialno ekonomski,

kulturni in politični pomen posameznih pokrajin, objektov ali krajev. Skupna značilnost za ta imena je v tem, da niso stalna, temveč se z družbeno ekonomskim, političnim in kulturnim razvojem lahko spreminjajo. Pri spreminjanju imen pa moramo upoštevati dva vidika. Ista regija ali kraj lahko dobita novo ime. To je zlasti pogosto pri nastajanju novih držav ali pri osamosvojanju nekdanjih kolonij. Tako se je na primer politična slika Afrike v zadnjih dvajsetih letih popolnoma spremenila, nastalo je veliko novih držav, ki so pogosto sprejele tudi drugačno ime, kot je bilo uveljavljeno v kolonialni dobi. Tudi številni kraji dobivajo nova imena s političnim (npr. Kinshasa, Hošimin itd.) ter nacionalnim (npr. Škopje, Tallinn) osvobajanjem ali pa se iz različnih razlogov preimenujejo (npr. Titograd, Ravne na Koroškem, Elista itd.). Pri drugem vidiku spreminjanja imen pa moramo upoštevati, da družbeno ekonomski in kulturni razvoj povzroča neprestano menjavo pomena posameznih krajev. Številni kraji, ki so bili v nedavni preteklosti iz različnih razlogov zelo pomembni so lahko danes močno v ozadju. Na njihovo mesto pa so stopili kraji, ki kot naselja takrat sploh niso obstajali ali pa so imeli le neznamenit pomen (npr. Nova Gorica, Velenje, Žirovski vrh, Brasilia, Celinograd itd.).

Dinamični značaj pomena teh imen onemogoča kakršenkoli trajni izbor, zato lahko osvojimo le splošna načela, ki učitelju geografije pomagajo pri izbiri obveznih imen. Prednost naj imajo:

- imena držav in glavnih mest,
- imena večjih regionalnih enot,
- imena pokrajin in objektov, ki imajo širši socialno ekonomski, politični in kulturni pomen (npr. Ljubljanska kotlina, Porurje, Pereganska kotlina, Sueški prekop itd.),
- imena krajev s širšim gospodarskim, političnim in kulturnim pomenom (npr. Carigrad, Firence, Benetke itd.) in
- imena večjih rek.

Tretji kriterij pri izboru kartografskih imen je lahko vidik splošne izobrazbe. V to skupino geografskih imen spadajo razna imena, ki ne služijo za orientacijo na Zemlji in jih ne vključujemo zaradi njihovega socialno ekonomskega, političnega ali kulturnega pomena. Taka imena so npr. najvišji vrhovi celin, razne depresije, vulkanski vrhovi itd.

Če skušamo povzeti zaključek glede izbora topografskih imen lahko rečemo, da so v ospredju imena, ki služijo za orientacijo na Zemlji in v posamezni deželi. Pri vseh drugih imenih pa moramo imeti tehten razlog, bodisi gospodarskega, socialnega, političnega, kulturnega ali splošno izobraževalnega značaja. Izberimo malo imen, te pa moramo neprestano ponavljati in utrjevati, da si jih učenci resnično zapomnijo, da jih znajo lokalizirati in vedo za pomen, zakaj smo jih vključili med obvezna imena.

Že prej smo poudarili, da novi šolski atlas vsebinsko temelji na reformiranem vzgojno izobraževalnem programu geografije kot učnega predmeta in se zaradi tega didaktično in metodično močno loči od naših dosedanjih šolskih atlasov, kjer so izrazito prevladovale fizično geografske karte. Novi šolski atlas je v bistvu tematski atlas in zaradi tega fizično geografske karte niso edine, temveč samo ena izmed pomembnih skupin.

Skupno vsebuje novi šolski atlas 30 fizično geografskih kart kontinentov ali večjih regij, to je okrog 7 % vseh kart v atlasu. Ker pa so te karte večkrat trostranske, zavzemajo fizično geografske karte okrog 22 % celotnega atlasa.

S tem prikazom vsebine atlasa po odstotkih zastopanosti posameznih tematik je nakazana samo didaktična in metodična preorientacija od enostranske k celostni vsebini šolskih atlasov. V nobenem primeru pa ni s tem mišljeno, da bi naj tudi usvajanje in spoznavanje fizično geografskih značilnosti Zemlje zavzemalo v osnovni šoli tudi takšen delež celotnega fonda učnih ur. Novi šolski atlas ni namenjen samo osnovni šoli, temveč

tudi šolam usmerjenega izobraževanja in zato glede na vertikalni sistem geografskega izobraževanja tvori določeno celoto.

V osnovni šoli pa je močno v ospredju prostorsko informativna funkcija, spoznavanja posameznih regij, kontinentov in zemlje kot celote, zato je tudi spoznavanje naravno geografskih značilnosti močno poudarjeno.

V tesni zvezi s to funkcijo geografije kot učnega predmeta v osnovni šoli je naloga osnovne šole, da učence temeljito usposobi za čitanje fizično geografskih kart. Pri tem je potrebno posvečati posebno pozornost pravilnemu čitanju in predstavljanju reliefa. Nepristano je potrebno učence navajati na pravilno čitanje barvne skale, ki je v novem šolskem atlasu zasnovana na tradicionalnih barvah, ki z naraščajočo višino prehajajo od zelene preko rumene v oranžno in rdeče rjavo. Pri tem posamezne barve namerno niso omejene z mejnimi črtami, da prehodnost pride bolj do izraza. Reliefna izoblikovanost je poudarjena s posebnim senčenjem in sicer tako, da je izvor osvetlitve od severozahoda. Na kartah velikega merila so naselja z nad 100 000 prebivalci namesto z znaki za naselja prikazana z naselitveno površino. Pri izboru prikazanih naselij je bilo nujno potrebno, razen števila prebivalstva, upoštevati še pomen centralnih krajev in druge vidike, ki so nujni za povezanost s tematskimi kartami.

Celostne ali kompleksne geografske izobrazbe ni mogoče nuditi samo s pomočjo reliefnih kart, zaradi tega novi šolski atlas posveča veliko pozornost tudi drugim naravnim elementom in socialni ali družbeni geografiji. Socialno geografske karte v novem šolskem atlasu lahko razdelimo na dve večji skupini: v pregledne tematske karte in v sondne tematske karte velikega merila.

Prva skupina preglednih tematskih kart z gospodarskimi in drugimi socialno geografskimi pregledi širših regij zavzema nekaj nad 20 % vseh kart v atlasu. Ker za oblikovanje celostne podobe gospodarskega razvoja določene regije ali dežele ne za-

došča samo pregled rudarstva in industrije, novi šolski atlas posveča enako pozornost vsem gospodarskim panogam. Pri tem ni usmerjen samo v prikaz "kje je kaj" temveč daje odgovor tudi na vprašanje "koliko je kje". Zaradi tega so v novem šolskem atlasu vsi pregledni gospodarski prikazi kvantificirani. Velika didaktična vrednost atlasa je tudi v tem, da je na vseh kartah enotna metodologija kvantifikacije. Velikost znakov za posamezne vrste izdelkov ali pridelkov je v sorazmerju s količino proizvodnje ali pomembnostjo nahajališč. S tem je omogočeno, da učenci ugotove pomen nahajališč ali količino proizvodnje za posamezne predele ali objekte, da lahko med seboj primerjajo različne objekte in področja in končna, da lahko ugotavljajo gospodarski potencial in potencialno funkcijo določene dečele ali regije.

Ker je namen novega šolskega atlasa, da omogoči večjo aktivizacijo učencev v učnem procesu s samostojnim spoznavanjem, je vprašanje čitljivosti tematskih kart osnovnega pomena. Pri šolskem atlasu, ki naj bo osrednji geografski delovni pripomoček za mladino nekako od 11 leta dalje, je pri izbiri znakov za prikaz posamezne vrste proizvodnje vsekakor potrebno upoštevati psihofizične sposobnosti mladine, ki ji je atlas namenjen. Ravno zaradi teh razlogov so v novem šolskem atlasu shematični slikovni znaki - nazobčano kolo za strojno industrijo, avto za avtomobilsko tovarno, ladja za ladjedelnico itd. - opuščeni. Nedvomno je, da shematični slikovni znaki olajšujejo prepoznavanje in zapomnitev. Toda razen tehničnih prednosti imajo tudi naslednje slabosti:

- ni mogoče prikazati vseh pridelkov in izdelkov. S kakšnim kovnim znakom naj na primer prikažemo proizvodnjo mleka, mlečnih izdelkov ali mesa.
- ni mogoče prikazati kombinirane proizvodnje, ker se znaki ne dajo združevati,
- pri preglednih kartah malega merila bi bili shematični slikovni znaki slabo čitljivi.

S shematičnimi slikovnimi znaki je mnogo težje prikazati kvantifikacijo. Čitljivost karte je v primerjavi s prikazom v geometrijskih znakih mnogo manjša, pri nekaterih primerih shematičnih slikovnih znakov pa celo nemogoča.

Uporaba geometrijskih znakov za prikaz proizvodnje je odpravila te pomanjkljivosti in omogočila dobro čitljivost kart. Kvantifikacija za agrarno produkcijo temelji na statistiki FAO in sicer tako, da kaže agrarna proizvodnja petletno poprečje, za naravna bogastva pa dvoletno poprečje. Za ustvarjanje pravih prostorskih predstav in za možnost primerjave je velikega didaktičnega pomena merilo karte. Zaradi tega so v novem šolskem atlasu pregledne gospodarske karte kontinentov v merilu 1:60 mln, regionalne gospodarske karte v merilu 1:6 mln, 1:12 mln in 1:18 mln. Podobno so v enakem merilu 1:36 mln fizične karte kontinentov in oceanov, karte večjih regij pa v merilu 1:18 mln. Izredno velikega didaktičnega pomena je dejstvo, da novi šolski atlas prikazuje tudi posamezne industrijske regije v enakem merilu. Tako je mogoče med seboj primerjati industrijska območja v Evropi (str. 53 III in str. 66-69) in industrijska območja v neevropskih deželah, npr. Šaba (Katanga) na str. 109, industrijska območja v SZ, kot je Center str. 84/85, Zakavkaz je str. 86 in drugih industrijskih območij sveta.

Razen kvantifikacije in možnosti medsebojne primerjave imajo pregledne tematske karte didaktično vrednost tudi v tem, da združujejo predstavo različnih elementov in so torej v bistvu sintetične karte. Pregledne tematske sintetične karte v novem šolskem atlasu so zasnovane na dveh vidikih: karte s kvalitativnim in karte s kvantitativnim in kvalitativnim prikazom. V prvo skupino kart s kvalitativnim prikazom spada npr. karta Raba tal v Srednji Evropi, str. 66/67. Na karti s ploskovno metodo prikazana raba tal, s posebnimi niansami ustrezne barve, pa so označena območja z dobro srednje dobro in slabo prstjo in območja sredozemskega kmetijstva. Zelo pomembne ali prevladujoče poljedelske kulture posameznih območij pa so nakazane s

posebnimi znaki. Kot primer druge skupine kart s kvantitativnim prikazom si oglejmo karto Srednja Evropa - Naravna bogastva in energija, str. 68/69, kjer imamo kvalitativni prikaz s ploskovno metodo, kvantitativni pa s simboli. Nasledajo stopnjo k sintetičnim kartam predstavlja karta Srednja Evropa - Industrija, str. 70/71, kjer so s ploskovno metodo prikazana industrijska območja na osnovi gostote poselitve nad 10^4 prebivalcev na km^2 , z znaki pa najpomembnejše vrste industrijskih obratov.

Tudi druge pregledne tematske karte in del sondnih tematskih kart velikega merila je zasnovan na delni sintezi. Kombiniran je prikaz naslednjih elementov:

1. Rebra tal s ploskovnim prikazom.
2. Relief s senčenjem.
3. Vodno omrežje in prekopi z modrimi linijami in ploskvami.
4. Rjive so v večini primerov z niansami ustrezne barve prikazane v treh kvalitetnih skupinah. Posebej so ploskovno označena tudi namakalna območja.
5. Poljedelske kulture so kvalitativno prikazane s simboli ali ploskovnim rastrom.
6. Kmetijska in lokacija industrijskih objektov je prikazana kvalitativno in kvantitativno s simboli različnih velikosti in barv.
7. Železnice, ceste, naftovodi, plinovodi, cevovodi in politične meje z barvno in grafično različnimi črtami.

Druge skupino socialno geografskih tematskih kart sestavljajo sondne tematske karte velikega merila. Uvedba teh kart v novi šolski atlas je v tesni povezavi z novo orientacijo geografije kot učnega predmeta. S tem ko pri regionalni geografiji opuščamo obravnavo po posameznih državah in prenašamo težišče obravnave na širše regije, so razen preglednih kart širših regij nujno potrebne tudi sondne tematske karte velikega merila. Te karte imajo pri pouku geografije na različnih stopnjah različno funkcijo. V osnovni šoli, kjer je v ospredju prostorsko informativna funkcija služijo kot sondne karte (eksemplarji) za spozna-

vanje različnih socialno geografskih tipov v okviru širše regije. Služijo za analitično - sintetično delo ter pri absolutnem in relativnem vrednotenju naravnega potenciala in končno za oblikovanje celostne socialno geografske podobe širše regije.

Na stopnji usmerjenega izobraževanja pa služijo kot izhodišče za spoznavanje procesov, upotavljanje in reševanje problemov ter spoznavanje potencialnih in realnih funkcij posameznih regij.

S tem, da ta skupina kart zavzema okrog 38 % vseh kart v novem šolskem atlasu je dobila didaktična zahteva, da čim več pojmov in predstav dobimo z direktnim ali indirektnim opazovanjem, realnejšo osnovo. S to množico kart je bilo mogoče zajeti vso bistveno tematiko, če ne z večjim številom kart, pa vsaj z enim primerom. Dokaj enakomerno so zastopane karte geografije mest, socialno geografske, populacijske, prometne in karte o industriji in industrijskih kompleksih.

Glode na težnjo, da bi pri sondnih kartah velikega merila zajeli čim več različnih tematskih primerov, ni mogoče pričakovati, da bi bile karte izdelane v enakem merilu, ki bi omogočile medsebojno primerjavo. Končno ima medsebojna primerjava pri teh kartah tudi popolnoma drugačno didaktično vrednost kot je primer pri fizičnih kartah. Ta medsebojna primerjava bistveno pripomore k ustvarjanju boljših prostorskih predstav in boljši orientaciji na Zemlji. Pri teh kartah bi bila mogoča medsebojna primerjava predvsem pri kartah enake tematike, medtem ko je pri drugih kartah onemogočena.

Novost novega šolskega atlasa pa ni samo v tem, da ima velik delež sondnih tematskih kart, temveč tudi v zasnovi vsebine prikaza. Tako npr. doslej v večini naših šolskih atlasov nismo poznali geografije mest. Če je že bilo mesto prikazano je bil to plan mesta. Novi šolski atlas omogoča uveljavljanje v geografijo mest. Mesta niso prikazana samo s planom, temveč so notranje funkcijsko diferencirana. Mestna središča so prikazana v merilu 1:50 000, mesta z okolico (razen redkih izjem) pa v merilu

1:250 000 ali 1:500 000. S pomočjo številnih funkcionalno diferenciranih prikazov mest je mogoče učence uvajati v samostojno spoznavanje osnovnih značilnosti evropskih, orientalskih, južno in vzhodno azijskih, tropskih ter južno in severno ameriških mest. Na stopnji usmerjenega izobraževanja pa funkcionalno diferencirani prikazi mest omogočajo spoznavanje in obravnavo različnih sodobnih procesov in problemov, kot so npr. funkcionalna diferenciacija mest (na vseh kartah mest), funkcije cytije (npr.str. 55), satelitska mesta (npr.str. 85) itd.

Vrsta sondnih kart v novem šolskem atlasu je namenjena spoznavanju procesov v geografskem prostoru in razvoju vrednotenja posameznih elementov naravnih razmer in določenega prostora kot celote. Pri tem so na eni strani mišljene spremembe v vrednotenju, ki jih prinaša družbeno ekonomski, tehnični in kulturni razvoj, na drugi strani pa spremembe vrednotenja posameznih socialnih skupin, ali razrednega vrednotenja.

V ta namen nam npr. lahko služijo naslednje karte:

Vzgojno izobraževalni smoter	primeri kart (izbor)
Spoznanje, da so različne oblike izrabe zemljišča odvisne od družbeno ekonomskega razvoja	karte 106 II, 115 I, 112 I, 99 III, IV, 102 II, 143 I, 136 IV, 139 IV
Spoznavanje učinka inovacij na spreminjanje vrednotenja prostora	123 II, III, 101 V
Spoznavanje, da različne socialno gospodarske skupine vplivajo na različnost fiziognomske podobe agrarne pokrajine	91 II, III, IV, 37 V

5.3.3.3. Pisava in izreka geografskih imen

Ob zaključku poglavja o uporabi šolskega atlasa je potrebno spregovoriti nekaj besed o pisavi in izreki geografskih imen. Geografska imena so važen sestavni del karte. "Ispis naziva daje karti sadržaj, život i značenje; bez naziva karta je nijema".²³ Vprašanje pravilne pisave in izreke geografskih imen postaja v zadnjih desetletjih izredno aktualna. Osvobajanje od kolonialnega jarma je povzročilo razpad kolonialnih političnih tvorb in nastanek cele vrste novih samostojnih držav. Proces nacionalnega in socialnega osvobajanja omogoča, da vedno večje število doslej nacionalno in socialno zatiranih narodov dobiva svoje pravice, ki jih hočejo tudi dejansko uveljaviti. Vsa ta dejstva so zaostriła vprašanje pisanja geografskih imen, zato je o tem morala razpravljati tudi posebna komisija OZa. Ta komisija je sprejela stališče, da se geografska imena v državah, ki uporabljajo različne vrste latinice pišejo pišejo v uradni (izvirni, poštno pečatni) obliki, imena v državah, ki uporabljajo druge vrste pisav pa tako, kot jih bodo sami transkribirali v eno ozmed posameznih vrst latinice. Sprejeta načela so zelo napredna, jasna in preprosta, toda njihovo praktično izvajanje naleti na nešteto težav.

V grobem lahko te težave strnemo v naslednje skupine:

1. Na svetu je zelo veliko jezikovnih skupin in okoli 3000 jezikov; nekateri med njimi so si zvočno celo tako malo podobni, da njihovih najmanjših glasovnih delčkov (fonemov) niti ni mogoče posneti ali ponoviti v tujih ustih. Jeziki pa se tudi neprenehoma spreminjajo, nastajajo in izginjajo, se iz narečij razvijajo v samostojne enote, prehajajo iz zasebne rabe v javno, v kulturo in književnost. Vsak jezik poskuša govorjeno besedo tudi zapisati in jo s tem kar boljše ohraniti skozi čas in jo prenesti tudi v druge kraje. Tako je v zgodovini človeštva nastalo vse polno posebnih pisav in črkopisov. Številni od njih so se ohranili še v današnji čas in so bolj ali manj idealni varuhi in spremljevalci

²³ J. Roglič: Osnove kartografije, Zagreb 1967, str. 154.

posameznih govorjenih jezikov²⁴. To dejstvo prikazuje vso obširnost problema pisave in izreke geografskih imen.

2. Težave pri zapisu izvirnih imen v latinici. Če v Evropi je nad 30 delno različnih latiničnih pisav, zato si lahko mislimo, da je dosti posebnosti in izjem, kar povzroča velike tehnične težave. Na splošno lahko rečemo, da ni tiskarskih strojev, ki bi lahko zajeli vse te posebnosti. Če so stroji pripravljene za evropski trg, bo v večini primerov mogoče staviti posebnosti določenih latiničnih pisav, npr. nemški ä, ü in w, angleški x in q, francoski c in hrvatski ć, težave pa bodo nastale pri zapisovanju islandskih, norveških, danskih, poljskih in španskih imen. Če so stroji pripravljene za ameriško tržišče (in smo jih od tam dobili) potem navadno nimajo preglasov in potem bodo namesto München pisali muenchen. Te tehnične težave pa niso značilne samo za zapis tujih krajevnih imen, temveč so stalni spremljevalec tudi pri zapisu naših imen, npr. Djakovovo, Džakovovo, Dakovo; Gevgelija, Gjevgjelija, Dževdželija, Djevdjelija itd. Na osnovi teh primerov lahko ugotovimo, da tehnične možnosti ne dovoljujejo izvirnega zapisa niti vseh evropskih latiničnih imen in da se temu načelu glede na tehnične možnosti lahko samo bolj ali manj približamo.

3. Posebno skupino težav predstavljajo geografska imena, ki ne uporabljajo latinice temveč različne oblike drugih pisav. Te države so sprejele obveznost, da bodo geografska imena svojega državnega področja transkribirale v eno izmed latiničnih pisav. Tako transkripcijo mi lahko v celoti sprejmemo, če je tudi sicer v tej državi uradni jezik ali vsaj drugi uradni jezik, jezik, v katerega so imena transkribirana. Taki primeri so v večini afriških držav in v večini primerov dežel Južne in Jugozahodne Azije. Drugo vprašanje pa je na primer pri transkripciji kitajskih in japonskih geografskih imen. Te dežele so dale transkripcijo svojih geografskih imen v angleški latinici. Enako

²⁴ Janko Moder: Veliki atlas sveta, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 393.

so napravile tudi nek tere dežele, ki uporabljajo različne vrste cirilice. S tem v zvezi se je pojavilo vprašanje ali naj mi prevzamemo angleško obliko transkribcije ali naj iščemo druge rešitve.

4. Težave pri transkribciji in transliteraciji. Pri transkribciji gre za zapis tuje glasovne podobe z domačimi črkovnimi znamenji in kombinacijami. Pri transkribciji tujih črkovnih znamenj mislimo predvsem na približevanje glasovom v jeziku in pisavi v katero prepisujemo in le deloma tudi na izvorno glasovno podobo in na izvirni zapis v pisavi, iz katere transkribiramo. Tako je po eni strani ustrezno tehničnim možnostim dežele, kateri je namenjena transkribcija, in obenem tudi domačemu glasovnemu sistemu, da je vsakomur, pa četudi tujega jezika ne obvlada, dan napotek za pravilno smer pri branju transkribiranih imen. Da nam bo vprašanje transkribiranih imen nazorneje predstavljeno si ogledajmo nekaj primerov. Npr., če bi Nemci neko - Donac - tako zapisali v nemščini, bi jo tam brali - Donek - ali pa je sploh ne bi znali prebrati, ker ne poznajo samostojne črke "c" na koncu besede, zato bodo zapisali "Donez". Podobno bodo ravnali tudi Francozi. Srbsko mesto Šabac, ki je za nas na vidaz zelo preprosto, je pri njih v leksikonu zapisano v oblikah: Shabac in Chabatz. Ali pogledjmo k Angležem: srbsko ime Šumadija npr. pišejo: Shumadiya ali Shoumady.

Pri tem moramo omeniti, da transkribcijsko načelo pri nas ni dosledno izpeljano in sicer za noben jezik in za noben črkopis. Slabost transkribcije je tudi v tem, da je ime v večini primerov zelo težko po enaki metodi vrniti v izvorno obliko. Da bi te slabosti odpravili so si izmislili tako imenovano transliteracijo. Tu se nič ne ozirajo na glasovne ali zapisne možnosti in posebnosti jezika, temveč pazijo samo na to, da so vse prvine imena, ki so razvidne iz izvirnega zapisa, po črki in do črke prenese v mednarodno uporaben, nazoren in zanesljiv zapis, iz katerega jih je mogoče nepopačeno prečrkovati ali prebrati in seveda tudi transkribirati v katerokoli pisavo. Za translite-

racijske namene je bil potreben poseben enoten jezikovni ključ. Zanj so vzeli latinico in sicer kombinirano slovansko abecedo, kjer so najpreprosteje rešene zadrege raznih č, š, ž, dž, ć, đ, lj in podobno, za ruskocirilske jor, jer in jeri pa so našli druge nadomestke. Podobno so seveda določili enotna transliteracijska pravila za vsak jezik in vsako pisavo posebej, tako da je zagotovljena mednarodna uporaba in uporebnost pravilno transliteriranih imen.

Poglejmo zdaj nekaj primerov transliteracije v praksi, da nam bo načelo jasneje pred očmi in da bodo vidni tudi razločki med transkripcijo in transliteracijo.

Najprej je treba reči, da vsa imena iz vseh latinic ostanejo pri transliteraciji popolnoma nespremenjena in da ima torej skupna transliteracijska latinična abeceda ne samo črke iz vseh drugih latinic (ø, a, e, n, ñ in podobno) temveč tudi vsa diaktrična znamenja (akcente, opuščaje, dolžine, pike pod črko, pike nad črko, preglase in podobno). Vsa angleška, francoska, španska, nemška, italijanska in druga imena iz latiničnih pisav ostanejo v nespremenjeni obliki. Pri slovanskih, iz cirilice prečrkovanih imen pa dobimo še nekaj dodatnih znamenj (Donec, Sevastopol, Šachty, Šabac, Šumadija)²⁵.

Ustavimo se pri imenu Šahti, kakor ga pri nas pišemo po transkripcijskih načelih, ali Šachty kakor bi ga pisali po transliteraciji. Vidimo dve razliki (h: ch, i: y). Vemo, da imajo rusi eno samo črkovno znamenje za h (x), vemo tudi, da je jeri končnica za prvi sklon množine samostalnikov ženskega spola. Transliteracija je torej pri nas primerna za zapis imen iz drugih latiničnih pisav, ni pa primerna za ruska imena, ker jih po nepotrebem "ponemčuje" in potujčuje (Šachty, Solochoy), še posebno pa je neprimerna zaradi opuščajev, ki nadomeščajo ruski jeri.

Zgoraj navedene težave pri samem zapisu niso neka nepremostljivi-

²⁵ Janko Moder: Veliki atlas sveta, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 394-395.

va ovira, dosti težav pa povzročajo pri sklonjetvi. Zaradi tega moramo pri praktičnem uvejanju izvornih uradnih zemljepisnih imen imeti pred očmi to, komu je določena karta ali atlas namenjen. Če je atlas ali karta namenjena mednarodni javnosti, kot je primer pri Atlasu Slovenije, bomo vsa imena pisali v izvorni uradni obliki. Po teh načelih so pisana geografska imena tudi v Velikem atlasu sveta. Pri tem pa se postavlja vprašanje kaj je izvorna uradna oblika? To vprašanje je zlasti aktualno v nacionalno mešanih ozemljih. Pri nas v Jugoslaviji je ta problem v celoti rešen. Znana so nacionalno mešana ozemlja, npr. pri nas v Sloveniji v delu Prekmurja in v delu Kopršćine, povsod v teh področjih bomo pisali dvojna imena, najprej slovensko nato italijansko oziroma madžarsko (npr. Koper, Capodistria). Podobno bomo pisali dvojna imena tudi povsod drugod, kjer je uveljavljena dvojezičnost, npr. v Južni Tirolski, Švicci itd. Enako bomo pisali dvojna imena tudi v tistih območjih Italije in Avstrije, kjer živi naša manjšina in to ne glede na to ali imajo v določenem področju že dejansko pravico do dvojezičnih krajevnih napisov. Razlika v pisavi dvojezičnih imen v nacionalno mešanih ozemljih v Sloveniji in v Italiji ter Avstriji je le v tem, da pri nas na prvo mesto postavimo slovensko, v Italiji in Avstriji pa najprej italijansko, oziroma nemško ime. Z drugimi besedami to pomeni, da najprej pride ime večinskega naroda nato pa ime narodnosti.

Če je karta ali atlas namenjen izključno domačim potrebam, kot je primer pri novem šolskem atlasu, je potrebna določena stopnja podomačevanja. To podomačevanje se zlasti nanaša na imena voda, gorovij, pokrajin, širših regij. Glede na značaj posameznih imen so stopnje podomačevanja v šolskem atlasu zelo različne in jih lahko uvrstimo v naslednje skupine:

1. Pri imenih rek je uvedeno trojno podomačevanje: a) v korenu, b) v končnici in c) v preimenovanju. Korenske podomačitve in prilagoditve tujega zapisa našim izrekom (Seine = Sena, Thames = Temza) so pri šolskem atlasu opravičljiva in pri

nekateri reki izpeljane tudi zato, ker sodijo imena rek in voda med najstarejša tudi v naši jezikovni zakladnici.

Razen korenske podomačitve so zelo pogoste še končniške. Zlasti prevladujejo končnice na - a (Enns = Aniša, Adige = Adiša, Oder = Odra, Tevere = Tibera, Donau = Donava), ki je pri domačih rečnih imenih precej dosledna in je močno vplivala na podomačitve. V skupino popolnih podomačitev spadajo reke, ki so popolnoma preimenovane (Po = Pad, Elbe = Laba) ali pa le pisno poenostavljene (Wisla = Visla, Mississipi = Misasipi, Missouri = Misuri, Colorado = Kolorado, Moulouya = Mouluja).

2. Še bolj podomačena so nekatera imena gorovij, morij, regij, zalivov, jezer, otokov in polotokov. Tu gre največkrat za sestavljeno ime, to se pravi, da je za osnovo tuje lastno ime v pridevniški obliki in za slovensko obče ime (včasih pa tudi obratno). Pri tem je vpliv slovenskega občega imena tako močan, da zelo sprosti in podomači tudi izreko v korenu. Oglejmo si nekaj primerov: Cordillera Cantabrica = Kantabrijsko gorovje, Berner Alpen = Bernske Alpe, Flandern = Flandruja, Bretagne = Bretanija, Hudsonbai = Hudsonov zaliv, Golf of Carpentaria = Karpentarijski zaliv, Niagara Falls = Niagarski slapovi, Bodensee = Bodensko jezero, Lago di Garda = Gardsko jezero, Lake Michigan = Mičigensko jezero, Lake Ontario = Ontarijsko jezero, Isole Lipari = Liparski otoki, Bahama Islands = Bahamski otoki, Andaman Dvip = Andamanski otoki ali Andamani, Yucatan = Jukatan, itd.

3. Naslednja stopnja podomačevanja je najlepše razvidna pri imenih nekaterih držav, pokrajin, celin in otokov. Tu je doseženo takorekoč idealno sočutje med tujim korenem in našo izreko: koren je pisan popolnoma fonetično, končnice pa so popolnoma naše. V to skupino sodijo imena kakor so: Španija, Francija, Portugalska, Norveška, Švedska, Anglija, Češkoslovaška, Evropa, Azija, Avstralija, Lombardija, Tirolska, Patagonija, itd.

4. V četrto skupino podomačevanja lahko štejemo popolne prevo-

de. Tu torej sploh ne gre več za izvirno uradno ime v korenskem, temveč samo še v pomenskem smislu. Taki primeri so: Kizozemska, Veliko slano jezero, Skalne gore, Ognjena zemlja, Veliko medvedje jezero, At dobre nade. V takih imenih lahko rešujejo splošno in delno prevzete tujke (Sovjetska zveza, Sedma avenija) in korenske zasnove zelo podomačenih geografskih imen (Zahodnosibirski nižina, Srednjerusko višavje, Nova Zelandija, Nova Škotska, Nova Funlandija, Nova zemlja, itd.).

Med geografskimi imeni imajo tako imenovana krajevna imena, se pravi imena vasi, trgov in mest, sploh naselbin, še prav posebno vlogo, saj spričo pošte in prometa, radia in tiska, dan na dan živo posegajo v mednarodno področje.

Akor hitro stopi tako ime v javno, še zlasti mednarodno rabo mora biti zrelo, se pravi: kar najbolj natančno določena in popolnoma ustaljena naj bi bila njegova zapisna oblika, saj so za vsako urejeno mednarodno sožitje potrebni jasni pojmi in kar največja stalnost in enotnost, da ni nepotrebne, dragega in tudi usodnega beganja in napak²⁶.

Zaradi teh razlogov so v novem šolskem atlasu pri pisavi krajevnih imen v celoti sprejeta in uveljavljena priporočila komisije OZN, da geografska imena pišemo v izvorni uradni obliki. Realizacija teh načel upošteva prej navedene probleme in smiselnosti uvajanja transkripcije in transliteracije in zaradi tega so v novem šolskem atlasu pisana krajevna imena po naslednjih načelih:

1. Po načelih transliteracije so pisana krajevna imena na vsch območjih držav, ki uradno uporabljajo eno iz ed latiničnih pisav.

2. Po načelih transkripcije so pisana krajevna imena na območjih držav, ki uporabljajo cirilične pisave, na ozemlju Grčije, Kitajske in Japonske.

Posebno skupino sestavljajo tista krajevna imena, za katera obstajajo v našem jeziku že stara tradicionalna imena (Dunaj,

²⁶ Janko Moder: Veliki atlas sveta,, Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, str. 393.

Rim, Benetke, Budimpešta, itd.). Pri teh krajih je razen izvirnega uradnega imena napisano tudi naše ime.

V zvezi s tem se pojavlja problem pravilne izreke tujih krajevnih in drugih geografskih imen. To ni novo vprašanje, ki bi nastalo z izidom novega šolskega atlasa, temveč je že star problem, saj smo tudi doslej pisali krajevna in tudi številna druga geografska imena v nemškem, španskem, anglosaškem svetu in tudi drugod v izvirni uradni obliki. Razpravljanje o vprašanju izreke tujih geografskih imen bi na tem mestu daleč preseгло namen tega dela in bi bilo tudi popolnoma nepotrebno, ker imamo o tem odlično in obširno razpravo v Velikem atlasu sveta na straneh 393 do 406.

Ob zaključku razpravljanja o pisavi in izreki geografskih imen je potrebno opozoriti na znano dejstvo, da si učenci določeno ime lažje zapomnijo, če razumejo njegov pomen. Ker imamo tudi o teh vprašanjih v Velikem atlasu sveta v poglavju - kazalo tu - jih izrezov - na strani 305 - 310 primeren bljuč, ni potrebno, da o tem na tem mestu posebej razpravljamo.

5.4. Posredno opazovanje s pomočjo grafoskopa

Grafoskop je sodobno tehnično sredstvo za projekiranje folij, transparentov ali prosojnic. Pred drugimi sorodnimi tehničnimi sredstvi ima v glavnem naslednje prednosti:

- Projekcija je mogoča ob dnevni svetlobi. S tem dejstvom odpadejo številne težave v zvezi z zatemnitvijo razreda, na drugi strani pa je zaradi svetlobe mogoča normalna uporaba drugih učnih pripomočkov in normalno delo učencev.

- Grafoskopske predloge (folije, transparenti ali prosojnice) lahko prej pripravimo kar nudi določene možnosti za boljše kvaliteto in racionalizacijo dela. Možnosti za doseganje boljše kvalitete so predvsem v tem, da je na folio lažje precizno izdelati določeno grafično predstavo kot pa na šolsko tablo. Zaradi ustrezne velikosti je mogoče tudi številne grafične penezoritve ali obrise kontinentov ali posameznih regij kopirati iz različ-

nih pripomočkov. K dvigu kvalitete pouka lahko dosti prispeva tudi, da je na folijo mogoče pripraviti vizualni material za celotno uro, kar lahko dosti prispeva k postopnosti in doslednosti pri izvajanju pouka. Nacionalizacijo dela pomenijo na eni strani folije (ali transparenti ali prosojnice), ki jih pripravljajo različni strokovnjaki in izdajajo različna založniška podjetja, na drugi strani pa tudi folije, ki jih pripravljajo učitelji geografije sami. V obeh primerih lahko folije uporabljamo v vzporednicah, mnogo folij pa je uporabnih tudi več let.

- Prednost grafoskopa je tudi v tem, da je mogoče na folijo pisati ali risati med samim projiciranjem, kar je v določenih primerih lahko velika didaktična prednost.

- Grafoskop omogoča uporabo tudi večslojnih folij, kar je velika didaktična prednost, ki omogoča postopno nastajanje sintetične podobe pri obravnavi določenih problemov ali regij.

Vse naštetе prednosti grafoskopa so samo potencialne možnosti. Podobno kot uporaba diafilmov, diapozitivov ali filmov ni nobeden garant za kvalitetni pouk, tako tudi ni uporaba grafoskopa. Vsa ta tehnična sredstva nudijo velike možnosti, če pa so te možnosti res izrabljene tako, da resnično dvigajo kvaliteto pouka, ni odvisno od projekcijske kamere, diaprojektorja ali grafoskopa (razen od tega da so tehnično brezhibne), temveč od vsebine in kvalitete diafilmov, filmov in grafoskopskih folij ter od njihove pravilne uporabe.

Če govorimo o uporabi grafoskopa pri pouku geografije moramo torej predvsem govoriti o didaktični vsebini projekcijskih materialov, to je folij, prosojnic ali transparentov. To vprašanje je v didaktikah in metodikah geografije na splošno še zelo slabo obdelano, kar so izrabila nekatera založniška podjetja in pripravila za trg različne prosojnice in transparente, ki so snovno, didaktično in metodično dokaj vprašljive. Če smo prej rekli, da morajo različni projekcijski materiali (slike, diapozitivi, filmi itd.) biti didaktično in metodično tesno povezani

z vzgojno izobraževalnimi smotri geografije kot učnega predmeta, velja to še posebno za grafoskopske projekcijske predloge, ki so v večini primerov namenjene posamezni učni uri. Didaktične možnosti priprave grafoskopskih predlog lahko primerjamo z možnostmi, ki nam jih nudi nepopisan list papirja. Kako in kaj bomo nanj napisali je odvisno od naših namenov in našega znanja. Zaradi tega je možnosti, ki nam jih nudijo grafoskopske predloge težko omejiti in uvrstiti v naprej določeno šablono, lahko pa ločimo določene načine priprave in didaktični namene uporabe v vzgojno izobraževalnem procesu.

Po načinu priprave lahko grafoskopske predloge (folije, prosojnice, transparente) razdelimo v direktno in indirektno. Direktna grafoskopska predloga nastaja tokom učne ure pred očmi učencev. Zaradi tega ima določene didaktične prednosti. Grafična podoba razvojno nastaja od posameznih elementov do celote s sprotno razlago in pojasnjevanjem učitelja. Zato jim imenujemo tudi razvojne grafoskopske predloge. Za izdelavo razvojne grafoskopske predloge se mora učitelj geografije temeljito pripraviti in vnaprej skicirati celotno razvojno skico, da bi jo lahko čim hitreje in natančneje oblikoval na foliji. Prednost razvojne grafoskopske predloge pa ni samo v tem, da postopoma nastaja pred očmi in s sodelovanjem učencev, temveč tudi v tem, da pri tem lažje upoštevamo psihofizično razvojno stopnjo mladine v različnih socialnih okoljih.

Indirektno predloge so vnaprej pripravljene, ne glede na to ali jih je pripravil učitelj geografije sam ali pa so jih pripravili strokovnjaki in založile različne založniške hiše. Splošna skupna značilnost indirektno pripravljenih grafoskopskih predlog je, da so navadno tehnično boljše in preciznejše pripravljene in da lahko prikazujejo bolj komplicirane ponazoritve, kot pa če jih sproti rišemo na predlogo. Razen teh prednosti pa imajo tudi določene slabosti. Grafična podoba ni nastajala razvojno pred očmi in s sodelovanjem učencev, zaradi tega moramo učencem pojasnjevati vsebino in analizirati posa-

mezne sestavne dele.

Namen uporabe različnih grafoskopskih predlog pri pouku geografije zajema didaktično in metodično zelo široko problematiko, ki zahteva še dosti podrobnega raziskovalnega dela.

Vendar glede na namen uporabe lahko uvrstimo grafoskopske predloge v naslednje skupine:

1. Predloge z različnimi oblikami grafičnega ponazarjanja za pridobivanje in oblikovanje pojmov in prostorskih predstav, predstav o velikosti in oblikah regij, razširjenosti posameznih elementov, številčni vrednosti podatkov itd.
2. Večslojne predloge s prekrivanjem namenjene pridobivanju sintetičnih spoznanj.
3. Celotna grafična ponazoritev za posamezno učno uro.

Prva skupina zajema zelo obširen kompleks grafičnega ponazarjanja, ki je učiteljem geografije dobro znan, saj ga je obširno in temeljito obravnaval naš znani metodik, dr. M. Zgonik v posebnem delu "Lazornost v geografiji"²⁷ in tudi v "Metodiki geografskega pouka", zaradi tega o tem vprašanju ni potrebno posebej razpravljati. Te vrste grafičnega ponazarjanja so bile tudi pred uvedbo grafoskopa sestavni del metodične izvedbe geografske učne ure. Sprememba in novost je le v tem, da grafoskopske folije in barvniki tehnično znatno poenostavljajo in olajšujejo izdelavo.

Drugo skupino predlog, ki pomeni veliko didaktično pridobitev, pa je dejansko omogočila šele uvedba grafoskopa. Upravičeno lahko postavim trditev, da je ta novost bistveno olajšala pot uvajanja učencev v spoznavanje in ugotavljanje medsebojnih zvez in neodvisnosti med posameznimi elementi in dejavniki, to je k delnim sintezam in vzgoji celostnega ali geografskega načina mišljenja.

Žal je iz finančnih razlogov na tem mestu nemogoče pokazati primere večslojnih grafoskopskih predlog, zaradi tega si moramo poč brez teh ogledati nekaj primerov.

Ko obravnavamo naravno geografske razmere neke regije, nam

lahko večslojne predloge znatno olajšajo pot absolutnega vrednotenja naravnega potenciala. Če na primer obravnavamo naravne razmere v Južni Evropi si bomo pripravili naslednje predloge: glavne smeri gorovij, glavne smeri vetrov v zimskem in poletnem času, poletno, zimsko in celoletno količino padavin, razširjenost naravnega rastja. Z različnim kombiniranjem pri prekrivanju prosojnic lahko pridemo do spoznanj o soodvisnosti in medsebojni povezanosti različnih naravno geografskih elementov, torej do delnih sintez. Če na primer prosojnico z glavnimi smermi gora prekrijemo s prosojnicama o prevladujočih zimskih vetrovih in zimski količini padavin, bodo učenci spoznali soodvisnosti med smerjo gorovij, smerjo vetrov in količino padavin. Podobno kombinacijo bomo napravili za poletni čas in za letno količino padavin. Za ugotavljanje soodvisnosti med reliefom, podnebjem in naravnim rastjem bomo kombinirali ustrezne prosojnice. Navedene prosojnice nam z različnimi kombinacijami nudijo tudi možnosti za naslednjo stopnjo sinteze, to je za ugotavljanje naravnega potenciala za nekatere gospodarske panoge. Kombinacija prosojnic glavnih smeri gora, letne količine padavin in naravnega rastja bo dosti pripomogla, da učenci dobe pravo predstavo o razširjenosti posameznih vrst podnebja in možnosti gojitve sredozemskih in drugih kultur. Kako je ta naravni potencial dejansko izrabljen glede na druge komponente naravnih razmer (možnosti namakanja, prst), ki jih s prosojnicami nismo prikazali, in predvsem na socialno geografske razmere, pa nam bo pokazala prosojnica o stvarni razširjenosti posameznih poljedelskih kultur. Na podoben način lahko obravnavamo tudi vrsto drugih gospodarskih dejavnosti in tudi nekatera dejstva (npr. gostota poselitve). Listveno pri tem je, da pri ugotavljanju potenciala in stvarne uveljavljenosti določene panoge človekove dejavnosti postopno kombiniramo prosojnice za vse tiste elemente in dejavnike v določenem prostoru, ki odločilno sovplivajo na nji-

nov nastanek in razvoj.

Tretjo skupino predlog namenjenih za ponazoritev učne snovi v določeni učni uri lahko sestavljajo predloge iz prve in iz druge skupine ter specifični grafični prikazi in pojasnila, ki so potrebna za metodično oblikovanje določene učne ure. Med te specifičnosti posamezne učne ure spadajo predvsem tako imenovane tabelske slike, s katerimi skušamo povzeti vzgojno izobraževalno bistvo posamezne, ali v določenih primerih tudi več učnih ur. Ti povzetki na tabli so lahko pisni, ali pa so kombinirani z grafično in pisno obliko. Obe obliki tabelske slike pri geografskem pouku nista nobena novost, saj jih je temeljito obdelal že naš metodik dr. ... Zgonik v svoji metodiki geografskega pouka. Novost je le v tem, da je s pomočjo grafoskopa znatno olajšana tehnika izdelave. To je tudi edini razlog, da temu vprašanju posvetim na tem mestu nekoliko več pozornosti.

Pri obravnavi tabelskih slik je potrebno uvedoma poudariti, da ni mogoče dajati prednosti pisni ali kombinirani tabelski sliki, saj je izrazna oblika odvisna predvsem od učne snovi. Če je učna snov določene učne ure taka, da omogoča izdelavo kombinirane tabelske slike, potem ima ta vsekakor prednost pred pisno obliko.

Za obe obliki tabelske slike veljajo enaka didaktična in metodična izhodišča. Glede na učno snov, ki jo obravnavamo v posamezni učni uri lahko tabelska slika nastaja med razvijanjem učne snovi ali pa na koncu ob povzemanju ali utrjevanju. Pri tem pa je bistveno, da razvojno nastaja (to je element za elementom, ki vodijo k določeni sintezi) in da pri tem učenci sodelujejo.

Grafoskop je omogočil široko uporabo kombiniranih tabelskih slik, zato je primerno, da si njihov didaktični pomen in možnosti priprave nekoliko podrobneje ogledamo.

Grafični del kombinirane tabelske slike se znatno razlikuje od drugih načinov grafičnega ponazarjanja. Njeno bistvo je, da grafično ponazori vzgojno izobraževalno vsebino določene učne

ure (ali v določenih primerih več učnih ur). Pri tem je potrebno poudariti, da je pri posameznih učnih urah glode na značaj učne snovi lahko enkrat bolj v ospredju vzgojna, drugič pa izobraževalna vsebina. Vsebinsko posamezne učne ure torej določa tudi vsebino kombinirane tabelske slike. Čeprav je posamezna učna ura in s tem tudi tabelska slika v določenem smislu zaključena celota, je vendar samo etapa pri realizaciji vzgojno izobraževalnih smotrov geografije kot učnega predmeta. Zaradi tega tudi kombinirane tabelske slike ne smejo biti izolirane in same sebi namenjene, temveč mora biti vsaka kombinirana tabelska slika, čeprav ponazarja različno snov, kamenček pri gradnji mozaika celotnega geografskega izobraževanja. Z uvedbo grafoskopa je tehnično močno olajšano delo uvajanja kombiniranih tabelskih slik. Saj je glavni razlog za skromno razširjenost, to je zamudno risanje na tablo, odpadel. Učitelj geografije ima lahko ob grafoskopski predlogi izdelano kombinirano tabelsko sliko v enakem merilu, kar močno olajšuje delo. Določene elemente grafičnega dela tabelske slike, ki so učencem znani (obrisi regij, mre, mrežo, glavne reke itd.) lahko že predhodno vnese na predlogo.

O večji didaktični vrednosti kombiniranih tabelskih slik ni potrebno posebej razpravljati, saj je iz psihologije nam vsem znano, da si snov hitreje in trajnejše osvojimo, če pri osvajanju sodeluje poleg razuma čim več čutil.

Za boljše spoznavanje možnosti oblikovanja kombiniranih tabelskih slik je na straneh 116 - 118 nekaj primerov, ki so v zasnovi povzeti iz vzhodno nemškega metodičnega priročnika.²⁸

²⁸ Ludwig Dart: Merkbilder für den Geographischen Unterricht, Volk und Wissen, Volkseigene Verlag, Berlin 1969

J. Medved, M. Pak

7.2.1. JUŽNA EVROPA

Učni načrt: Sredozemlje. Skupne značilnosti: podnebje, vegetacija, kmetijstvo, naselja, usmerjenost na morje, turizem. Politična in gospodarska podoba južne Evrope (Osnovna šola, Vsebina vzgojno izobraževalnega dela, str.126.)

Število ur: 5

Opombe k vsebini

Čeprav imajo učenci že iz petega razreda nekaj predstav o življenju v primorju, vendar v bistvu šele sedaj prehajamo h konkretni obravnavi širše sredozemske regije.

Pestrost naravnih razmer južne Evrope zahteva, da tem posvetimo tri ure. Pri spoznavanju osnovnih značilnosti je potrebno posebej poudariti, da je sredozemski svet v razvoju evropske kulture in civilizacije imel zelo pomembno vlogo, da je bilo Sredozemsko morje vse do odkritja Amerike najbolj prometno morje. Z zgraditvijo Sueskega prekopa se je prometni pomen Sredozemskega morja znova močno povečal. Posebno pa je porasel pomen Sredozemlja z odkritjem nafte v Jugozahodni Aziji in izredno naglim razvojem turizma. Izredno velik gospodarski pomen Sredozemlja dobiva svoje odraze tudi pri tekmovanju obeh blokov in njunih stremeljenj za pridobitev čim večjih strateških prednosti v tem območju. Pri analizi naravnih razmer je potrebno učence seznaniti, da različne značilnosti (hribovitost) in prevlada opencev, ki nudijo le skromne možnosti za življenje ljudi. Pomemben naravni potencial je v dobri prsti (terra rosa) in v sredozemskem podnebnju. Zaradi tega moramo podnebno rastlinskim razmeram posvetiti veliko pozornost.

Bistvena značilnost sredozemskega podnebja so suha poletja kot posledica letnega premikanja azorskega maksimuma ter z njim povezanega visokega zračnega pritiska nad Saharo ter spremenljivo, oblačno in deževno zime kot posledice vplivov zahodnih vetrov in potujočih depresij. Izrazitost in razširjenost sredozemskega

podnebja pa je močno odvisna tudi od reliefnih razmer. Popolno razumevanje teh vremenskih dogajanj verjetno na tej razvojni stopnji in pri tej snovi še ni mogoče v celoti doseči. Zaradi tega je potrebno razlago poletne sušnosti in zimske spremenljivosti vremena dopolnjevati pozneje (pri obravnavi pasatnih območij in območij, ki so pod vplivom potujočih depresij). K boljšemu razumevanju teh vremenskih dogajanj lahko precej pripomore tudi trajno, celoletno posredno opazovanje vremenskih dogajanj po podatkih časopisa "Delo". Zaradi tega se moramo na tej stopnji zadovoljiti, da učenci značilnosti podnebja aktivno spominško obvladajo (v nadaljnjem besedilu "A"). Učni proces pa moramo usmerjati, da učenci razumsko dojamejo (v nadaljnjem besedilu "B") medsebojno povezanost in neodvisnost geografske širine in podnebjem, med reliefom in podnebjem, med podnebjem in rastjem, med podnebjem in vodnim režimom ter vodnim gospodarstvom. Pri uvajanju učencev v razumevanje soodvisnosti imamo pri južni Evropi zlasti lepo priložnost, da učencem nazorno prikažemo soodvisnost med reliefom in podnebjem, saj sredozemsko podnebje in rastje ni omejeno z določeno geografsko sredino, temveč je odvisno predvsem od reliefa. Zaradi tega sega sredozemsko podnebje in rastje zelo različno daleč v notranjost južne Evrope, kot pač dovoljujejo reliefne razmere.

Po ugotovitvi absolutnih vrednosti naravnega potenciala pride mo na relativno vrednotenje iz vidika posameznih prevladujočih gospodarskih panog, to je iz vidika kmetijstva, turizma in drugih gospodarskih panog, ki so navezane na morje. Ta učna snov nudi dosti možnosti za miselno in praktično operativno delo, ki je zelo pomembno za vzgojo geografskega načina mišljenja in za nadaljnje izobraževanje pri pouku geografije. Splošno relativno vrednotenje naravnega potenciala iz vidika posameznih gospodarskih panog je nujno celostno in mora zajeti vse dejavnike, ki bolj ali manj odločilno sovplivajo na razvoj te gospodarske panoge v določenem času in regiji. Tako mora na primer relativno vrednotenje iz vidika kmetijstva na eni strani prikazati za katere poljedelske kulture nudi sredozemski naravni potencial

ugodne rastiščne pogoje in na drugi strani ekonomsko upravičenost gojitve teh kultur tako iz agrozehničnega vidika kot iz vidika potreb po teh kulturah v sami regiji in v širšem evropskem, afriškem in azijskem območju. Dejanska izraba zemljišča pa ni odvisna samo od naravnih razmer in ekonomske upravičenosti pridelovanja posameznih kultur, temveč tudi od socialnih razmer. Zaradi tega je potrebno stvarno rabo zemljišča obravnavati iz razrednega vidika. Ti momenti vzgojno izobraževalne vsebine bodo prišli do izraza, če bomo znali izrabiti naslednje dele učne snovi: 1) zanemarjeno pogozdovanje (šele v zadnjih letih so temu vprašanju ponekod posvetili večjo pozornost) in reguliranja tekočih voda za ohranjanje gospodarske vrednosti okolja in varovanje prebivalstva. Socialno posestne razmere v večini dežel južne Evrope povzročajo na eni strani močno socialno diferenciacijo med agrarnim prebivalstvom (masa revnih kmetov ali kmetov brez zemlje, maloštevilni veleposestniki), na drugi strani pa so velika ovira za produktivno izrabo naravnega potenciala za kmetijstvo.

Po enaki metodologiji obravnavamo tudi pomembnejše panoge. Razlika je le v tem, da bomo za vrednotenje absolutne in relativne vrednosti potenciala vključevali pri posamezni gospodarski panogi tiste dejavnike, od katerih je razvoj te dejavnosti najbolj odvisen. Na primer pri turizmu bomo pri vrednotenju potenciala izhajali iz naravnih (podnebje, kakovost plaž in morske vode) in družbenih (stara sredozemska mesta, kulturni spomeniki itd.) dejavnikov, medtem ko bomo pri relativnem vrednotenju izhajali iz možnosti in potreb po počitku, oddihu in rekreaciji prebivalstva v širšem evropskem teritoriju.

Pri obravnavi južne Evrope naj učenci spoznajo, da so posamezne dežele dosegle zelo različno stopnjo socialnega in ekonomskega razvoja ter da med njimi obstajajo velike razlike. Temu splošnemu političnemu, gospodarskemu in kulturnemu pregledu dežel južne Evrope je namenjena zadnja ura posredovanja učne

snovi, kjer naj bi s posploševanjem poglobili bistvena spoznanja in prikazali diferenciacijo med posameznimi deželami.

Razdelitev snovi na učne teme:

1. učna ura: Sredozemlje in njegov pomen ter lastnosti vode Sredozemskega morja;
2. učna ura: relief, prst, potresi in vulkani;
3. učna ura: podnebje in vegetacija;
4. učna ura: kmetijstvo in turizem, naselja;
5. učna ura: splošni gospodarski pregled južne Evrope.

1. učna ura: Sredozemlje in njegov pomen ter lastnosti vode Sredozemskega morja.

Vzgojno izobraževalni smotri.

1. Učencem posredujemo spoznanje o osnovnih značilnostih Sredozemlja, močni razčlenjenosti obal in lastnostih vode Sredozemskega morja.
2. Na osnovi znanja, ki so si ga učenci pridobili pri zgodovini in s posredovanjem novih informacij pri učencih oblikujemo spoznanje o izredno velikem pomenu in vlogi Sredozemlja pri razvoju evropske kulture in civilizacije.
3. Učencem posredujemo spoznanje, da je imelo Sredozemlje v različnih zgodovinskih obdobjih zelo različni pomen. Do odkritja Amerike, ko se je glavna morska plovba prestavila na Atlantski ocean, je bilo Sredozemsko morje najbolj prometno morje na svetu. Zatišje v Sredozemlju pa ni dolgo trajalo. Plovbo znova poživili izgradnja Sueškega prekopa, še posebno pa odkritje nafte v Jugoahodni Aziji. Danes ima Sredozemlje zelo velik gospodarski in politični pomen.

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učen- cev
1. Okvirni pregled južne Evrope	nadaljnja delitev regije: regionalizacija (R)	Vrsevanje regij v podlogo.
	a) naravne regije, obrobna morja	Sredozemsko morje, Egejsko, Tirensko, Jonsko, Ligursko, Marmorsko morje; polotoki: Pirenejski, Apeninski, Bal-kanski, Peloponez; otoki: Baleari, Korzika, Sardinija, Kreta, Sicilija, Jonski in Egejski otoki; pokrajine: Padska nižina, Kasilija, Atika, Portugalska, Spanija, Andora, Malta, Italija, San Marino, Albanija, Jugoslavija, Grčija.
2. Pomen Sredozemlja	morski preliv prekopi	Gibraltarski preliv, Bospor, Dardanelo, Otrantska vrata Sueški, Korintski
3. Značilnosti Sredozemskega morja	slanost (R) temperatura (R) prosojnost (R) barva vode onesnaževanje (O)	Ugotavljanje vzrokov za visoko slanost ter toploto. Ugotavljanje onesnaževalcev.

Učila in učni pripomočki: Stenska karta: Sredozemlje, Evropa
Šolski atlas: Sredozemlje/Severna Afrika,
str.48/49

Podloga za vaje: obris južne Evrope z
mejami držav - brez imen.

- Potek učne ure V Uvod se navezuje na pregled Evrope, zlasti na njeno členovitost.
1. Okvirni U Evropa je členovita.
pregled južne A Za katere dele Evrope je ta ugotovitev še posebej značilna (za severno in južno Evropo).
Evrope
- Uvajanje v novo V
snov
- A Z imenom južna Evropa označujemo dežele, ki leže ob Sredozemskem in njegovih obrobni morjih in je znaten del ozemlja pod sredozemskim vplivom.
- A Pokaži katere dežele segajo do Sredozemskega morja pa jih ne štejemo k južni Evropi!
- V Južno Evropo razdelimo na več naravnih enot - regij.
- A Pokaži in poimenuj obrobna morja, ki segajo daleč v notranjost celine!
Pokaži in poimenuj velike polotoke, otoke in zalive!
- V Politična razdelitev južne Evrope.
- A Pokaži in poimenuj države v južni Evropi!
- U Politična razdelitev, - politične regije - se ne ujemajo z naravnimi enotami - regijami.
- V Povezanost Sredozemskega morja z obrobni in drugimi morji.
- A Poišči na zemljevidu in poimenuj območja, ki povezujejo Sredozemsko morje z drugimi morji!
Poišči na zemljevidu in poimenuj območja, ki vežejo Sredozemsko morje z njegovimi obrobni morji!

2. Pomen
Sredozemlja

U Gibraltarski preliv povezuje Sredozemsko morje z Atlantskim oceanom, Sueški prekop pa z Adričim morjem in Indijskim oceanom. Povezavo z obrobni morji omogočajo ožine Bospor in Dardanele ter Otrantska vrata.

V Za južno Evropo se še vedno uporablja tudi ime evropsko Sredozemlje. Ime izhaja iz tega, ker so govorili, da Sredozemsko morje leži "in medio terrae" (in medio tere) - v sredini zemlje. Pod Sredozemljem ali Mediteranom pa ne pojmuje samo Sredozemsko morje temveč tudi dežele, ki ga obdajajo.

A Ugotovi od kod ime Sredozemsko morje in Sredozemlje!

U Sredozemsko morje je dobilo ime od tega, ker leži med tremi zemljini, celotna regija pa po morju.

V Sredozemsko morje je bilo do odkritja Amerike najbolj prometno morje sveta. Izgradnja Sueškega prekopa, odkritje nafte v Jugoahodni Aziji, izredno nagel razvoj turizma in porast mednarodne menjave blaga je njegov pomen zopet izredno povečal. Mednarodni pomen Sredozemlja se kaže tudi v tekmovalstvu obeh blokov za politične vplive v tem območju.

A Kaj veš iz zgodovine o prometnem pomenu Sredozemskega morja v antični dobi?

Kakšen pomen ima Sueški prekop za izmenjavo blaga med evropskimi državami ter Južno Azijo in Avstralijo?

Ali lahko na stenski karti Sredozemlja ugotoviš in poimenuješ glavna pristanišča v južni Evropi!

U Sredozemsko morje ima velik mednarodni prometni pomen.

3. Značilnosti
Sredozemskega
morja

- V Obale Sredozemskega morja so izredno členovite ter pretežno strme in skalnate.
- A Ugotovi v katerem delu Sredozemlja so obale najbolj členovite!
- Premisli, ali je tak značaj sredozemskih obal oviral ali pospeševal razvoj pomorstva?
- Katera sredozemska ljudstva so se v preteklosti izrezito ukvarjala s pomorstvom?
- Katero izmed naših mest - državic je doživelo s pomorstvom največji razvoj?
- U Največja razčlenjenost je v vzhodnem delu Sredozemlja.
- Zaradi močne razčlenjenosti, številnih otokov, prelivov, kanalov, je bilo Sredozemsko morje vedno vez, ki je povezovalo razna ljudstva ob evropskem, azijskem in afriškem delu Sredozemlja.
- V V primerjavi z drugimi morji je Sredozemsko morje toplo ne samo na površini temveč tudi v globini. Glavni vzrok za to je močno sončno ogrevanje in Gibraltarski prag, ki preprečuje vdor hladne vode iz Atlantika.
- A Ugotavljanje vzrokov za enakomerne zimske temperature Sredozemskega morja.
- U Gibraltarski prag preprečuje dotok hladnejše vode iz Atlantskega oceana.
- V Velik del leta prevladuje nad Sredozemskim morjem jasno, suho in vroče vreme. Zato je veliko izhlapevanje in visoka slanost morske vode (okrog 38 ‰).
- A Kakšna gospodarska dejavnost je povezana s slanostjo morja?
- V Voda Sredozemskega morja je zelo čista, prozorna (40 - 60 m) in svetlo modre barve, kar na eni strani navdušuje turiste, na drugi strani pa kaže na pomanjkanje planktona.

- A Ugotavljanje glavnih onesnaževalcev morske vode.
- V V Sredozemskem morju teče morski tok od zahoda proti vzhodu, ob severni obali Afrike. V Jadranskem morju pa ob naši obali proti Tržaškemu zalivu.
- A Ugotavljanje pomena morskih tokov.
- U Morski tokovi vplivajo na izenačevanje temperature morske vode in s prenosom planktona tudi na rikištvo.

Vaje A Vrisovanje regij v podlogo.
Vpisovanje imen naravnih in političnih regij, prelivov in prekopov.

2. učna ura: Relief, prst, potresi in vulkani v južni Evropi

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Pomemben vzgojno izobraževalni smoter je osvojitve spoznanja, da skromne reliefne razmere v južni Evropi že od nekdejsilijo ljudi v čim bolj racionalno rabo zemlje, gradnjo teras in preusmerjanje v druge dejavnosti.
2. Učenci spoznajo, da so potresi in delujoči vulkani dokaz, da zemeljska skorja v južni Evropi še ni umirjena. Pri pridobivanju tega spoznanja lahko izberemo dve poti:
  - 1) Od opisa izbruha vulkana ali potresa (192. potres v Furlaniji - Julijski krajini in Posočju) lahko preidemo na ugotavljanje vzrokov.
  - 2) Od splošne ugotovitve, da je južna Evropa še tektonsko neumirjen svet ter da so zaradi tega tu še delujoči vulkani ter pogosti potresi.

V našem priročniku se bomo poslužili druge variante.

3. Učenci spoznajo, zakaj se prebivalstvo kljub nevarnostim vedno znova naseljujejo v bližini vulkanov.
4. Posebno pomemben vzgojno izobraževalni smoter je v tem, da učenci spoznajo velik pomen internacionalne solidarnostne pomoči ob velikih naravnih katastrofah (pomoč ob potresu v Skopju, pomoč Jugoslavije po potresu prizadetih krajev v Italiji, pomoč posameznikov in kolektivov po potresu prizadetih področjem v Jugoslaviji in Sloveniji).

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi,	spoznanja in zakonitosti	Aktivnosti učencev
1. Pregled značilnosti reliefa	stara gorstva, (R) mlada gorstva, (R) apnenec (R) kras (R) terra rosa (R) črnica (R) nižine	Kantabrijsko gor. Pircneji, Alpe, Apenini, Šarsko-pindsko gor. Padska, Tesalija, Andaluzija	Delo s karto; vrisovanje gorstev v nemo osnovo.
2. Potresi in vulkani	Potresi so posledica gibanja zemeljske skorje udori (R) epicenter (R) vulkan, krater (R) lava (R) vulkanska tla	Vezuv, Etna, Neapelj (Napoli)	Omejitev tektonsko neumirjenega območja. Opis grafičnega prikaza vulkana.
3. Nevarnosti in koristi od vulkanov			Pregled delujočih in ugaslih vulkanov v južni Evropi

Učila in učni pripomočki: Stenska karta Sredozemlja
Šolski atlas, str. ...., karte II in III
Los lave, tufa ali groha
Slike
Diapozitivi

Potek učne ure

1. Pregled značilnosti reliefa
- V Evropsko Sredozemlje je že dolgo dobo območje izseljevanja. "Latinski narodi" so kolonizirali velike predelo "Novega sveta" in tudi v današnjem času je dosti prebivalstva na delu v drugih deželah Evrope.
- A Ugotavljanje vzrokov odseljevanja.
- U Skromne naravne razmere in pomanjkanje možnosti zaposlitve v nekmetijskih parogah silijo ljudi v izseljevanje.
- Napoved smotra
- V Po fiziognomskem izgledu in vrednosti naravnih razmer za kmetijstvo lahko v južni Evropi ločimo tri velike pokrajinske enote. Osrednji del Španije, Korziko in Sardinijo, zavzema star masiv, kjer se gorski hrbti izmenjujejo s 700 do 900 m visokimi planotami. Velik del druge južne Evrope zavzema mlado nagubano gorovje, zgrajeno pretežno iz apnencev. Tretjo enoto sestavljajo pretežno nasute nižine.
- A Opazuj zemljevid južne Evrope in ugotovi reliefne razlike med Pirenejskim in Apeninskim polotokom!
- U Po Apeninskem polotoku poteka v sredini gorovje Apenini, Pirenejski polotok pa ima višje gorovje ob robovih, osredje pa zavzema planota.
- V Osrednji del Pirenejskega polotoka je zgrajen iz starejših kamnin - stara gorstva, drugi del južne Evrope je mlajši - mlada gorstva - zgrajen pretežno iz apnencev.
- A Poimenuj mlada gorstva v južni Evropi! Poimenuj večje nižine!

U V južni Evropi prevlada gorat svet, ugodnejše možnosti za naselitev nudijo le večje nižine in rečne doline.

V V tesni povezanosti s podnebjem in kamninsko sestavo so se izoblikovale različne vrste prsti. Terra rossa, rjave in rumske prsti.

A Kakšno prst najdemo na apnencu v našem primorju?

Kakšna prst je na nasutih ravninah? .

U Na apnencu prevlada terra rossa.

2. Potresi v

južni Evropi

V Južna Evropa je obdana z nagubanimi gorovji. Dviganje Alp še ni zaključeno in ti procesi še trajajo: Egejsko otočje je ostanek ugreznjene kopnine med Malo Azijo in Grčijo; ugreza se tudi naša jadranska obala.

A Ogled kart II in III v Šolskem atlasu.

U Tekstonska gibanja v južni Evropi še niso zaključena.

V Prizorišče zadnjih večjih potresov je bila Furlanija - Julijska krajina in Posočje (6.5.1976, 9.9.1976) ter Skopje (26.7.1963). (Poročilo o potresu, časopis ali magnetofonski trak).

Doslej največji potres v južni Evropi je bil pred sedmimi desetletji v Messini, ki leži na vzhodni obali Sicilije. Od 120 000 prebivalcev, kolikor jih je takrat to mesto imelo, je izgubilo življenje 83 000 ljudi. Skladi na morskem dnu so se premaknili za več kot 100 metrov.

K sreči potresi le izjemoma povzročajo velike materialne škode in zahtevajo človeške žrtve.

Številne potrese ljudje sploh ne zaznajo,

registrirajo pa jih občutljivi instrumenti. Šele s pomočjo teh instrumentov spoznamo, kako neumirjen je svet v južni Evropi in kako pogosta so gibanja zemeljske skorje na tem področju.

- A Doživljanje potresa v Posočju, ki se je čutil tudi v drugih krajih Slovenije.
- U Južna Evropa je tektonsko neumirjeno območje.
- V Čim globlje prodiramo v globino Zemlje, tem bolj toplo postaja (povezava z našimi toplimi vreli). V velikih globinah so tako visoke temperature, da se kamnine stopijo. Te stopljene mase se gibljejo in povzročajo napetosti, ki privedejo do premikov v zemeljski skorji. Pri tem nastanejo potresi. Taki premiki imajo zelo pomembne posledice. Dno Tirenskega morja se ugreza. Sosednji Apenini se zaradi tega dvigajo (mladonagubano gorovje). Tam, kjer se obe skoti stikata nastane razpoka ali prelomnica na zemeljski skorji. Tu je "šibka" točka skozi katero lahko iz globine prodrejo raztopljene kamnine. Od časa do časa lahko vroče mase s poprečno temperaturo okrog 1000°C prodrejo na površje Zemlje.
- A Opazovanje prikaza večjih prelomnic na karti II v šolskem atlasu.
- U V južni Evropi je dosti prelomnic in ob njih občasno delujoči vulkani (Vezuv, Stromboli, Etna in Santorin).
- V Ob ogledu karte v šolskem atlasu (str.46, karta IV) in slike v učbeniku, skušamo z učenci strniti naša spoznanja. Vprašanje: "Kako vemo, da nam karta prikazuje vulkan?" nas vodi k opisu nastanka in delovanja

vulkana ter obravnavi pojmov lava, žrelo - krater grafično ponazarjamo na tabli ali s pomočjo grafoskopa (uporaba filma ali diapozitiva).

Pri orisu izbruha vulkana (slika v učbeniku, diapozitivi) prikazujemo vulkanske oblake, deževanje pepela, izliv lave in povišanje žrela. Pri tem objasnimo, da se iz žareče mase dvigajo plini.

V času ko vulkan miruje - ugasne, se vulkansko žrelo napolni s strnjeno lavo. Ščaksoma se v globini, na začetku žrela nabere vedno več plinov in ko vulkan začne delovati pritisk plinov iz žrela vrže ves material, ki se je tam nabral. Ta material pade na površje kot vulkanski pepel. Tej eksploziji navadno sledi izliv lave, ki kot žareča reka teče preko žrela.

A Ugotovi iz česa so zgrajeni vulkanski vrhovi? (primerna uporaba filma - delovanje vulkanov).

Nariši profil Etne ali Vezuva (po karti v atlasu ali ponazoritvi v učbeniku) in si predstavljaš, da je na sredini prerezan! Predstavljaš si, da bi začel vulkan delovati in da bi nastala močna eksplozija.

Kakšne spremembe bi nastale?

Vriši te spremembe na skico!

Fotografija kraterja Etne (učbenik str. ...) je posneta kmalu po izbruhu.

Katero značilnosti to dokazujejo?

3. Nevarnosti in konisti od vulkanov

V Etna je največji vulkan v Evropi. V primerjavi z Vezuvom, ki že dalje časa miruje, je Etna tudi v zadnjih stoletjih aktiven vulkan. Lava in vulkanski pepel pogosto povzročajo veliko škodo, preženeta prebi-

valstvo ter uničita naselja.

- A Opazuj karto v šolskem atlasu (karta IV, str.46) in ugotovi območja izlivov lave pred letom 1900, po letu 1900 in leta 1971!
- V Vulkansko delovanje je povzročilo že velike katastrofe. Posebno znan je izbruh Vezuva pred 2000 leti, ko je popolnoma uničil rimsko mesto Pompeji (Prikaz razvalin Pompejev, opis izbruha - povezanost z zgodovinskim znanjem učencev).
- A Poišči v šolskem atlasu str.46, karta III, razvaline Pompejev!
Primerjaj lego Pompejev in današnje lego naselij ob Vezuvu in Etni (šolski atlas, str.46, karta III, IV):
Kaj lahko ugotovimo ob tem opazovanju?
(Na vprašanje, zakaj se ljudje kljub nevarnostim vedno znova naseljujejo ob vulkanih, lahko učenci sami najdejo odgovor).
- U Vulkanska tla so znana po posebni rodovitnosti, zaradi tega^{jo} ob Vezuvu, Etni in Santorinu gosta naselitev.
- A Po čem sklepamo, da se v južni Evropi še danes vrši dviganje in ugrezanje zemeljske površine?
Razloži lego največjega delujočega vulkana v južni Evropi!
S kakšnimi gibanji je povezano delovanje vulkanov?

3. učna ura: Podnebje in vegetacija v južni Evropi

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Pomemben spoznavni smoter je osvojitve značilnosti sredozemskega podnebja. Učenci sami izdelajo klimograme in si osvojijo sposobnosti branja in spoznavanja osnovnih značilnosti podnebja, ki ga prikazujejo. Pri tem je pomembno, da primerjajo klimograme sredozemskih krajev s klimogramom domačega kraja in ugotavljajo podobnosti in razlike pri padavinah in temperaturah. To si morajo učenci osvojiti tako, da bodo lahko v bodoče druge klimograme primerjali z domačim klimogramom, ne da bi imeli domači klimogram pred sabo. To pomeni, da bo lahko domači kraj lahko vedno izhodišče za primerjavo. (Pojem domači kraj je potrebno smiselno pojmovati, to je, da izdelamo klimogram za tisti najbližji domači kraj, za katerega imamo na razpolago ustrezne podatke. V priročniku je za ta namen priložen klimogram Ljubljane (ki pa seveda ustreza samo za nekatere šole v naši republiki).
2. Učenci si pridobijo osnovna spoznanja o odvisnosti rastlinstva od podnebja (ta spoznanja bomo še poglobljali pri drugih velikih regijah Evrope, zlasti pri obravnavi alpskega sveta (etažna razporeditev rastja) ter pri severni Evropi). Učenci morajo pri tem osvojiti spoznanje: rastlinstvo (rastlinske združbe v ekološkem smislu, čeprav tega izraza na tej stopnji še ne uporabljamo) je odvisno od podnebja. Če spoznamo podnebje lahko sklepamo kakšno je naravno rastlinstvo. In obratno, če poznamo naravno rastlinstvo lahko sklepamo kakšno je podnebje.
3. Na osnovi splošnih spoznanj ter s pomočjo kart januarskih, julijskih temperatur in padavin (šolski atlas, str.20/21, karte II, III in IV), karte rastja (str.26/27) in topografske karte (str.58/59) učenci spoznajo razprostranjenost sredozemskega podnebja. Klimogram Rima ima sicer tipično sredozemsko podnebje, toda vseh teh značilnosti ne smemo

enostavno posplošiti na celotno južno Evropo. Kod povsod, tudi tukaj obstajajo veliki odkloni in raznolike, ki izvirajo tako iz nadmorske višine, oddaljenosti od morja in odprtosti ali zaprtosti proti vplivom sredozemskega podnebja. Turčija in Španija imata zaradi posebnih reliefnih razmer v notranjosti celinsko podnebje, pa tudi Padska nižina leži izven pravega sredozemskega podnebja, zaradi tega ne smemo Alp navajati kot izrazite klimatske meje.

4. Za razumsko osvojitvev teh spoznanj morajo učenci spoznati vzroke za poletno sušnost in zimsko namočenost ter vpliv reliefa na razširjenost sredozemskega podnebja.

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

razdelitev snovi	Pojmi, spoznanja, zakonitosti in informacije od tega topograf- ska snov (R)	aktivnosti učencev
1. Značilnosti sredozemsko sredozemskega podnebja (O) podnebja		Izdelava, primerjava in vrednotenje kli- mogramov
2. Značilnosti sušoljubno sredozemske rastje (O) vegetacije makija (R)		Spoznavanje poveza- nosti med podnebjem in rastjem
3. Razširjenost sredozemskega rastja		Uporaba karte rastja in topograf. karte ter ugotavljanje odnosov med reliefom in rastjem

Učila in učni pripomočki: Stenska karta: Sredozemlje

Šolski atlas: karte II, III in IV na str.
20/22, karta rastja, str.
27/28, karta Sredozemlje
str. 58/59

Klimogrami za Ljubljano in Rim
ter podatki za klimogram
Palerma

Po možnosti listi nekaterih sredozemskih
rastlin (ali diapozitivi).

Potek učne ure

Uvajanje v
nove snov

V Severna in južna Evropa imata glede členovitosti precej skupnih potez, medtem, ko sta po zunanjem izgledu pokrajine zelo različni.

A Primerjaj slike v učbeniku na str. .... in ugotovi splošne značilnosti. Pri tem ni stvar v podrobnostih, temveč v bistvenih potezah.

U V razgovoru z učenci ugotovimo: Slika iz Sredozemlja prikazuje modro in brezoblačno nebo in neznane ali malo znane rastline (npr. pomarančevci, slika v učbeniku, str. ...., oljke, učbenik str. ....). Ponkod je rastlinstvo zelo skromno, marsikje pa vidimo gola, neobrasla tla. Gozdov je malo (marsikje pa gozdove sestavlja goste zaraščeno in težko prehodno grmičevje).

Slike iz severne Evrope prikazujejo fiziognomsko popolnoma drugačno pokrajino z bujno raslini gozdovi, številnimi jezeri in svojstvenim tipom obale.

Napoved smotra

V Osnovni razlog za drugačen zunanji izgled sredozemske pokrajine v primerjavi s severno Evropo ali našim alpskim, predalpskim in subpanonskim svetom je predvsem drugačno podnebje. Zaradi tega si bomo ogledali značilnosti sredozemskega podnebja.

1. Značilnosti
sredozemskega
podnebja

A Učbenik str. ...., naloga števil. .... (Učenci ugotove lego kima ter ovrednotijo in primerjajo klimogram Ljubljane in kima). Pri tem jim moramo pustiti čas in jim pomagati, da spoznajo elemente klimograma in da iz obeh klimogramov ugotovijo

Samostojna primerjava
klimogramov

razlike.

Na osnovi grafične podloge in podatkov samostojno izdelajo klimogram za Palermo.

E Temperature so pozimi in poletni višje kakor pri nas. V Palermu nevedno nikoli ne zmrzuje. Najhladnejši meseci imajo nevedno take temperature kot pri nas april in maj. Poletja so v Palermu vroča, pri nas topla. Tam prevladuje jasno in suho vreme, medtem ko pri nas tudi v poletju pade precej padavin. V zimski polovici leta pa ima Palermo znatno oblačnost in precej padavin.

A Povzemi glavne značilnosti sredozemskega podnebja v enem stavku.

U Za sredozemsko podnebje so značilne vroča in suha poletja ter mila in vlažne zime.

V Bistvene značilnosti našega sredozemskega podnebja so posledica letnega premikanja azorskega maksimuma ter z njim povezanega visokega zračnega tlaka nad Saharo ter vplivov zahodnih vetrov in potujočih depresij.

A Na osnovi znanja o podnebnih in rastlinskih pasovih učenci ugotavljajo letno premikanje posameznih pasov in odraz na oblikovanje sredozemskega podnebja.

Ugotavljanje trenutne vremenske situacije nad južno Evropo po podatkih časopisa "Delo".

Opazovanje karte podnebja, šolski atlas, str. ...

U Sredozemsko podnebje je značilno za območja v določenih zemljepisnih širinah.

2. Značilnosti
sredozemske
vegetacije

V Vegetacija in vegetacijska doba je prilagojena podnebnim razmeram. Izhajamo iz vprašanja, kako se kaže pri nas prilagojenost rastlin (npr. bukve, breze, hrasta, grmičevja) našemu podnebjju in ugotovimo:

U V našem podnebjju listavci jeseni odvržejo listje. Rastlinstvo pozimi počiva. Brsteti začne šele spomladi, ko je toploje in se zemlja odtoja. V pomladanskem in poletnem času pade precej padavin.

A Kako je prilagojeno sredozemsko rastje sredozemskemu podnebjju? (Učbenik str. ....).

- U 1. Številne rastline se v vročem in suhem poletju posuše.
2. Listi dreves in grmičevja imajo posebno zaščito, da se v vročem in suhem poletju ne izsuše.
3. To trdolistno drevje in grmičevje je zaradi vlažne in mile zime vedno zeleno - zimzeleno.
4. Poletni sušnosti sredozemskega podnebjja so prilagojeni tudi nekateri iglavci - pinijska in cipresa.

A V čem se razlikujejo naši in sredozemski listavci?

3. Razširjenost
sredozemskega
rastja

V Povsod kjer se uveljavlja sredozemsko podnebjje rastejo tipični predstavniki sredozemskih rastlin: trdolistno drevje in grmičevje, pinijska, ciprese itd. Iz tega lahko izvedemo tudi obratni zaključek: povsod kjer raste sredozemsko rastje mora biti tudi sredozemsko podnebjje.

A Po kratkem uvajanju v legendo karte pridemo na to, kako lahko s pomočjo atlasa ugotovimo, kj^{se} v južni Evropi uveljavlja

sredozemsko podnebje (šol. atlas, str.150/151) in sredozemsko rastje (27/28), da bi učenci ugotovili, zakaj ni sredozemskih rastlin v notranjosti Pirenejskega polotoka in Turčije ter v Padski nižini (nižanje temperatur z nadmorsko višino, oddeljenost od morja, zaprtost, oblačnost).

A Vris omejitve sredozemskega rastja.

4. učna ura: Kmetijstvo, turizem

Vzujno izobraževalni smotri

1. Učenci osvoje spoznanje, da so ljudje tokom zgodovinskega razvoja znatno posegli v okolje (pozitivno - namakanje - negativno - uničevanje gozdov). Kjer ti posegi ne upoštevajo naravnih zakonov lahko povzročijo veliko škode.
2. Učenci spoznajo, da ravščina velike večine prebivalstva ni posledica naravnih razmer in je ne moremo tolmačiti s tega vidika, temveč je posledica neurejenih socialno posestnih razmer.
3. Z opazovanjem kart (Murcijske huerte, Šolski atlas, str.43, karta II, Rim/ Albanske gore, Etna z okolico, Santorin in Argolis, Šolski atlas, str.38/39) pridejo učenci do spoznanja, da lahko človek s pravilnimi agrotehničnimi ukrepi (namakanje, terase) znatno poveča količine kmetijskih pridelkov in tudi v neugodnih naravnih razmerah ustvari možnosti za goste naselitev prebivalstva.
4. Na primeru turizma učenci osvoje spoznanje, da splošni družbeno ekonomski razvoj lahko močno spremeni vrednost določenih naravnih razmer ter lahko povzroči vzpon ali propad določene gospodarske dejavnosti.

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev	
1. Izsekavanje gozdev in posledice	poplava (povodenj) odnašanje prsti	Spoznavanje povezanosti med naravnimi in družbenimi dejavniki	
2. Posebnosti v južni Evropi	terase, namakanje, poljedelstvo, agrumi, oljka, vulkanska prst	Ugotavljanje povezanosti med naravnimi razmerami in kmetijstvom (Murcijske hucerte, Etna z okolico)	
3. Kmetijstvo in socialno posestne razmere	veleposest, drobna posest, kmetje brez zemlje, izseljevanje	Spoznavanje vloge socialno posestnih razmer	
4. Turizem v Sredozemlju	sredozemska mesta, zgodovinski spomeniki	Pompeji, Etna, Vezuv	Ugotavljanje naravnih in družbenih pogojev za turizem
5. Gospodarska nevezanost na morje	promet, ribolov, pristaniška mesta		Ugotavljanje prometne lege Sredozemlja

Učila in učni pripomočki: stenska karta: Sredozemlje
Šolski atlas: str.43, karta II, str.40, karta IV, str.41, karta IV, str.36/37
Diapozitivi: pomarančevci, limonovci, nasadi, turistično središče, staro središče mesta

Potek učne ure

1. Izsekovanje
gozdov in
posledice

V Branje skrajšane časopišne vesti z dne 10. 11. 1966. "K srečo, ki je te dni prizadela prebivalstvo v nekaterih italijanskih pokrajinah, se da komaj z besedami izraziti. Ceste, ki vodijo iz območij, ki jih je prizadelo neurje, so polne beguncev. Od neurja je najbolj prizadeto mesto Firenze. Reka Arno je silovito narasla, prestopila bregove in preplavila mestne ulice 2 metra visoko. Mulj in blato, ki ga je prinesla voda, prodirata skozi vrata in okna v stanovanja, trgovine in poslovne prostore. Amfibijska vozila italijanske vojske rešujejo prebivalstvo. Mnogo prebivalcev je izgubilo svoje premoženje. Toda ne samo Firenze, tudi Benetke, Bolonja, Rim in številna druga mesta so borijo s posledicami neurja. Več kot dve tretjini italijanskih železnic je onespobnih za promet. Številna naselja so zaradi plazov odrezana od sveta..."

A V čem so glavni vzroki za tako katastrofalne poplave?

U V suhem in vročem poletju imajo reke zelo malo vode, manjše reke pa se celo posuše. V jesenskem in zimskem času pa so pogostilivi in reke zelo narastejo. To pa še pospešuje dejstvo, da so ljudje tokom stoletij skoraj popolnoma uničili gozdove, kar močno pospešuje nevarnost poplav. Ugotovitev: - pogozditev hribovitih in goratih območij.

- regulacija rek.

2. Posoba sti rabe
zealjišča

- V V vodnem režimu rek, prsti in rastlinstvu se kažejo skupne značilnosti podnebja. Obstaja pa tudi tesna povezava med podnebjem in kmetijstvom.
- A Učenci ugotavljajo prednosti: močno sončno ogrevanje, mile zime brez nevarnosti zmrzovanja.
- Slabosti: poletna sušnost.
- Ukrepi: namakanje.
- Opazuj karto v šolskem atlasu na str. 26/27 in ugotovi:
- a) na ozkih obrežnih ravninah (v krajih z izrazitim sredozemskim podnebjem, npr. Grčija, Španija).
  - b) na nasutih prednih ravninah in nižinah (npr. Španija, Italija).
- V Murcijske huerte so prestara namakalna območja. Nečno vodo so speljali v kanale pri izstopu reke iz gorskega sveta. Od glavnega kanala je speljana mreža stranskih kanalov, tako, da je omogočeno namakanje vsake parcele.
- Huerte so zeleni otoki sredi suhega, kamnitega in z bodljikavim grmovjem obraslega sveta. Povsod, kjer je namakanje mogoče so zelene oaze, ki so zelo gosto naseljene. Sredi takega območja je tudi Murcia (ca 250 000 preb.).
- Namakalni kanali so betonirani, tako da se ne izgubi dragocena voda. Posamezno parcelo je mogoče namakati s pomočjo posebne zapornice. Vodo spuščajo ob določenem času.
- Glavne kulture so: vinska trta, koruza, pšenica, stročnice, čebula, vrtnine in

ne nazadnje limone in pomaranče. Nasadi pomaranč in limon so tako gosti, da pod njimi ni mogoče gojiti drugih kultur. Pri vseh drugih poljedelskih kulturah je zemljišče v letu večkrat izkoriščeno: dve do štiri žetve na leto.

Murcijske huerte spadajo med najvažnejša območja gojitve pomaranč na svetu. Limone, pomaranče in druge sočno sredozemsko sadje poznamo tudi pod skupnim imenom agrumi.

Glavna območja gojitve agrumov so: španska sredozemska obala, severna in vzhodna obala Sicilije. Španija in Italija sta glavni sredozemski pridelovalki agrumov. V sredozemlju pa je tudi dosti oljk, ki jih ni potrebno namakati. Plodovi oljk so olive, ki jih uživamo surove ali pa iz njih pridobivamo olje. Olivno olje v sredozemlju nadomestja surovo maslo in mast. Glavni pridelovalci so Španija, Italija in Grčija.

Najobsežnejše in gospodarsko najbolj napredno namakalno območje v južni Evropi je Padsko nižina, ki pa je že izven pravega sredozemskega podnebja.

A Učenci ugotove naravno ugodnosti za namakanje padske nižine in možnosti za namakanje drugih območij sredozemlja.

U Namakalna območja zavzemajo le skromen del celotnih kmetijskih zemljišč.

V V območjih, ki jih ne namakajo goje predvsem pšenico. Hektarski donosi so nizki. Večina zemlje je v lasti veleposesnikov, ki dajejo zemljo v najem kmečkemu prebivalstvu - malim kmetom ali "kmetom" brez

3. Kmetijstvo in socialno posestne razmere

zemlje.

Zaradi visokih najemnih revni kmetje nimajo denarja za nakup ustrežnih gnojil in strojev. Zaradi tega poljedelstva ne morejo modernizirati in žive v veliki revščini in se odseljujejo.

A Primerjava izrabe zemljišča v drugih deželah južne Evrope in pri nas: Pri tem izhajamo iz dveh vidikov:

a) iz vzrokov, ki izvirajo iz različnih naravnih razmer,

b) iz vzrokov, ki izvirajo iz različnih družbenih razmer.

U V sredozemskih pokrajinah moramo zemljišče namakati, če hočemo doseči visoke donose (poletna sušnost). Tudi v zimski polovici leta lahko gojijo poljedelske kulture (nile zimo). Gojijo kulture, ki potrebujejo dosti toplote (agrumi, oljke, vinogradi). Donosi na namakalnih zemljiščih so visoki, drugod pa znatno nižji kot pri nas v notranjosti Slovenije. Izvedba agrarne reforme je pri nas odpravila najemne odnose. Birjenje kooperacijskih odnosov ter preusmerjanje kmetij pa odpravlja negativno dediščino preteklosti, ki izvira iz posostne in parcelne razdrobljenosti.

4. Turizem v sredozemlju

V Ugodne naravne in družbene razmere omogočajo, da je turizem izredno pomembna gospodarska dejavnost v južni Evropi.

A Ugotavljanje naravnih (jasna in vroča poletja, ugodne plaže, naravne znamenitosti) in družbenih (zgodovinski spomeniki, urejenost plaž in turistični objekti, prometne zveze, mediteranska mesta itd.)

pogojev za razvoj turizma.

U Naravni in družbeni pogoji so omogočili, da je v Italiji, Španiji in Grčiji turizem zelo pomembna gospodarska panoga.

5. Navezanost na morje

V Tudi velik del drugih gospodarskih dejavnosti v sredozemlju (poldobivanje gob, ribištvo, promet, industrija v pristaniščih) je navezan na morje.

A Ugotavljanje prometnega položaja južne Evrope in njenega pomena za celotno Evropo.

U Promet in ribolov sta v južni Evropi pomembni gospodarski panogi.

4. učna ura: Splošni politični in gospodarski pregled južne Evrope

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Utrditev pregleda politične razdelitve južne Evrope (brez globlje klasifikacije in obravnave pojmov "socialistične in kapitalistične dežele" - kar bomo obravnavali pozneje pri srednji Evropi).
2. Učenci spoznajo kriterije in načine za gospodarsko klasifikacijo dežel. Pri tej klasifikaciji učenci spoznajo, da med posameznimi deželami obstajajo velike razlike v stopnji gospodarskega razvoja in tudi znatne razlike znotraj posameznih držav (npr. severna in južna Italija). Pri tem moramo učence uvajati v branje statističnih podatkov in grafičnih predstav, da bodo znali na osnovi teh ugotavljati stopnjo razvoja posameznih dežel. Te sposobnosti bomo nadalje razvijali pri obravnavi drugih dežel.
3. Pri vrednotenju statističnih podatkov je potrebna neprestana primerjava z našo državo. Tako na primer bomo prikazovali razvoj donosov raznih poljedelskih kultur na ha pri nas in v drugih deželah in jih pravilno tolmačili. Taka primerjava na eni strani omogoča lažje razumevanje snovi, na drugi strani pa vzbuja ljubezen do domače dežele in ponos na dosežene uspehe pri premagovanju podčudovane gospodarske zaostalosti.

Pridebivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Informacije, pojmi,	spoznanja in zakonitosti	Aktivnosti učencev
1. Politična razdelitev južne Evrope	republika, kraljevina	Portugalska, Španija, Italija, Malta, Andora, San Marino, Albanija, Grčija, Jugoslavija. Lizbona (Lizboa), Madrid, Rim (Roma), Tirana, Atene	Vnašanje imen v neme karte
2. Značilnosti industrijske, industrijske, industrijsko- agrarne, agrarne, agrarno- industrijske in agrarne dežele	industrijska, industrijsko- agrarna, agrarno- industrijska, agrarna dežela		Ugotavljanje značilnosti
3. Stopnja gospodarskega razvoja držav južne Evrope			Izdelava grafičnih prikazov za pojasnitev gospodarskih značilnosti

Učila in učni pripomočki: Stenska karta: Sredozemlje
Šolski atlas: str. 26, 27, karta III in IV, str. 24/25, karta V in VI
Statistični podatki o gospodarski strukturi
Neme karte južne Evrope

Potek učne ure

V Uro lahko začnemo z vajami v branju topografskih ali gospodarskih kart, lahko pa uporabimo tudi nene karte. Cilj je utrditi prostorske predstave v deželah južne Evrope. Pri tem lahko uporabimo podobne vaje:

A Primerjaj prometno povezanost glavnih mest dežel v južni Evropi! (šolski atlas, str.35).

Ugotovi dohodek od turizma za posamezne dežele južne Evrope! (šolski atlas, str. 57).

Pojasni zakaj so v sredozidju večje razlike med poletnimi in zimskimi temperaturami kot v Atenah?

Napovedi smotra

1. Politična razdelitev južne Evrope

V Države v južni Evropi imajo zelo različno politično ureditev: Jugoslavija in Albanija sta socialistični republiki, Grčija, Italija in Portugalska se republike, Španija pa je kraljevina.

A Ugotavljanje politične ureditve in vpisovanje glavnih mest v slepe karte.

U Države v južni Evropi imajo zelo različno politično ureditev.

2. Značilnosti industrijske, industrijsko-agrarne, agrarno-industrijske in agrarne države

V Naslednji pregled na tabli (grafoskopu) nam omogoča pojasnitev teh pojmov:

Industrijska dežela	industrijsko-agrarna dežela	agrarna dežela
vsestranska	industrijska proizvodnja	
izvoz industrijskih izdelkov		
Uvoz kmetijskih pridelkov	Izvoz kmetijskih pridelkov	Izvoz kmetijskih pridelkov
Znatno večja zaposlenost v industriji kot v kmetijstvu	Večja zaposlenost v industriji kot v kmetijstvu	Velika večina prebivalstva zaposlenega v kmetijstvu

- A S pomočjo učbenika in karte v šolskem atlasu, str.26, karta IV in statističnih podatkov ugotovi v katero skupino bi lahko uvrstili Italijo. Utemelji svoje odločitev!
- V Italija je industrijsko agrarna država. V nekmetijskih dejavnostih je zaposlenega več prebivalstva kot v kmetijstvu. Italija razen industrijskih izdelkov izvažata tudi kmetijske pridelke.
- A Ali lahko na osnovi op. zovanja karte 48/49 imenuješ Italijo "gospodarsko visoko razvita dežela". Utemelji svoje odločitev!
- U Gospodarsko visoko razvita je samo severna Italija. Južna Italija za njo znatno zaostaja. Zaradi tega Italijo kot celoto ne moremo imenovati visoko razvita dežela. S to klasifikacijo Italije smo dobili neko merilo (kriterij) na osnovi katerega bomo lahko označili tudi druge dežele.

3. Stopnja
gospodarskega
razvoja držav
južne Evrope

- A Primerjaj poklicno sestavo prebivalstva v drugih državah južne Evrope s poklicno sestavo v Italiji!
Ugotovi kaj te dežele izvažajo!
- U V Portugalski, Španiji in Albaniji je v kmetijstvu zaposlenega več prebivalstva kot v drugih gospodarskih panogah.
- Izvažajo predvsem kmetijske pridelke!
Iz tega lahko sklepamo, da industrija v teh deželah še ni posebno razvita. Da preverimo naše sklepanje si ogledjmo podatke o porabi energije na prebivalca.
- A Primerjaj uporabo energije na prebivalca v posameznih državah južne Evrope s Slovenijo in Jugoslavijo.
Pomisli, zakaj je lahka poraba energije na prebivalca dobro merilo za ugotavljanje

nje stopnje gospodarskega razvoja?

U Energija je danes najpomembnejša osnova za gospodarski razvoj. Največji porabnik energije je industrija. Brez neprestanega večanja proizvodnje energije je nemogoče večati industrijsko proizvodnjo.

Španijo, Portugalsko in Grčijo ne moremo uvrstiti v skupine, ki smo jih prikazali na tabli. Te dežele sestavljajo posebno skupino - agrarno - industrijske dežele.

A Kaj je značilno za agrarno industrijsko deželo?

U Več prebivalstva je zaposleno v kmetijstvu kot v drugih gospodarskih panogah; industrija je sorazmerno slabo razvita, pri izvozu prevladajo kmetijski pridelki (razen surovin). Gospodarski razvoj teh dežel znatno zaostaja.

Učitelj mora učence opozoriti na sledeče: Iz oznake "agrarno - industrijska dežela" - ne smemo sklepati, da je mogoče kmetijstvo v teh deželah bolj razvito kot pa v industrijskih ali industrijsko agrarnih deželah. Na osnovi tabele donosov v šolskem atlasu lahko učenci sami najdejo odgovor na to vprašanje.

U Primanjkuje modernih poljedelskih strojev in umetnih gnojil. Moderno kmetijstvo potrebuje celo vrsto industrijskih izdelkov. Zaradi tega je razvita industrija pogoj in izhodišče za napredno kmetijstvo.

V Vse značilnosti socialne diferenciacije, značilnosti socialno posrednih razmer in najemnih odnosov velja za vse države južne Evrope razen Albanije in Jugoslavije. Graditev socializma v Albaniji je prines-

la hitre in temeljite spremembe. Socializacija zemljišč je odpravila izkoriščanje v kmetijstvu. Nekdaj zelo zaostala agrarna dežela se je začela naglo industrializirati in skuša izdelati čim več industrijskih izdelkov za domače potrebe.

A Po podatkih ugotovi gospodarsko klasifikacijo še za druge dežele v južni Evropi.

U Grčija je poleg Portugalske najbolj zaostala država v južni Evropi. Večina prebivalstva je zaposlenega v kmetijstvu. Več kot polovica kmetov ima manj kot 2 ha zemlje. Rudarstvo in skromna industrija so pretežno v rokah tujega kapitala.
Izseljevanje - zdomstvo.

T e s t

6. razred " Ju ž n a E v r o p a "

I. PISČINA NEPRAVILNI ODGOVOR (Na primer: katero je glavno mesto SA Slovenije: ~~Velenje~~ / Ljubljana)

1. Izbruh katerega vulkana je uničil stano rimsko mesto Pompeje: ~~Vezuva~~ / Etne
2. Po politični ureditvi je Portugalska: ~~kraljevina~~ / republika
3. Državica San Marino leži na: ~~Pirenejskem~~ / Apeninskem polotoku
4. Otrantska vrata so med: ~~Jadranskim in Jonskim~~ / Ligurskim in Tirenskim morjem
5. Milan je veliko mesto v: ~~severni~~ / južni Italiji

II. DOPOLNI MANJRAJOČE RESEDE (Na primer: Glavno mesto SA Slovenije ~~je Velenje~~ .....)

1. Za sredozemsko podnebje je značilno, da ima ~~milo in ..... zime ter topla in ..... poletja~~
2. Skupno ime za pomaranče, limone in drugo sredozemsko sadje je .....
3. Na Pirenejskem polotoku so naslednje države: ....., ... in .....
4. Glavno mesto Portugalske je .....
5. Vulkan Etna je na otoku .....

III. OPIŠI ČRKO PRED PRAVILNIM ODGOVOROM

1. Na povečanje donosov posameznih poljedelskih kultur v sredozemskem podnebjju najbolj vpliva:
  - a) dobro organizirana prodaja pridelkov
  - b) namakanje in gnojenje
  - c) povpraševanje po pridelkih
  - d) pogozdovanje neobraslih območij
2. Po gospodarski strukturi je Italija:
  - a) agrarna ali kmetijska dežela
  - b) razvita industrijska dežela
  - c) industrijsko - agrarna dežela
  - d) agrarno - industrijska dežela

3. Glavni pridelovalki agrumov v južni Evropi sta:

- a) Andora in Albanija
- b) Španija in Italija
- c) Grčija in Portugalska
- d) Malta in San Marino

4. Herte so:

- a) namakalna zemljišča v Španiji
- b) vrsta sredozemskega sadja
- c) posebne ribiške ladje
- d) ribe v Sredozemskem morju

5. Makija je:

- a) gosto in nizko grmičasto rastje v Sredozemlju
- b) rodovitna prst na vulkanskih tleh
- c) vrsta naselij
- d) vulkanski material

IV. Pojasni pojmi (na primer: Turistično naselje - načrtno zgrajeno naselje za počitek in rekreacijo)

- 1. Zimzelena rastje -
- 2. Terra rosa -
- 3. Epicenter -
- 4. Slanost -
- 5. Vodna energija -

J. Medved, F. Marič, L. Olas

7.2.2. A F R I K A

Naravno geografske značilnosti Afrike. Prebivalstvo: gostota poselitve, jezikovna, narodnostna, verska in rasna sestava prebivalstva (rasna diskriminacija). (Osnovna šola, vsebina vzgojno izobraževalnega dela. Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1973, str. 127).

Število ur: 4

Opombe k vsebini

Čeprav je razumska osvojitev spoznanj o splošnih značilnostih posameznega kontinenta vedno osnova za spoznavanje in razumevanje posameznih regij, je vendar ob primeru Afrike potrebno to še posebej poudariti. Afrika je glede na svojo matematično zemljepisno lego najbolj izrazita tropska celina našega planeta, iz česar izvirajo številne značilnosti, ki so dolga stoletja odločilno sovplivale na izoblikovanje današnje socialno ekonomske podobe posameznih območij. Velika simetričnost izoblikovanja podnebno rastlinskih pasov se je vse do nedavnega izrazito zrcalila tudi v usmerjenosti gospodarstva. Dejstvo, da je Afrika severno od ekvatorja mnogo širša, povzroča na severu bolj izrazito oblikovanje podnebno rastlinskih pasov in obstoj velike puščave - Sahare. Ta obširna in težko prehodna puščava je dolgo dobo delila Afriko na dva dela: na mediteransko Afriko, ki je bila del območja sredozemskih kultur in civilizacij ter na "črno Afriko", ki je živela dokaj izolirano družbeno ekonomsko življenje. Skromna razčlenjenost afriških obal, malo otokov in težka dostopnost z morja so dejstva, ki so odločilno sovplivala, da v "črni Afriki" domače prebivalstvo ni bilo navezano na morje in na morski promet.

Prevlada starih uravnanih masivov in velikopoteznega enoličnega površja še prispeva k uveljavljanju obširnih, enoličnih podnebno rastlinskih pasov. Izjeme so le osamljena gorovja sredi Sahare, še posebno pa vzhodno afriška višavja, ki zaradi višinske preoblikovanosti podnebja nudijo ugodnejše možnosti za naselitev prebivalstva. Pri obravnavi današnje razporeditve prebivalstva je potrebno

posvetiti posebno pozornost, da učenci osvoje spoznanje, da je to rezultat nerazvitosti. Ta nerazvitost pa je pogojena z različnimi vzroki: zunanjimi in notranjimi. Pri zunanjih razlogih poudarimo tisočletni diskriminatorski odnos do črnega prebivalstva (arabska osvajanja, trgovina s sužnji, kolonialno osvajanje in izkoriščanje Afrike, kolonizacija belega prebivalstva itd.), ki so povzročala velike premike prebivalstva. Notranji razlogi, ki so sicer tesno povezani z negativnimi vplivi kolonialne dobe se kažejo v ekonomski nerazvitosti, v neizrabljenosti določenih naravnih močností (zlasti namakanja, osuševanja) in s tem močne odvisnosti od danih neravnih razmer.

Obravnava razvoja števila prebivalstva v Afriki nam nudi klasičen primer prikaza, kako je razvoj števila prebivalstva odvisen od družbeno ekonomskih razmer. Stoletna stagnacija ali celo upadanje števila afriškega prebivalstva je odraz trgovine s sužnji ter ekonomskega, socialnega in rasnega zatiranja v kolonialni dobi. Prava rast števila afriškega prebivalstva se začne šele po pridobitvi neodvisnosti in končanem rasnem zatiranju v večini afriških dežel.

Za razumevanje današnje rasne, jezikovne in narodnostne sestave prebivalstva je potrebno učence seznaniti z dejstvom, da je bila Severna Afrika območje, kjer so se tisočletja mešala različna ljudstva. Učencem moramo pojasniti, da tudi težko prehodna Sahara nikoli ni bila absolutna ločnica in da so vedno obstajale poti, po katerih so ljudstva s severa prodirala tudi v območja južno od Sahare in se mešala s tamkajšnjim prebivalstvom. Rezultat tega razvoja je razno mešano prebivalstvo na Etiopskem višavju (Kušiti) in ob srednjem toku Nila ter na južnem obrobju Sahare.

Pri obravnavi narodnostne in jezikovne sestave prebivalstva Afrike moramo upoštevati specifičnosti družbeno ekonomskega razvoja. Kolonialna osvojitve Afrike je zavrla narodnostni razvoj in to iz dveh razlogov: s samo kolonialno razdelitvijo, ki se ni ozirala na plemenske ali jezikovne meje ter je zato razdelila ista ljudstva med različne kolonialne tvorbe, in s svojo rasistično politiko. V borbi proti rasistični politiki belcev ni bila pomembna pripadnost plemenu ali jezikovni skupini, temveč pripadnost podvrsti. Dejstvo,

da je večina afriških držav nastala na osnovi stare kolonialne razdelitve, ki se ni ozirala na naravne, plemenske in jezikovne meje, ima tudi danes močne odraze v notranji politiki afriških držav.

Večplemenska ali večnarodna sestava prebivalstva v sleherni afriški državi je razlog, da so afriške države tudi po osvoboditvi obdržale kot uradni jezik, jezik nekdanjih kolonialnih gospodarjev in da pred plemensko ali jezikovno pripadnostjo postavljajo pripadnost določeni državi. To je v specifičnih afriških razmerah tudi edina pot za mirno sožitje kot pogoj za hitrejši družbeno ekonomski napredek posameznih dežel.

Razdelitev snovi na učne ure:

1. učna ura: lega, velikost in površje Afrike
2. učna ura: podnebje in rastje
3. učna ura: gostota in število prebivalstva
4. učna ura: rasna, jezikovna in narodnostna sestava prebivalstva

1. učna ura: lega, velikost in površje Afrike

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Učencem posredujemo spoznanje, da je Afrika po velikosti druga največja celina. Velika večina njenega ozemlja leži v tropskem pasu, zato je Afrika najbolj izrazita tropska celina.
2. Učencem nudimo spoznanje, da se je pomen Afrike v odnosu do Evrope in drugih celin tekom stoletij močno spreminjal. Severna Afrika je že tisočletja tesno povezana z evropskim in azijskim delom sredozemlja v civilizacijsko in kulturno celoto. Z odkrivanjem pomorske poti v Indijo začnejo posamezne evropske države ustanavljati postojanke na obalah Afrike južno od Sahare in jo do konca preteklega stoletja spravijo pod svojo kolonialno oblast. Afrika postane dobavitelj rudarskih in agrarnih surovin.
3. Učenci spoznajo, da se je z izgradnjo Sueškega prekopa, odkritjem nafte v Jugoahodni Aziji in v Afriki prometni, gospodarski in strateški pomen Afrike izredno povečal. Učenci ugotove, da je večdesetletna politična kriza na "Eližnjem vzhodu" ter novejša kriza na "afriškem rogu" tesno povezana z velikimi naravnimi bogastvi in težnjami blokov po nadvladi na tem območju.
4. Učenci pridobe prostorske predstave o velikih reliefnih enotah Afrike.
5. Ob obravnavi zgradbe in površja Afrike učenci osvoje spoznanje o pozitivnih in negativnih vplivih reliefnih razmer na razvoj prometa, poselitve itd.

Učila in učni pripomočki:

1. Stenska karta Afrike
2. Svet - geofaktorji, Šolski atlas, str.150/151
3. Skica v učbeniku: Zgradba Afrike, Visoka in nizka Afrika
4. Diapozitivi - mladonagubano gorovje, staro gorovje, afriško višavje

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnost učencev
1. Lega in velikost	Afrika je tipična tropska celina, 3/4 njenega ozemlja leži v tropskem pasu (R)	Ugotavljanje matematične lege Afrike
	Severna Afrika je bila vedno del območja sredozemskih kultur in civilizacij	Ugotavljanje povezanosti evropsko-afriškega in azijskega sredozemlja v enoten kulturni prostor
2. Členovitost	Afrika je druga največja celina in je trikrat večja od Evrope Afrika je stara celina (O)	Primerjava z drugimi celinami
		Gvinejski zaliv
3. Površje	V Afriki prevladuje planotast svet. Tektonski jarki (R)	Vrisovanje reliefnih enot v nemo osnovo
		Etiopsko višavje, Jezersko višavje, Južnoafriško višavje, Kongova, Čadska kotlina, Kilimandžaro, Kenija, Atlas, Tibesti, Ahaggar, Sudan, Sahara

Potek učne ure

1. Lega in velikost

Napoved smotra

- V Suseški prekop loči Afriko od Azije.
- A Katera država leži na afriški in azijski celini?
- U ZAR. Obe celini loči Sueški prekop.
- V Lega Afrike.
- A Učenci s pomočjo globusa, stenske karte sveta ter karte sveta v šolskem atlasu ugotavljajo matematično zemljepisno lego Afrike in jo primerjajo z lego Avstralije, Azije ter Severne in Južne Amerike.
- U Afrika je tipična tropska celina. Tričetrta Afrika leži v tropskem pasu, le severni in južni del segata v subtropski pas.
- V Položaj Severne Afrike.
- A Učenci opazujejo karto Južna Evropa-Severna Afrika, šolski atlas, str.48/49 in ugotavljajo povezanost dežel v Sredozemskem morju.
- U Severna Afrika je bila vedno del območja sredozemskih kultur in civilizacij.
- V Lega Afrike v odnosu do drugih zemljin.
- A Učenci ob zemljevidu sveta primerjajo prometno in strateško lego Afrike in kaj jo loči od drugih zemljin.
- U Afriko loči od Evrope Gibraltarski preliv in Sredozemsko morje.
Od Azije pa Sueški prekop, Bab el Mandeb in Adenijsko morje. Vse ožine (Gibraltar, Bab el Mandeb in Sueški prekop) so velikega prometnega in strateškega pomena. Borba velesil za vpliv nad ožinami.
- V Velikost Afrike.
- A S pomočjo karte sveta in že znanih podatkov primerjajo velikost Afrike z drugimi celinami.

U Afrika je druga največja celina (za Azijo) in je trikrat večja od Evrope.

2. Členovitost

V Členovitost Afrike.

A Učenci opazujejo na karti sveta razčlenjenost afriških obal in jih primerjajo z razčlenjenostjo Azije, Evrope, Severne in Južne Amerike ter Avstralije. Pri tem skušajo ugotoviti katere zemljine in katere obale imajo podobno skromno razčlenjenost?

Poiščejo večje otoke in zalive ob afriških obalah!

U Afrika ima staro telo brez okončin. Skromna razčlenjenost obal je značilna tudi za nekatere druge dele celine, ki so zgrajeni iz starih kamenin.

3. Površje

V Prevladujejo višine.

A Učenci opazujejo stensko karto Afrike in karto v šolskem atlasu in slušajo po barvah ugotavljati kakšne višine prevladujejo.

U Afrika je poprečno visok kontinent, toda večje višine prevladujejo v Južni Afriki.

V Pregled površja od Casablance do izliva Zambezija.

A Učenci narišejo profil od Casablance do ustja Zambezija (če ni narisano v učbeniku) in ugotavljajo površinske oblike ob prerezu, od mladonagubanih gora, planot, kotlin, vulkanskih gora in tektonskih jarkov.

U V Afriki prevladuje enoličen, planotast svet, nižin je malo. Višji vrhovi so vulkanskega nastanka.

Zaradi obrobni gorovij je dostopnost z obal težja, kar se negativno odraža v prometu.

2. učna ura: podnebje in rastje

Vzgojno izobraževalni smotri:

1. Poglobimo spoznanja, ki so si jih učenci pridobili v 6. razredu pri obravnavi toplotnih pasov in znanje, ki so si ga pridobili pri obravnavi tropskih predelov Azije. Ob primeru Afrike pojmovno razširimo in utrdimo pomen in vlogo osnovnih dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje in modifikacijo podnebno rastlinskih pasov.
2. Ob primeru Afrike učenci razumsko spoznajo cirkulacije zraka na zemeljskem površju in njegov pomen na oblikovanje naravnih podnebnih pasov.
3. S primerjavo grafoskopskih predlog o količini padavin, naravnih rastlinskih pasovih in stalnih vetrovih, učenci pridobe osnovna spoznanja o njihovi soodvisnosti in regionalni razširjenosti posameznih tipov klimozonalne vegetacije.
4. Učenci spoznajo, kako se z nadmorsko višino podnebno vegetacijske razmere spreminjajo in da se v ekvatorialnih predelih na visokih planotah oblikuje ugodno podnebje, ki omogoča pridelovanje številnih kultur in gostejšo naselitev prebivalstva.
5. Učence seznanimo, kako se pod vplivom nepravilnega človekovega gospodarjenja neprestano širi puščavski svet na račun suhih step in da prebivalstvo v stepnem ter savanskem delu postaja zaradi večje sušnosti vedno bolj ogroženo.
6. Učenci spoznajo velike in še malo izkoriščene vodne potenciale afriških rek, tako za pridobivanje hidroenergije, kot za namakanje suhih območij ter napore in uspehe posameznih držav pri izrabljanju vodne energije.

Učila in učni pripomočki:

1. Stenski zemljevid Afrike
2. Letna količina padavin v Afriki, šolski atlas, str. 106/107
3. Svet, podnebje, šolski atlas, str.152/153
4. Grafoskopske predloge, rastje, podnebje
5. Diapozitivi iz diafilma: Vreča: Afrika I
6. Medved: Afrika, str.27a

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Podnebje	<p>Afrika je najtoplejša celina (0)</p> <p>Kondenzacija (0)</p> <p>Zenitne oadavine (0)</p> <p>Ekvatorialno deževje (visoke temperature, visoka zračna vlažnost) (0)</p> <p>Tropska podnebja: vlažnotropsko, savansko, stepno, puščavsko</p> <p>Subtropska podnebja: sredozemsko, vlažno subtropsko (0)</p> <p>Vetrovi: pasati, harmatan (0)</p>	<p>Ugotavljanje lege Afrike v toplotnih pasovih</p> <p>Na osnovi skic v učbeniku ugotovljajo čas in količino padavin v posameznih pasovih</p> <p>Primerjava in vrednotenje klimogramov</p>
2. Rastje	<p>Vlažnotropski gozd: džungla, savana, tropska stepa, puščave, polpuščave, oaze (0)</p> <p>Pragozd (= gozd, kamor človek še ni posegel)</p>	<p>Primerjava in vrednotenje grafoskopskih predlog količine padavin in rastja</p>
3. Vodovje	<p>Vodna energija afriških rek še ni izrabljena</p> <p>Vadiji (0)</p>	<p>Nil, modri, Beli, Kongo (Zaire), Niger, Zambezi</p> <p>Ugotavljanje vodnosti rek, slapov, zaježitvenih jezer</p> <p>Viktorijino j., Rudolfovo j., Tanganjika, Njasa, Čadsko j., Soti</p>

Potek učne ure

1. Podnebje
- V Položaj Afrike v toplotnih pasovih.
- A Učenci ugotove položaj Afrike v toplotnih pasovih.
- U Velika večina Afrike leži v tropskem pasu, le skrajni sever in jug Afrike segata v subtropski pas.
- Napoved smotra
- Ekvator prečka Afriko približno na polovici.
- Afrika je najtoplejša celina.
- V Dejavniki, ki vplivajo na podnebje v Afriki.
- A Učenci ob skici v učbeniku ugotavljajo, da se segreti zrak ob ekvatorju dviga, se ohlaja in zgoščuje - kondenzacija - pas ekvatorialnih padavin.
- Visoko nad ekvatorjem se že ohlajen zrak razteza proti severu in jugu - proti povratnikoma, kjer se spušča, segreva in suši - pas visokega zračnega tlaka - pas puščav. Suh in segret zrak se od povratnikov giblje proti ekvatorju - vetrovi - pasati.
- Učenci ob skicah v učbeniku ugotove razporeditev padavin tekom leta v posameznih pasovih.
- Ugotovitve primerjajo s klimogrami.
- Učenci ugotavljajo modifikacijo padavinskih pasov zaradi vpliva morij in večjih vzpetin.
- U Na podnebne razmere v Afriki odločilno vplivajo: lega v vročem pasu, količina in razporeditev padavin, morja in oceani, nadmorska višina in vetrovi - pasati.
- V Deževna doba sledi kmalu za zenitnim stanjem sonca.

A Učenci ugotavljajo kdaj je v posameznih krajih med ekvatorjem in povratnikom deževna doba. Ugotavljajo območja, kjer sta dve in kje je samo ena deževna doba.

U Kraji med ekvatorjem in povratnikoma imajo dvakrat na leto sonce v zenitu in zato dve deževni dobi, ki se pa blizu povratnikov strneta v eno.

V Vremensko dogajanje v subtropskem pasu.

A Na osnovi spoznanj, ki so si jih pridobili v 6. razredu osnovne šole pri obravnavi Sredozemlja, učenci ugotove značilnosti sredozemskega podnebja.

Ugotavljajo vplive topllega Mozambiškega toka in toplih poletnih vetrov na jugu in jugovzhodu Afrike.

U Skrajni sever in jugozahod Afrike imata mediteransko podnebje, na jugu Afrike pa se uveljavlja vlažno subtropsko podnebje.

2. Rastje

V Rastje je odvisno od podnebnih razmer.

A S pomočjo skice v učbeniku, grafoskopske predloge o količini padavin, vetrovih in rastju ugotavljajo odvisnost rastja od podnebnih razmer:

- pas ekvatorialnega deževja = vlažno tropski gozd,
- pas z daljšo sušno dobo - savanski gozd in savana,
- kratka deževna doba - pas step in sahel,
- pod 200 mm padavin - puščava.

U Ker je Afrika topla celina je rastlinstvo odvisno predvsem od količine padavin. Spremembe so le na visokih planotah.

3. Vodovje

- V Zakaj ima celina največjih puščav največ vodnatih rek na svetu?
- A Učenci poiščejo največje reke v Afriki in ugotove kje izvirajo in skozi kakšna podnebna območja tečejo.
- Ugotavljajo njihove rečne režime in vodnatost. Kakšen je njihov pomen za namakanje in za pridobivanje hidroenergije. Ugotavljajo območja brez odtoka k morju in obstoj slanih jezer.
- U Afrika ima zelo dosti velikih in vodnatih rek, ki imejo velik pomen za namakanje in pridobivanje hidroenergije.
- V Afrika ima veliko jezer.
- A Učenci ob zemljevidu ugotavljajo afriška jezera, tektonska, slana, zajezitvena.
- U Največ jezer je na Vzhodnoafriškem višavju. V nizki Afriki je pomembnejše le Čadsko jezero in pa šoti v atlaškem svetu.

3. učna ura: Gostota naselitve in število prebivalstva

Vzgojno izobraževalni smotri:

1. Učence uvajamo v spoznanje, da je vrednost naravnih razmer za različne panoge človekove dejavnosti eden izmed osnovnih dejavnikov, ki vpliva na gostoto prebivalstva.
Vrednost naravnega potenciala za posamezne gospodarske panoge pa ni nekaj stalnega, temveč se z družbeno ekonomskim in tehničnim razvojem močno spreminja. Čim nižja je splošna razvojna stopnja družbeno ekonomskega, kulturnega in tehničnega razvoja, tem bolj je človekovo gospodarstvo in s tem gostota poselitve odvisna od posameznih vodilnih elementov naravnih razmer, ne pa od celotnega potenciala v določenem okolju.
2. S primerjavo karte padavin in gostote prebivalstva učenci spoznajo, da je naseljenost v Afriki še vedno odraz nerazvitosti. Gostota naseljenosti je močno odvisna od enega naravnega dejavnika - količine padavin (z izjemo delte Nila), niso pa še v zadostni meri izkoriščene druge naravne možnosti, zlasti namakanje in osuševanje, izkoriščanje agrarnih in neagrarnih surovin za industrijsko predelavo itd.
3. Na primeru Afrike učenci osvoje spoznanje, da je naravna rast števila prebivalstva odvisna od socialno ekonomskih, kulturnih in političnih razmer. Učenci ugotove, da je trgovina s sužnji ter stoletno socialno, ekonomsko, kulturno in politično zatiranje afriških ljudstev povzročilo stagnacijo ali celo upadanje števila prebivalstva. Spremenjene socialno ekonomske in politične razmere po osvoboditvi so omogočile izredno hitro rast števila prebivalstva.
4. Učenci spoznajo, da so med posameznimi deželami pri naravni rasti števila prebivalstva znatne razlike. V najmanj razvitih, agrarnih deželah je umrljivost otrok še zelo velika, zato je naravna rast števila prebivalstva skromna.

Učila in učni pripomočki:

1. Stenski zemljevid Afrike
2. Gostota prebivalstva, šolski atlas, str.158/159
3. Gostota prebivalstva - skica v učbeniku
4. Grafoskopske predloge, padavine in gostota naselitve
5. Razvoj števila prebivalstva - skica v učbeniku

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Informacije, pojmi, spoznanja, zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Gostota naseljenosti	Gostota naseljenosti v Afriki je odraz nerazvitosti ter je še vedno močno odvisna od padavinskih razmer. Naselitev v Afriki je zelo neenakomerna. Največja gostota naselitve: delta Nila, ob Gvinejskem zalivu, mediteranski pas ter ob večjih neagrarnih središčih. Najredkejša naselitev: puščava, polpuščava, vlažno tropski gozd.	Primerjava grafskopske predloge o padavinah in gostoti naselitve. Učenci ugotavljajo gostoto in redko naseljena območja in jih vzročno tolmačijo. Izračun poprečne gostote naseljenosti.
2. Razvoj števila prebivalstva	Zaradi osvajalnih pohodov, trgovine s sužnji ter ekonomskega, socialnega, kulturnega in političnega zatiranja afriškega prebivalstva v kolonialni dobi je število afriškega prebivalstva dolgo stagniralo. Pridobitev neodvisnosti, izboljšanje socialno ekonomskih, zlasti zdravstvenih razmer je omogočilo naglo naravno rast števila prebivalstva. Mladi primitivni režim (O). Število prebivalstva Afrike se letno poveča za približno 10 milij.	Ugotavljanje kakor je kolonialno izkoriščanje vplivalo na razvoj števila prebivalstva. Kaj vpliva na naravno rast števila prebivalstva (rodnost, smrtnost) Opazovanje skice o razvoju števila prebivalstva.

Potek učne ure

1. Gostota prebivalstva
- V Dejavniki, ki vplivajo na gostoto naseljenosti.
- A Učenci ugotavljajo na osnovi spoznanj, ki so si jih pridobili pri obravnavi regionalne geografije in na osnovi poznavanja razmer v domačem okolju, dejavnike, ki vplivajo na gostoto naselitve.
- U Gostota naselitve je odvisna od naravnih razmer in stopnje družbeno ekonomskega razvoja.
- V Gostota naseljenosti v Afriki.
- A Učenci opazujejo karto gostote naseljenosti in ugotove območja največje in najmanjše naselitve.
- Karto gostote naselitve primerjajo s karto padavin in skušajo razložiti druga jedra gostejše naselitve (Jezersko višavje). Izračun poprečne gostote.
- U Naselitev v Afriki je zelo neenakomerna. Naseljenost v Afriki je odraz nerazvitosti, ker je še izrazito odvisna od padavinskih razmer.
- Največja gostota je v delti Nila (namakanje), Gvinejskem zalivu (večja stopnja družbeno ekonomskega razvoja - nasadi tropskih kultur, ind.), v mediteranskem delu in ob večjih neagrarnih središčih. Najredkejša naselitev: puščave, polpuščave in deli vlačno tropskega gozda. Možnosti: namakanje, osuševanje, industrializacija.
2. Razvoj števila prebivalstva
- V Število prebivalstva v Afriki.
- A Učenci opazujejo grafikon razvoja števila prebivalstva v Afriki od 1600 do

1974 in ugotavljajo obdobja upadanja, stagnacije in obdobja nagle rasti števila prebivalstva.

U Število prebivalstva v Afriki od 1650 do 1850 upada ali stagnira, od 1850 do 1950 je opazna skromna rast, po 1950 pa število prebivalstva zelo hitro narašča.

V Družbeno ekonomska pogojenost razvoja števila prebivalstva.

A S pomočjo znanja, ki so si ga pridobili pri geografiji in zgodovini, skušajo učenci ugotavljati vzroke za svojstven razvoj števila prebivalstva. v Afriki.

U - Stagnacijo ali celo upadanje števila prebivalstva je povzročala trgovina s sužnji, osvajalni pohodi, slabe zdravstvene in socialne razmere ter različne oblike kolonialnega zatiranja.

- V času od 1850 do 1950 je opazna skromna rast števila prebivalstva zaradi odprave trgovine s sužnji in izboljšanja zdravstvenih razmer vsaj v nekaterih afriških deželah.

- Po pridobitvi neodvisnosti so se socialno ekonomske in zdravstvene razmere v večini afriških dežel znatno izboljšale. Ker je rodnost ostala na isti višini, smrtnost pa se je močno zmanjšala, število afriškega prebivalstva zelo hitro narašča.

4. učna ura: Jezikovna, narodnostna, rasna in verska sestava prebivalstva

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Učencem nudimo spoznanje, da današnja jezikovna, narodnostna, rasna in verska sestava prebivalstva Afrike ni rezultat samobitnega razvoja, temveč je posledica večtisočletnega poseganja in selitev evrazijskih ljudstev na afriško celino. Pri tem večtisočletnem mešanju prebivalstva lahko po odrazih ločimo dve obdobji:
  - Večtisočletno medsebojno mešanje semitskih in hamitskih ljudstev in le-teh z ljudstvi črne podvrste, južno od Sahare, je izoblikovalo vmesne rasne skupine - mešance, npr. Kušite, ljudstva vzhodnega Sudana, Hausa itd. Vzporedno s prodiranjem semitsko-hamitskih ljudstev se je proti jugu širil tudi islam.
  - Kolonialno osvajanje in razdelitev Afrike med kolonialne države brezobzirno zatre razvoj nacionalnosti, zlasti pri črnih ljudstvih in povzroči rasno zatiranje.
2. Učenci spoznajo stremljenje kolonialnih sil, da iz območij, ki so primerna za naselitev belega prebivalstva brezobzirno preženejo domačine ali pa jih strpajo v rezervate, kjer naj bi živeli kot suženjska delovna sila.
3. Osvoboditev Afrike izpod kolonialnega jarma je sicer končala rasno zatiranje ter prinesla politično in socialno osvoboditev, ni pa mogla odpraviti kolonialne dediščine, da posamezna afriška ljudstva in plemena živijo v različnih državah, kot so se pač izoblikovale nekdanje kolonialne meje.
4. Učencem nudimo spoznanje, da navedene specifičnosti zgodovinskega razvoja povzročajo, da je v vseh afriških državah v ospredju pripadnost določeni državi, medtem ko sta jezikovna, narodnostna ali plemenska pripadnost drugotnega pomena.

5. Učenci spoznajo, da še vedno del Afrike ječi pod kolonialnim jarmom, kjer beli rasisti brezobzirno izkoriščajo domače prebivalstvo ter jim odrekajo osnovne človečanske pravice.

Učila in učni pripomočki:

1. Stenska karta Afrike
2. Šolski atlas: Svet - jeziki, str.164/165, Svet - rase, str.164/165, Verstva, str.162/163
3. Skice v učbeniku: Rasne skupine, jezikovne skupine
4. J.Medved: Veliki atlas sveta, Bantustani, str.267

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Informacije, pojmi, spoznanja, zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Rasna sestava prebivalstva	<p>Rasna skupina ali podvrsta: bela, črna in rumena.</p> <p>Rasni drobci = prebivalci, ki jih po telesnih značilnostih ne moremo uvrstiti v nobeno podvrsto (npr. Ainu, Pigmejci, Grmičarji itd.).</p> <p>V Afriki žive pripadniki črne, bele in rumene podvrste, mešanci in maloštevilni rasni drobci.</p>	Opazovanje karte v šolskem atlasu ali skice v učbeniku o razširjenosti podvrst in rasnih drobcev v Afriki
2. Narodnostna in jezikovna sestava prebivalstva	<p>Glavne narodnostne in jezikovne skupine v Afriki:</p> <p>a) bela podvrsta: - semitska skupina: Arabci, Šidje, Amharci...</p> <p>- hamitska skupina: Kabilci, Rifi, Tuaregi, Savija itd.</p> <p>b) mešanci: - kušitska skupina: Gala, Somali, Danakilci itd. - skupina Hausa: Hausa</p> <p>c) črna podvrsta: - skupina Bantu: 69 plemen - bantuidna ali sudanska skupina: več plemen</p> <p>d) rasni drobci: Pigmejci, Hotentoti, Grmičarji</p>	Opazovanje karte v šolskem atlasu ali skice v učbeniku o narodnostnih in jezikovnih skupinah
3. Rasizem - rasna diskriminacija	<p>Rasna diskriminacija je zapostavljanje in izkoriščanje ljudi drugih ras</p> <p>JAR Rodezija</p>	Ugotavljanje različnih oblik rasne diskriminacije

Potek učne ure

1. Rasna sestava

V Rasna skupina ali podvrsta.

A Učenci ugotavljajo velike rasne skupine ali podvrste človeka: belo, črno in rumeno.

Učenci ugotove, da nekaterih ljudstev po barvi kože in obliki lobanje ne moremo uvrstiti v te velike rase ali podvrste, kot so npr. Pigmejci, Grmičarji, Hotentoti in drugi.

U Človeštvo delimo na tri velike rase ali podvrste, belo, črno in rumeno in na rasne drobce.

Napoved smotra

V Rasna pripadnost afriškega prebivalstva.

A Učenci na osnovi zgodovinskega znanja ugotove, da so v severnem delu Afrike obstojale v preteklosti velike selitve prebivalstva, da so obstojali stiki tudi s črnim prebivalstvom južno od Sahare in da so nastala številna mešana ljudstva.

U V Afriki žive pripadniki bele in črne podvrste, mešanci in maloštevilni pripadniki rasnih drobcev.

2. Narodnostna in jezikovna sestava prebivalstva

V Narodnostna in jezikovna sestava prebivalstva Afrike.

A Z opazovanjem karte v šolskem atlasu (ali skice v učbeniku) učenci ugotavljajo glavne jezikovne in narodnostne skupine afriškega prebivalstva.

U V Afriki živi veliko različnih jezikovnih in narodnostnih skupin.

- Narodi v našem pomenu besede so izoblikovani v glavnem le v severnem delu celine (npr. Arabci, Amharci, Somali itd.).

- V "črni" Afriki pa je kolonialno obdobje zavrlo razvoj narodov, zato obstajajo številna različna plemena in jezikovne skupine: Bantu - 69 plemen, Bantuidna ali Sudanska skupina z zelo velikim številom plemen in jezikovnih skupin, med najbolj razvitimi so Jorube (ca 30 milij.) in Eve.

V Pomen narodnosti v afriških državah.

A Učenci ugotavljajo, kakšne uradne jezike uporabljajo v različnih afriških državah.

Zakaj uporabljajo jezike nekdanjih kolonialnih gospodarjev?

Zakaj ne uvedejo nacionalnih jezikov?

U Vse afriške države (razen nekaterih arabskih držav) imajo zelo pestro narodnostno sestavo prebivalstva in bi morali uvesti zelo veliko število jezikov. To pa je za države v razvoju preveliko breme (tiskanje knjig, časopisov in drugih javnih obvestil, večjezično uradovanje itd.).

- Zaradi tega je v vseh afriških državah v ospredju državna pripadnost, narodnostna ali plemenska ter jezikovna pripadnost pa sta drugotnega pomena.

3. Rasizem,
rasna
diskriminacija

V Rasizem, rasna diskriminacija.

A Na osnovi spoznanj iz zgodovine, zlasti NOB in druge svetovne vojne, učenci ugotavljajo nacistično rasistično politiko, ki je stremela za tem, da iztrebi Žide, Slovane in nekatere druge narode.

Učenci ugotavljajo, kako so beli dose-
ljenci brezobzirno iztrebili indijansko
prebivalstvo v Ameriki in domače prebi-
valstvo v Avstraliji.

Ugotavljajo odnos belega prebivalstva
do pripadnikov črne podvrste v Severni
Ameriki.

Ugotavljajo, da so te oblike uveljavlje-
ne v JAR in Rodeziji, kjer bela manjši-
na hoče iztrebiti črno prebivalstvo.

U Rasizem in rasna diskriminacija sta še
vedno uveljavljeni v JAR in Rodeziji,
kjer bela manjšina brezobzirno izkorišča
brezpravno črno prebivalstvo,

T e s t

7. razred " A f r i k a "

Dopolni stavek s pravilno besedo.

1. S spuščanjem se zrak .....
2. Stalni vetrovi, ki pihajo od obeh povratnikov proti ekvatorju so .....
3. Manjša rodovitna območja v puščavi imenujemo .....
4. Visoke vode in poplave v srednjem in spodnjem toku reke Nil povzročata predvsem njen pritok .....
5. Največ afriškega zemljišča se umetno namaka iz reke .....
6. Najredkeje naseljena afriška območja so poleg puščav še .....

Nekatere spodnje trditve so pravilne, druge napačne. Če je trditev pravilna, obkroži besedo da, če je trditev napačna, obkroži besedo ne.

7. Kondenzacija je spuščanje in segrevanje zračnih mas ob povratniku.
DA
NE
8. Tropska stepa je pokrajina z nizko, v času suše ožgano travo.
DA
NE
9. Vlažno tropski gozd je odvisen od letnih časov.
DA
NE
10. Zenitno stanje sonca in deževna doba v tropskem pasu sta v medsebojni odvisnosti.
DA
NE
11. Savana je prehodni pas med tropsko stepo in puščavo.
DA
NE

Odloči se za že napisan pravilen odgovor in ga obkroži.

12. Iz kakšnih kamenin je pretežno zgrajena Afrika?
  - a. mladih
  - b. starih

13. Oaze dobivajo vlago:
  - a. od padavin
  - b. iz talne vode
14. Vadiji so:
  - a. suhe struge v puščavi z občasnim tokom
  - b. nomadski pastirji v puščavi
15. Po naravni rasti prebivalstva prištevamo večji del Afrike k:
  - a. staremu režimu prebivalstva
  - b. mlademu režimu prebivalstva
16. Na katerem območju Afrike sta bela in črna podvrsta najbolj mešani?
  - a. ob Sredozemlju
  - b. ob zgornjem Nilu

Pri spodnjih nalogah je na izbiro več odgovorov, toda le eden je pravilen. Obkroži črko pred pravilnim odgovorom.

17. Afrika leži v celoti v:
  - a. tropskem pasu
  - b. tropskem in subtropskem pasu
  - c. v ekvatorialnem in suhem tropskem pasu
  - d. v subtropskem pasu
18. Severni del Afrike se je v kulturnem pogledu navezoval:
  - a. na Saharo
  - b. na Južno Afriko
  - c. na Sredozemlje
  - d. na ekvatorialno Afriko
19. Najvišji vrh Afrike Kilimandžaro je vedno pod snegom. To je zaradi:
  - a. geografske širine
  - b. oddaljenosti od morja
  - c. ledu iz ledene dobe
  - d. nadmorske višine
20. Rastlinstvo v Afriki je odvisno:
  - a. od menjavanja letnih časov
  - b. od količine padavin
  - c. od vegetacijske dobe

21. Kje so v tropskem pasu razlike med najvišjo in najnižjo temperaturo največje?
  - a. v ekvatorialnem pasu
  - b. v savanskem pasu
  - c. v puščavi
22. Obale Afrike so pretežno:
  - a. nizke
  - b. peščene
  - c. strme
23. Obkroži črko pred reko, ki v večjem delu svojega toka teče po ekvatorialnem pasu:
  - a. Niger
  - b. Kongo
  - c. Nil
24. V rasne skupine uvrščamo ljudi glede na:
  - a. velikost rasti
  - b. barvo kože
  - c. jezikovno sestavo
  - d. rasno diskriminacijo
25. Največja skupina črnega prebivalstva, ki živi severno od ekvatorja v Afriki je:
  - a. Hotentoti
  - b. Bantu črnci
  - c. Sudanski črnci
  - d. Berberi

V spodnjih nalogah sta dva ali trije pravilni odgovori. Obkroži črke pred pravilnimi odgovori:

26. Prirodna rast prebivalstva v Afriki je odvisna:
  - a. od visoke rodnosti
  - b. od zdravstvenih razmer
  - c. od plemenske ureditve
  - d. od gospodarskega razvoja
  - e. od rasne skupine
27. V katerih dveh državah Afrike se rasna diskriminacija najbolj uveljavlja?

- a. Kenija
  - b. Južnoafriška republika
  - c. Južna Rodezija
  - d. Libija
  - e. Nigerija
28. Najgosteje naseljena območja v Afriki so:
- a. ob reki Nil
  - b. v tropskem gozdu
  - c. v sahelu
  - d. ob gvinejski obali
  - e. v subtropskem pasu
29. Vlažnotropski gozd je:
- a. vedno zelen
  - b. lahko prehodan
  - c. prikladen za izkoriščanje
  - d. ima pestro drevesno sestavo
30. Obkroži tri največje kotline v Afriki:
- a. Kongova
  - b. Kalaharska
  - c. Sudanska
  - d. Čadska
  - e. Gvinejska

Pri spodnjih vprašanjih uredi odgovore:

31. Uredi celine Afriko, Azijo, Evropo, Avstralijo po velikosti od najmanjše do največje:
- 1. ....
  - 2. ,.....
  - 3. ....
  - 4. ....
32. Združi pravilne odgovore, ki se med sabo povezujejo v obeh stolpcih; pomagaj si s črkami.
A. pas ekvatorialnega deževja	.....	a. savana
B. pas z daljšo deževno dobo	.....	b. tropski pragozd
C. območje z manj kot 200 mm padavin	.....	c. pas tropskih step in sahel
D. kratka deževna doba	.....	d. puščava

J. Nedved, M. Košak, M. Vreča

7.2.3. PREBIVALSTVO

Učni načrt: Gostota naseljenosti v celoti in v regionalni razporeditvi. Migracije. Razmerja med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom. Narodnostna sestava - enakopravnost narodov in narodnosti. Kulturna raven. Jugoslovani v zamejstvu, ozemlje njihove naseljenosti, njihov narodnostni položaj in upoštevanje njihovih manjšinskih pravic. (Osnovna šola, Vsebinska vzgojno izobraževalnega dela. Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1973, str. 128).

Število ur: 7

Opombe k vsebini

Pri obravnavi regij sveta so učenci spoznali osnovne pojme iz geografije prebivalstva in se okvirno seznanili z narodnostno, socialno poklicno, izobrazbeno in rasno sestavo prebivalstva po posameznih regijah. Spoznali so, da na gostoto poselitve sovplivajo zelo različni naravni in družbeni dejavniki in da se vloga posameznega dejavnika z družbeno ekonomskim razvojem lahko močno spreminja. Vendar samo pri temi "Prebivalstvo Jugoslavije" v celotnem obveznem šolanju lahko posvetimo nekaj ur resnično geografiji prebivalstva. Iz tega dejstva izvirata dve osnovni vsebinski nalogi: a) seznaniti učence z dejstvi, procesi in problemi prebivalstva v Jugoslaviji in b) ob tem povezati in poglobiti osnovne pojme in spoznanja iz geografije prebivalstva.

Strateška in politična pomembnost položaja ozemlje naše države v različnih zgodovinskih obdobjih nam močno omejuje možnosti, da bi gostoto poselitve razlagali samo z vrednostjo naravnih razmer, saj so te zaradi burnih političnih dogajanj prišle v preteklosti mnogo manj do izraza, kot bi glede na vrednost potenciala lahko pričakovali. Zaradi tega je vzporedno z vrednotenjem naravnih razmer za agrarno in neagrarno naselitev prebivalstva potrebno navesti najpomembnejša zgodovinska dejstva,

Ki so odločilno vplivala na gostoto poselitve, velike notranje politične (selitve Srbov, uskokov itd) in ekonomske selitve ter s tem polnjenje in praznjenje določenih območij in ustvarjanje nacionalno mešenih ozemelj. Pri obravnavi gostote naseljenosti je potrebno posvetiti posebno pozornost stalnim notranjim ekonomskim migracijam v povejnem obdobju, ki so tesno povezane z izredno hitro preobrazbo zaostale, polkolonialne agrarne dežele v razvito agrarno-industrijsko deželo. Uvajanje moderne tehnike v vse veje gospodarstva in s tem tudi v kmetijstvu ter drugačna vrednost naravnih razmer za kmetijstvo neprestano sproščata delovno silo v agrarnih območjih, ki se mora preseljevati in se zaposliti v neagrarnem gospodarstvu. Če v domačem kraju ni možnosti za zaposlitev se mora delovna sila dnevno voziti na delo ali pa se odseliti v druga območja Jugoslavije ali pa v tujino. Izredno nagel družbeno ekonomski in tehnični razvoj se odraža tudi v neprestanih migracijah in s tem neprestanim preznenjem in polnjenjem določenih območij in spreminjanjem gostote prebivalstva.

Skmerju med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom je potrebno posvetiti vso pozornost in doseči, da učenci osvoje spoznanje, da je delež kmečkega prebivalstva vedno v obratnem sorazmerju s stopnjo družbeno ekonomskega razvoja in da nam podatek o deležu agrarnega prebivalstva lahko služi kot parameter za ugotavljanje stopnje večje ali manjše razvitosti posameznih območij. V razvoju deleža agrarnega prebivalstva se odraža nagla in temeljita socialno ekonomska preobrazba iz zaostale kmečke v razvito agrarno - industrijsko deželo. Pri obravnavanju trenutnih razmer je potrebno zajeti vse tiste dejavnike, ki bistveno sovplivajo na večji ali manjši delež kmečkega prebivalstva in s tem razvitost območja.

Tudi v razvoju števila prebivalstva se odražajo socialne, ekonomske, kulturne in politične značilnosti določenega območja. Zaradi tega je primerno, da pri obravnavi tega vprašanja izhajamo iz splošnih podatkov o razvoju prebivalstva Jugoslavije.

Ko ugotovimo, da je najpočasnejša rast števila prebivalstva v obdobju med 1931 in 1948, preidemo na obnavljanje najpomembnejših dejavnikov, ki vplivajo na rast števila prebivalstva. Pri tem učenci spoznajo, da so bile v predaprilski Jugoslaviji socialno ekonomske razmere za ogromno večino prebivalstva izredno slabe in v zvezi s tem tudi zdravstvene razmere. Zaradi tega je bila smrtnost novorojenčkov izredno velika, kar je odločilno vplivalo na počasno rast števila prebivalstva. Iz zgodovine učenci še vedo, da je med drugo svetovno vojno Jugoslavija izgubila 1,700 000 prebivalcev, pri pouku geografije pa učencem pojasnimo, kako imajo te izgube dolgotrajne učinke v razvoju prebivalstva. Pri obravnavi razvoja prebivalstva po letu 1948 učence seznanimo kako se hitro izboljšanje ekonomskih, socialnih, kulturno-prosvetnih in zdravstvenih razmer odraža v zakonitostih razvoja prebivalstva v različnih predelih. Pri osvajanju osnovnih pojmov izhajamo iz domačega okolja, regionalni pregled pa razširimo na občine v Sloveniji in republike ter avtonomne pokrajine v Jugoslaviji. Pri tem lahko prihajamo že k delni sintezi in povezujemo elemente stopnje rasti prebivalstva z deležem kmečkega prebivalstva ter našimi emigracijskimi in imigracijskimi območji.

Pri učni enoti "Narodnostna sestava prebivalstva-enakopravnost narodov in narodnosti" izhajamo iz znanja, ki so si ga učenci pridobili v 5. razredu, pri spoznavanju družbe. Za lažje razumevanje tega dejstva je potrebno nakazati bistvene razloge za pestro narodno in narodnostno sestavo prebivalstva Jugoslavije. Pri obravnavi reševanja narodnostnega vprašanja v naši državi je potrebno, da učenci razumsko osvoje (0), da v predaprilski Jugoslaviji narodnostno vprašanje ni bilo rešeno, da niti vsi narodi niso imeli svojih narodnostnih pravic (Lakedonci) še manj pa narodnosti. Učenci naj razumsko osvoje spoznanje, da so trdni temelji za resnično enakopravnost, bratstvo in enotnost vseh jugoslovenskih narodov in narodnosti bili stvarno položeni v času NOB in da so dobili kasneje pravno potrditev v obeh ustavah. Posebej je potrebno poudariti, da je SFRJ s pravno in stvarno rešitvijo narodnostnih vprašanj za vzgled

vsemu svetu.

Pri učni temi "Kulturna raven" je težišče na naglem dvigu splošne kulturne ravni našega prebivalstva. Osnovni pokazatelji tega razvoja so: naglo upadanje deleža nepismenega prebivalstva, naglo naraščanje mreže osnovnega, srednjega, višjega in visokega šolstva in vedno večje število v različne šole zajetega prebivalstva. Hiter razvoj usmerjenega izobraževanja (srednjega, višješolskega in visokošolskega) učencem ponazorimo s primerjavo podatkov o izobrazbeni sestavi. Pri interpretaciji podatkov o razvoju deleža nepismenega prebivalstva je potrebno prikazati vzroke za žalostno kulturno stanje v številnih jugoslovanskih pokrajinah v predaprilski Jugoslaviji. Posebej je potrebno poudariti uspehe pri odpravljanju te kulturne dediščine in podčrtati dejstvo, da naša država spada med tiste dežele sveta, ki dajejo za izobraževanje sorazmerno najvišji delež narodnega dohodka.

Pri temi "Jugoslovani v zamejstvu, ozemlje njihove naseljenosti, njihov narodnostni položaj in upoštevanje njihovih manjšinskih pravic" je potrebno v prvi učni uri zajeti naše narode, ki živijo kot manjšine v sosednjih državah, njihovo ozemlje ter njihov narodnostni položaj. Drugo učno uro pa posvetimo izseljencem in zdomcem.

Pri obravnavi naših manjšin v zamejstvu je potrebno analizirati vzroke, zakaj so Makedonci v lirinski in egejski Makedoniji, koroski in porabski Slovenci ter Slovenci na Tržaškem, Goriškem, Slovenski Benečiji in kanalski dolini ostali ob nastanku predaprilske Jugoslavije in po končani drugi svetovni vojni izven naših meja. Razen prikaza nacionalno mešanih ozemelj je potrebno podrobno analizirati različen odnos Italije, Avstrije, madžarske, Romunije in Bolgarije do reševanja narodnostnih vprašanj in zagotavljanja mednarodnih obveznosti do osnovnih človeških pravic.

Pri obravnavi izseljencev in zdomcev izhajamo iz osnovnih ekonomskih vzrokov, ki so v različnih obdobjih pogojevali izseljevanje. Na osnovi pridobljenih spoznanj pri obravnavi prebivalstva učenci ugotove potencialna področja izseljevanja v Jugoslaviji, nakar jih seznanimo z osnovnimi smermi izseljevanja in s področji v svetu, kjer živi večje število naših izseljancev.

Istoobno metodološko pot uporabimo pri obravnavi zdomcev, le da snovno povežemo z izredno hitro deagrarizacijo in s tem izredno naglim sproščanjem delovne sile v naših agrarnih območjih.

Razdelitev snovi na učne ure:

1. učna ura: gostota naseljenosti v celoti in regionalni razporeditvi, notranje migracije;
  2. učna ura: razmerje med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom;
  3. učna ura: razvoj števila prebivalstva;
  4. učna ura: narodnostna sestava prebivalstva-enakopravnost narodov in narodnosti;
  5. učna ura: kulturna raven;
  6. učna ura: Jugoslovani v zamejstvu, ozemlje njihove naseljenosti, njihov narodnostni položaj in upoštevanje njihovih manjšinskih pravic;
  7. učna ura: izseljenci in zdomci.
-
1. učna ura: Gostota naseljenosti v celoti in regionalni razporeditvi, notranje migracije.

Vzpojno izobraževalni smotri.

1. učenci osvoje spoznanje, da je vrednost naravnih razmer za različne panoge človekove dejavnosti eden izmed osnovnih dejavnikov, ki vpliva na gostoto prebivalstva.
Vrednost naravnega potenciala za posamezne gospodarske panoge (kmetijstvo, promet, turizem itd.) ni stalna, temveč se z družbeno ekonomskim in tehničnim razvojem neprestano spreminja. S primerjavo predlog naravnega potenciala in

gostote poselitve si učenci osvoje (O) spoznanje o soodvisnosti gostote poselitve in vrednosti naravnega potenciala na določeni stopnji družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja.

2. Na realno vrednotenje naravnega potenciala za različne panoge človekove dejavnosti pa lahko sovplivajo različni socialni, tehnični, ekonomski in politični dejavniki. Učenci razumsko osvoje spoznanje (R), da so na razporeditev in gostoto prebivalstva na našem ozemlju dolga stoletja močno vplivali različni politični dejavniki (vojne s Turki, oblikovanje in obstoj vojne krajine, selitve Srbov, uskokov, naseljevanje slabo naseljenih območij Vojvodine, Kosovo itd.).
3. Pomemben vzgojno izobraževalni smoter je osvojitve spoznanja, da hitrejša industrializacija določenih območij (zaradi ugodnejših namestitvenih pogojev, tradicije, kvalificirane delovne sile ali drugih razlogov) ter modernizacija kmetijstva z dviganjem produktivnosti dela povzročata neprestane notranje migracije in s tem tudi neprestano spreminjanje gostote prebivalstva v posameznih območjih.
4. Ob praktični obravnavi primerov migracij v okviru domače občine in v okviru republike in Jugoslavije učenci osvoje spoznanje, da je odseljevanje iz določenega območja tem bolj intenzivno, čim višji je delež kmečkega prebivalstva in čim manjše so možnosti za zaposlitev v tem kraju.

Vžila in učni pripomočki: stenska karta Jugoslavije
                                  bolški atlas, str. 20
                                  podatki o velikosti in številu prebivalstva za sosednje države za leto 1971 in za SRNJ in posamezne republike ter avtonomne pokrajine za leto 1948, 1953, 1961, 1971 in ocena za leto 1975. Grafoskopska predloga naravnega potenciala in gostote prebivalstva.
                                  Podatki za razvoj gostote poselitve določenega območja.

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografske snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Gostota prebivalstva	<p>SFRJ je neenakomerno naseljena</p> <p>Gostota prebivalstva je odvisna od naravnih razmer</p>	<p>Računanje povprečne gostote za SFRJ in republike</p> <p>Primerjava predlog naravnega potenciala in gostote prebivalstva</p>
2. Razvoj gostote prebivalstva	<p>Gostota prebivalstva se časovno in prostorsko spreminja</p>	<p>Izračunavanje gostote prebivalstva za dve obdobji</p> <p>Primerjava predlog gostote prebivalstva v dveh obdobjih</p>
3. Vzroki za razvoj gostote prebivalstva	<p>Splošna rast števila prebivalstva</p> <p>politični vzroki ekonomski vzroki: (socialno posredna struktura, preobrazba kmetijstva, deagrarizacija, industrializacija), (0)</p> <p>raznjenje pasivnih območij in zgozditav v ind.središčih in industrializiranih območjih</p> <p>Odseljevanje (emigracija) (0), območja odseljevanja (emigracijska območja), (0)</p> <p>Doseljevanje (imigracija), (0) območja doseljevanja (imigracijska območja) (0)</p>	<p>Glavne migracijske smeri v domači občini, republiki in SFRJ</p>

Potek učne ure

1. Gostota

prebivalstva

V Primerjava SFRJ s sosodnjimi državami.
A Velikost SFRJ v primerjavi s sosodnjimi državami. Primerjava števila prebivalstva.

U SFRJ je od vseh sosed - razen Italije - večja po ozemlju in številu prebivalstva.

V V gostoti prebivalstva so med našimi sosedmi velike razlike. Po podatkih iz leta 1971 je najbolj gosto naseljena Italija (174,7), slede Ladžarska (110,7), Polgarija (89), Avstrija (88,3), Romunija (81,2), Albanija (68,3) in Grčija (66).

SFRJ s poprečno gostoto 80,2 (leta 1971) preb. na km² je od vseh sosed - razen Grčije in Albanije najbolj redko naseljena dežela.

A Posamezne skupine izračunajo gostoto prebivalstva za Jugoslavijo in njene sosede.

U Razen Grčije in Albanije imajo vse sosede večjo gostoto prebivalstva.

Skupna slika

V SFRJ je neenakomerno naseljena. Nadpoprečno gostoto prebivalstva od posameznih republik imata Srbija in Slovenija.

Če upoštevamo tudi avtonomne pokrajine, je največja gostota prebivalstva na Kosovu (127,5). Najmanjša gostota prebivalstva je v Črni gori (40,2).

A Posamezne skupine izračunajo po predloženih podatkih gostoto prebivalstva (po oceni za leto 1975) za posamezne republike in avtonomne pokrajine.

U SRNJ je zelo neenakomerno naseljena. Največja gostota je na Kosovu, najmanjša v Črni gori.

V Pestrost naravnih razmer nudi zelo različne možnosti za življenje prebivalstva. Najskromnejše možnosti so na kroškem in gorskem svetu, najboljše pa v nasutih ravninah, kotlinah in večjih dolinah.

A Primerjaj karto Jugoslavije in skico gostote prebivalstva (šolski atlas str. 20). Kaj lahko ugotoviš? Primerjaj predlogo naravnega potenciala in povej ugotovitve!

U Gostota prebivalstva je močno odvisna od naravnih razmer.

2. Razvoj gostote prebivalstva

V Gostota prebivalstva narašča z rastjo števila prebivalstva. Po popisu prebivalstva leta 1971 je bila povprečna gostota prebivalstva v SRNJ 80,2 po oceni iz leta 1975 pa je 83,6 preb. na km². Stopnja rasti števila prebivalstva v posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah je zelo različna, kar se odraža tudi v neenakomernem naraščanju gostote prebivalstva po posameznih območjih.

A Skupine izračunajo gostoto prebivalstva za SRNJ, republike in avtonomne pokrajine za leto 1961 ter dobljene podatke primerjajo z ocenami za leto 1975.

U Gostota prebivalstva se časovno in prostorsko spreminja.

3. Vzroki za spreminjanje gostote prebivalstva

V Povprečna gostota prebivalstva v državnem merilu se spreminja predvsem zaradi števila prebivalstva.

- A Skupine po predloženih podatkih izračunajo poprečno gostoto prebivalstva SRNŠ za leto 1948 (62,2), 1953 (66,4), 1961 (72,3) ter primerjajo podatke.
- U Poprečna gostota prebivalstva narašča zaradi števila prebivalstva.
- V Na spreminjanje gostote prebivalstva vplivajo še številni drugi vzroki, ki jih lahko združimo v dve skupini: politični in ekonomski. Politični vzroki (turški vpadi in okupacija, vstaje, nastanek in obstoj vojnih krajin, prva in druga svetovna vojna) že dolga stoletja povzročajo selitve prebivalstva.
- A V povezavi s spoznanji iz zgodovine učenci ugotovijo vzroke in smeri večjih selitev prebivalstva v preteklosti.
- U Politični razlogi že stoletja povzročajo močne notranje selitve.
- V Izredno nagel družbeno ekonomski razvoj v povojnem obdobju je spremenil našo državo iz zlasti agrarne, polkolonialne države v razvito kmetijsko - industrijsko državo. Regla industrializacije je pritegnila veliko prebivalstva iz pranaseljenih agrarnih področij v industrijska središča in industrializirana območja. Višanje produktivnosti dela z uvajanjem mehanizacije v različne veje gospodarstva sproča tudi v kmetijstvu vedno več delovne sile, ki se zaposljuje v drugih poklicih (preslaja) in odseljuje.
- A Učenci na osnovi podatkov in grafične predloge ugotovijo spremembe v gostoti prebivalstva, ki so jih povzročile ekonomske selitve v domačem (določenem) območju.

U Ekonomske selitve povzročajo manjšanje gostote prebivalstva v agrarnih območjih (zlasti v gorskem svetu) in zgoščevanje prebivalstva v ravninah, kotlinah in dolinah, še posebno pa v večjih mestih in industrijskih središčih.

2. učna ura: Razmerje med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom.

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Učenci spoznajo, da imajo najrazvitejši deli Jugoslavije najnižji delež kmečkega prebivalstva, v manj razvitih predelih pa je delež kmečkega prebivalstva visok.
Ugotovijo, da je večji ali manjši delež kmečkega prebivalstva dober pokazatelj stopnje gospodarske razvitosti.
2. S primerjavo razmerja med neagrarnim in agrarnim prebivalstvom pred drugo svetovno vojno, leta 1953 in danes, učenci spoznajo, da se Jugoslavija razvija iz ravne in zastale agrarne države v razvito agrarno - industrijsko državo.
Ugotovijo, da ta razvoj ni povsod enako hiter.
3. Spoznajo, da se v stopnji gospodarske razvitosti in s tem povezanega razmerja med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom v veliki meri odražajo tudi značilnosti ekonomskega razvoja v preteklosti, ki je bil v posameznih območjih Jugoslavije zelo različen.

Učila in učni pripomočki: Stenska karta Jugoslavije

bolški atlas str. 19

Podatki o deležu agrarnega in neagrarnega prebivalstva za leto 1948, 1953, 1961, 1971 za SFRJ, posamezne republike in domačo občino

Predloga za risanje deleža kmečkega prebivalstva

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Današnje razmerje med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom	Delež agrarnega prebivalstva je v raznih republikah različen (O). Največji delež agrarnega prebivalstva je na Kosovu, najmanjši v Sloveniji (O).	Razvrščanje republik in pokrajin po deležu agrarnega prebivalstva. Primerjava podatkov za domačo občino s podatki za Jugoslavijo, za republiko in pokrajino
2. Pov. zanost splošnega razvoja in deleža agrarnega prebivalstva	Izmed republik in pokrajin je Slovenija gospodarsko najbolj razvita, Kosovo pa je najmanj razvito (O). Delež agrarnega prebivalstva je vedno v obratnem sorazmerju s stopnjo družbeno ekonomskega razvoja (O)	Navedejo primere agrarnih, nerazvitih ter neagrarnih razvitih držav izven Jugoslavije
3. Spreminjanje razmerja med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom	Delež kmečkega prebivalstva upada skladno z gospodarskim razvojem (O)	Primerjanje podatkov o razmerju med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom v treh različnih obdobjih

Poten: učne ure

1. Današnje raz-
merje med
agrarnim in
neagrarnim
prebivalstvom
- V Fojem agrarno in neagrarno prebivalstvo.
- V Agrarno in neagrarno prebivalstvo
- A Učenci ugotavljajo glavne gospodarske pa-
noge in delitev na posamezne gospodarske
sektorje.
- U Po zaposlitvi lahko prebivalstvo delimo
na agrarno in neagrarno.
- V Razmerje med agrarnim in neagrarnim prebi-
valstvom je po posameznih republikah in
AF zelo različno.
- A Učenci s pomočjo podrtkov in predloge
izdelajo skico deleža kmečkega prebival-
stva po republikah in avtonomnih pokraji-
nah.
- U Delež kmečkega prebivalstva po posameznih
republikah je zelo različen, najmanjši je
v Sloveniji, največji na Kosovu.

Repevod smotra

2. Povezanost
splošnega,
zlasti gospodar-
skega razvoja in
deleža agrarnega
prebivalstva
- V Razlike v deležu kmečkega prebivalstva
obstojejo tudi v naši občini.
- A Ugotavljanje deleža kmečkega prebivalstva
v posameznih popisnih okoliših (nekaj oko-
lišev) domače občine.
- U Posamezni deli občine imajo različen delež
kmečkega prebivalstva.
- V Delež kmečkega prebivalstva v določenem
območju je tesno odvisen od stopnje družbe-
no ekonomskega razvoja.
- A Učenci analizirajo stopnjo gospodarskega
razvoja v posameznih delih domače občine
(republike) ter prometno povezanost in
možnost odhajanja na delo.

- U Večji ali manjši delež kmečkega prebivalstva je dober pokazatelj stopnje gospodarske razvitosti.
3. Spreminjanje razmerja med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom
- V Razmerje med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom se spreminja v skladu z družbeno ekonomskim razvojem.
- A Posamezne skupine učencev ugotovljajo spreminjanje deleža kmečkega prebivalstva v času od 1948 do 1961, od 1961 do 1971 v domači občini, republiki in po posameznih republikah, avtonomnih pokrajinah in SFRJ.
- U Učenci ugotove:
1. Delež kmečkega prebivalstva upada.
  2. Jugoslavija se je spremenila iz kmetijske v industrijsko-kmetijsko deželo.
  3. Hitrost manjšanja števila kmečkega prebivalstva je v različnih območjih občine, republike in naše države zelo različna.
  4. Čim hitreje se manjša delež kmečkega prebivalstva, tem hitrejši je gospodarski razvoj.
  5. Razvita območja (dežele, države) imajo navedno pod 10 % kmečkega prebivalstva.
- V Spreminjanje razmerja med agrarnim in neagrarnim prebivalstvom po posameznih območjih naše države je zelo različno.
- A Delo posameznih skupin ponovno analiziramo iz celotnega jugoslovanskega vidika in ugotovimo različno stopnjo deagrarnizacije v tesni povezanosti z industrializacijo, odseljevanjem itd.

U V hitrosti spreminjanja deleža kmečkega prebivalstva v posameznih območjih se odraža vrednost naravnih razmer za kmetijstvo ter hitrost družbeno ekonomskega in tehničnega razvoja.

3. učna ura: Razvoj števila prebivalstva

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Osvojitev osnovnih pojmov in spoznanj o zakonitostih razvoja prebivalstva.
2. Učenci ob različnih primerih osvoje spoznanje, da se pri razvoju prebivalstva odražajo socialne, ekonomske, kulturne in politične značilnosti določenega območja.
3. Pri obravnavi razvoja prebivalstva v času od 1931 do 1948 učenci spoznajo, da so bile socialno ekonomske razmere za veliko večino prebivalstva izredno slabe, kar je povzročalo veliko smrtnost otrok. Iz zgodovine učenci že vedo, da je med drugo svetovno vojno Jugoslavija izgubila 1 700 000 prebivalcev, pri tej učni uri pa učencem pojasnimo, kako imajo te izgube dolgotrajne posledice v razvoju prebivalstva.
4. Pri obravnavi razvoja števila prebivalstva po letu 1948 učenci spoznajo, kako se hitro izboljšanje socialno ekonomskih, kulturno prosvetnih in zdravstvenih razmer neposredno odraža v razvoju števila prebivalstva.

Učila in učni pripomočki:

1. Karta Jugoslavije
2. Podatki o razvoju prebivalstva v SFRJ, socialističnih republikah in avtonomnih pokrajinah ter v domači občini
3. Skica - obris republik in AP

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev snovi	Pojmi, spoznanja, zakonitosti in informacije od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Razvoj števila prebivalstva	Število prebivalstva neprestano narašča Rast števila prebivalstva v posameznih obdobjih je zelo različna	Računanje povprečne letne stopnje naraščanja števila prebivalstva
2. Dejavniki, ki vplivajo na razvoj števila prebivalstva	naravni prirastek (0) umrljivost (0) rodnost (0) Ogromno število človeških žrtev v drugi svetovni vojni močno vpliva tudi na nadaljnji razvoj prebivalstva Deagrarizacija, odseljevanje in zdomstvo vplivajo na manjši naravni prirastek Izboljšane socialno-zdravstvene in kulturno-prosvetne razmere nižajo smrtnost otrok in daljšajo življenjsko dobo	Izračun naravnega prirastka
3. Neenakomerna rast števila prebivalstva v posameznih območjih	Število prebivalstva po posameznih republikah in AP neenakomerno narašča	Primerjava podatkov o rasti prebivalstva v posameznih republikah in AP

Potek učne ure

1. Razvoj števila prebivalstva
- V Razvoj prebivalstva v domači občini.
  - A Učenci na osnovi podatkov ugotavljajo razvoj števila prebivalstva v domači občini.
  - U Število prebivalstva v občini kjer bivajo učenci (neprestano narašča, je naraščalo do leta .....).
- Prepoved smotra
- V Število prebivalstva v SFRJ neprestano narašča.
  - A Na osnovi podatkov v učbeniku posamezne skupine učencev izračunajo naraščanje števila prebivalstva med posameznimi popisnimi obdobji.
  - U Število prebivalstva SFRJ neprestano narašča, toda rast števila prebivalstva je v posameznih obdobjih zelo različna.
  - V Stopnja letne rasti števila prebivalstva.
  - A Posamezne skupine učencev izračunajo letno stopnjo rasti števila prebivalstva med posameznimi popisnimi obdobji.
  - U Najnižja stopnja letne rasti števila prebivalstva je bila med 1910-1921, med 1931-1948 in med 1953-1961.
2. Dejavniki, ki vplivajo na razvoj števila prebivalstva
- V Naravni prirastek
  - A Ugotavljanje izračuna naravnega prirastka.
  - U Naravni prirastek je presežek rojenih nad umrlimi.
  - V Vplivi na gibanje naravnega prirastka.

- A Ugotavljanje osnovnih vplivov na razvoj naravnega prirastka:
Na večji naravni prirastek pozitivno vplivajo:
- manjša umrljivost otrok in daljšanje življenjske dobe (boljše socialno-ekonomske, kulturno-prosvetne in zdravstvene razmere);
- negativno pa:
- veliko število žrtev v času druge svetovne vojne,
  - dezagrarizacija,
  - začasno odseljevanje v druga območja in države,
  - zdomstvo.
- U Veliko število žrtev v drugi svetovni vojni, močno notranje preseljevanje in zdomstvo negativno vplivajo na naravni prirastek.
3. Neenakomerno naraščanje števila prebivalstva v posameznih območjih
- V Število prebivalstva v posameznih območjih SFRJ zelo neenakomerno narašča.
- A Ugotavljanje vzrokov za neenakomeren naravni prirastek:
- različna rodnost kot odraz različne stopnje socialnega in kulturno-prosvetnega razvoja,
  - naglo izboljšanje ekonomskih in zdravstvenih razmer in s tem močno zmanjšanje umrljivosti otrok,
- U Različen naravni prirastek je odraz različne stopnje socialno-ekonomskega, zdravstvenega in kulturno-prosvetnega razvoja.

- V Na rast števila prebivalstva v določenem območju razen naravnega prirastka močno vplivajo tudi selitve.
- A V tesni povezavi z ugotovitvami prejšnje učne ure (selitve prebivalstva v daljši preteklosti ter preseljevanju in preseljevanju prebivalstva v času socialistične izgradnje) učenci ugotavljajo področja praznjenja in področja koncentracije prebivalstva in s tega vidika vrednotijo razvoj števila prebivalstva v posameznih območjih.
- U Velike razlike v razvoju števila prebivalstva v posameznih območjih so posledica različnega naravnega prirastka in selitev prebivalstva.

4. učna ura: Narodnostna sestava prebivalstva - enakopravnost narodov in narodnosti

Vzgojno izobraževalni smotri:

1. Učenci poglobe znanje o pestri narodnostni sestavi prebivalstva Jugoslavije, ki so si ga pridobili v 5. razredu pri spoznavanju družbe. Ob naslonitvi na zgodovinsko snov učenci spoznajo bistvene razloge, ki so sovplivali na oblikovanje današnjih narodnostnih razmer.
2. Učenci osvoje spoznanje, da v stari Jugoslaviji narodnostno vprašanje ni bilo rešeno, da niti vsi narodi niso imeli narodnostnih pravic, še manj pa narodnosti. Učenci razumsko spoznajo, da so trdni temelji za resnično enakopravnost, enotnost in bratstvo jugoslovanskih narodov in narodnosti bili položeni in izoblikovani že v NOB in da so kasneje dobili pravno potrditev v ustavah.
3. Učencem posredujemo spoznanje, da so šela v socialistični samoupravni Jugoslaviji dobili vsi narodi in narodnosti resnične možnosti za vsestranski razvoj.
4. Učenci spoznajo, da je SFRJ s pravno in stvarno najnaprednejšo rešitvijo narodnostnih vprašanj lahko za vzgled vsemu svetu.

Učila in učni pripomočki:

- Stenska karta Jugoslavije
- Šolski atlas: karta narodov in narodnosti SFRJ
- Statistični podatki o številu pripadnikov posameznih narodov in narodnosti po republikah in avtonomnih pokrajinah
- Ustava SFRJ

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti	Aktivnosti učencev
1. Narodnostna sestava prebivalstva	<p>od tega topografska snov (R)</p> <p>SFRJ ima pestro narodnostno sestavo prebivalstva.</p> <p>Večino prebivalstva sestavljajo Jugoslovani.</p> <p>Narodnostno mešana ozemlja (R)</p>	<p>Ugotavljanje območij, kjer žive posamezni narodi in narodnosti.</p> <p>Ugotavljanje števila posameznih narodov in narodnosti</p> <p>Ugotavljanje narodnostno mešanih ozemelj.</p>
2. Glavni vzroki pestre narodnostne sestave	Današnja narodnostna sestava je odraz in rezultat dolgotrajnega zgodovinskega razvoja	Ugotavljanje glavnih vzrokov za današnje stanje
3. Položaj narodov in narodnosti v SFRJ	V SFRJ so vsi narodi in narodnosti enakopravni	Spoznavanje stvarne enakopravnosti narodov in narodnosti na konkretnih primerih
4. Nerešeno narodnostno vprašanje v stari Jugoslaviji	V stari Jugoslaviji so imeli narodnostne pravice le Srbi, Hrvati in Slovenci, vsi drugi narodi in narodnosti teh pravic niso imeli	Ugotavljanje, kateri narodi in narodnosti so bili zatirani in brez narodnostnih pravic
5. Nastajanje temeljev za enakopravnost, bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti	Temelji današnje enakopravnosti narodov in narodnosti in federativne ureditve, ki to zagotavljajo, so nastali že med NOB	Ugotavljanje praktičnih primerov enakopravnosti, bratstva in enotnosti med NOB in v času socialistične izgradnje
6. Etnični in politični pomen, enakopravnosti, bratstva in enotnosti narodov in narodnosti v SFRJ	Enakopravnost, bratstvo in enotnost je vsestranski razvoj posameznega naroda in narodnosti ter celotne SFRJ	

Potek učne ure

1. Narodnostna sestava V Socialistična federativna republika Jugoslavija.
prebivalstva SFRJ

A Razlaga imena naše države. Zakaj je Jugoslavija federativna država?

U SFRJ je federativna država, ker v njej živi več narodov in narodnosti.

Napoved smotra

V SFRJ ima pestro narodnostno sestavo prebivalstva.

A S pomočjo karte narodov in narodnosti učenci ugotavljajo kje žive posamezni narodi in narodnosti. Ugotavljajo narodnostno homogenost in narodnostno mešana ozemlja.

S pomočjo statističnih podatkov ugotovijo število pripadnikov posameznih narodov in narodnosti.

U Veliko večino prebivalstva SFRJ sestavljajo jugoslovanski narodi.

Izmed narodnosti so najštevilnejši Albanci in Madžari.

Izmed republik ima najmanjši odstotek nejugoslovanskega prebivalstva BiH, vendar jugoslovansko prebivalstvo v BiH pripada trem narodom.

Izmed vseh republik je narodnostno najbolj enotna SA Slovenija.

Narodnostne meje so ponekod jasne, drugod pa so obsežna narodnostno mešana ozemlja (Kosovo, Vojvodina, BiH, Makedonija itd.).

2. Glavni vzroki
pestre narod-
nostne sestave

V Glavni vzroki peestre narodnostne sestave in nacionalno mešanih ozemelj.

A Učenci s pomočjo zgodovinskega znanja in znanja pridobljenega pri obravnavi migracij ugotavljajo razloge za velike selitve Srbov v Vojvodino in na Hrvaško, za na-

seljevanje Albancev na Kosovo, za nastanek obsežnih narodnostno mešanih ozemelj, za nastanek štirih narodov z istim jezikom (Srbi, Hrvati, Muslimani, Črnogorci).

U Današnja narodnostna sestava prebivalstva SFRJ je odraz in rezultat dolgotrajnega zgodovinskega razvoja.

3. Položaj narodov in narodnosti v SFRJ

V Položaj narodov in narodnosti v SFRJ. Spoznavanje stvarne enakopravnosti narodov in narodnosti SFRJ na konkretnih primerih.

U V SFRJ so vsi narodi in narodnosti enakopravni.

4. Nerešena narodnostna vprašanja v stari Jugoslaviji

V Položaj naših narodov in narodnosti v stari Jugoslaviji.

A Ugotavljanje kateri narodi in narodnosti so bili v stari Jugoslaviji zatirani in niso imeli narodnostnih pravic.

U V stari Jugoslaviji so imeli narodnostne pravice le Srbi, Hrvatje in Slovenci, vsi drugi narodi in narodnosti teh pravic niso imeli. Niso imeli šol v svojem jeziku, ne knjig in časopisov ter se niso smeli posluževati svojega jezika v javni rabi.

5. Postojanje temeljev za enakopravnost, bratstvo in enotnost naših narodov in narodnosti

V Uresničevanje enakopravnosti, bratstva in enotnosti narodov in narodnosti SFRJ. V povezavi z znanjem, ki so si ga učenci pridobili pri zgodovinski ugotavljanje naspore ZKJ pri uresničevanju resnične enakopravnosti ter bratstva in enotnosti narodov in narodnosti ter stvarno in pravno realizacijo, tega, že v času ROE in v času socialistične izgradnje.

Ugotavljajo primere bratskega sodelovanja

- med različnimi narodi in narodnostmi SFRJ.
- U Temelji današnje enakopravnosti narodov in narodnosti ter federativne ureditve, ki to zagotavljajo, so nastali že v času NOE.
6. Etnični in politični V Pomen bratstva in enotnosti naših narodov pomen enakopravnosti, in narodnosti.
- bratstva in enotnosti A Učenci ob različnih primerih ugotavljajo narodov in narodnosti negativne posledice narodnostne neenako- v SFRJ pravnosti in narodnostnega zatiranja, tako iz vidika razvoja posameznega naroda kot iz vidika politične stabilnosti držav z nerešenim nacionalnim vprašanjem.
- Učenci ugotavljajo, da je sleherni napadalec na naše ozemlje skušal sejati mrčnjice med našimi narodi in narodnostmi in tako skušal razbiti našo enotnost.
- U Enakopravnost, bratstvo in enotnost narodov in narodnosti, je pogoj za vsestranski razvoj posameznega naroda in narodnosti ter celotne SFRJ.

5. učna ura: Kulturna raven prebivalstva

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Učence seznanimo z glavnimi pokazatelji razvoja kulturne ravni prebivalstva, kot so, naglo upadanje odstotka nepismenega prebivalstva, naraščanje mreže osnovnih, srednjih in višjih šol ter drugih kulturnih ustanov in vedno večji odstotek v različne šole zajetega prebivalstva.
2. Kiter razvoj osnovnega in usmerjenega izobraževanja (srednjega, višjega in visokošolskega) ponazorimo s primerjavo podatkov o spreminjanju izobrazbene sestave v posameznih republikah, avtonomnih pokrajinah in celotni državi.
3. Pri razlagi podatkov o odstotku nepismenega prebivalstva učenci spoznajo vzroke za žalostno kulturno dediščino v posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah.
4. Učenci osvoje spoznanje, da je naša država dosegla izredno velike uspehe pri dviganju kulturne ravni prebivalstva in da spada med tiste dežele sveta, ki dajejo za izobraževanje sorazmerno največji delež narodnega dohodka.
5. Učencem posredujemo spoznanje, da naša družbena skupnost vlaga velike napore v izboljšanje kulturne ravni in izobrazbo prebivalstva, zato z reformami neprestano izboljšuje šolski sistem in s štipendijami omogoča izobraževanje slehernemu državljanu.

Učilo in učni pripomočki:

- Stenska karta Jugoslavije
- karta odstotka nepismenega prebivalstva
- Statistični podatki o nižanju odstotka nepismenega prebivalstva v posameznih popisnih obdobjih.
- Statistični podatki o izobrazbeni strukturi prebivalstva

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, spoznanja, pojmi in zakonitosti	Aktivnosti učencev
	od tega topografska snov (R)	
1. Pridobivanje izobrazbe	Izobrazbo si pridobivamo z rednim šolanjem, šolanjem ob delu, individualnim izobraževanjem in z različnimi masovnimi izobraževalnimi sredstvi	Ugotavljanje različnih načinov pridobivanja izobrazbe
2. Osnovni pokazatelji kulturne ravni	Pismen, nepismen, osnovnošolska, srednješolska, višješolska, visokošolska izobrazba	Ugotavljanje vrste šol in različnih stopenj izobrazbe
3. Odstotek nepismenega prebivalstva	Odstotek nepismenega prebivalstva v SFRJ se naglo niža. Odstotek nepismenega prebivalstva je največji v tistih delih naše države, ki so bili najdalje pod turško okupacijo. Večje nepismenost pri ženskem prebivalstvu je odraz neenakopravnega položaja žensk v preteklosti.	Ugotavljanje odstotka nepismenega prebivalstva po posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah
4. Razvoj šolstva v SFRJ	Izobrazbena raven prebivalstva SFRJ se hitro dviga	Primerjava podatkov o izobrazbi prebivalstva SFRJ
5. Pomen izobraževanja	Širjenje šolske mreže in dvig splošne ter strokovne izobrazbe je pogoj za hitrejši družbeno ekonomski razvoj	Ugotavljanja ustanavljanja novih izobraževalnih centrov v neposredni okolici učenčevega bivališča

Potek učne ure

1. Pridobivanje izobrazbe
- V Kako si lahko pridobivamo izobrazbo?
- A Učenci ugotavljajo različne možnosti pridobivanja izobrazbe.
- U Izobrazbo si lahko pridobivamo z rednim šolanjem, šolanjem ob delu, individualnim izobraževanjem, s pomočjo masovnih izobraževalnih sredstev itd.
2. Osnovni pokazatelj izobrazbene in kulturne ravni
- V Stopnja izobrazbe kot eden izmed osnovnih pokazateljev izobrazbene ravni.
- A Učenci ugotavljajo različne vrste šol in stopenj izobrazbe.
- U Obstoja več načinov za ugotavljanje stopnje izobrazbe:
- osnovni pokazatelj je: odstotek nad 10 let starih ljudi, ki znajo pisati in brati - pismeno prebivalstvo;
  - odstotek ljudi z osnovnošolsko, srednješolsko in visokošolsko izobrazbo.
3. Odstotek nepismenega prebivalstva
- V Odstotek nepismenega prebivalstva v SFRJ in v posameznih republikah ter avtonomnih pokrajinah.
- A S pomočjo statističnih podatkov in karte o odstotku nepismenega prebivalstva po republikah in avtonomnih pokrajinah učenci ugotavljajo:
- geografsko razporeditev območij z visokim odstotkom nepismenega prebivalstva;
  - regionalne razlike v nepismenosti po spolu;
  - razlike v nepismenosti med različnimi starostnimi skupinami.
- U Odstotek nepismenega prebivalstva narašča od SZ proti JV. Največji delež nepismene-

ga prebivalstva je v tistih območjih naše države, ki so bile najdalje časa pod turško okupacijo.

- V območjih, kjer so si ženske iz različnih (verskih, itd.) razlogov pozneje priborile resnično enakopravnost, je pri ženskah večji odstotek nepismenega prebivalstva.
- Večji odstotek nepismenega prebivalstva med starejšimi ljudmi kaže, da se izobrazbene razmere naglo izboljšujejo.

4. Razvoj šolstva
v SFRJ

V

Hiter razvoj raznovrstnih šol.

A

S pomočjo statističnih podatkov učenci ugotavljajo nagli in vsestranski razvoj šol in vedno večje število v različne šole zajetega prebivalstva in dviganje izobrazbenega nivoja prebivalstva.

U

- Naglo širjenje mreže različnih šol.
- Izobrazbena raven prebivalstva SFRJ se hitro dviga.

5. Pomen
izobraževanja

V

Pomen izobrazbe prebivalstva za splošen družbeno ekonomski in kulturni napredek.

A

Ugotavljanje pomena izobrazbe za produktivno delo v različnih panogah gospodarstva

U

Širjenje šolske mreže ter dvig splošne in strokovne izobrazbe je pogoj za hitrejši družbeno ekonomski razvoj.

6. učna ura: Jugoslovani v zamejstvu, ozemlje njihove naselitve, njihov narodnostni položaj ter upoštevanje njihovih manjšinskih pravic.

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Pri obravnavi naših manjšin v zamejstvu učenci v povezavi z znanjem, ki so si ga pridobili pri zgodovini, spoznajo vzroke, zakaj so Makedonci v Pirinski in Egejski Makedoniji ter Slovenci na Tržaškem, Goriškem in v Beneški Sloveniji, v Kanalski dolini, na Koroškem in v Forabju, ostali izven meja naše države.
2. Učenci spoznajo, da so zaradi selitev prebivalstva v preteklosti nastala večja narodnostno mešana ozemlja na Gradliščanskem in v Temišvarski pokrajini.
3. Učenci spoznajo različne odnose posameznih držav do reševanja manjšinskih vprašanj, zlasti do vprašanj, ki zadevajo jugoslovanske manjšine.
4. Učenci spoznajo ozemlje, kjer žive sklenjene naseljene jugoslovanske manjšine v zamejstvu.
5. Primerjajo položaj in pravice naših manjšin v zamejstvu s položajem in pravicami narodnosti v SFRJ.

Učila in učni pripomočki:

- Stenska karta Jugoslavije
- Skica - jugoslovanske manjšine v zamejstvu
- Statistični podatki o popisu in venitvah jugoslovanskih manjšin v zamejstvu
- Priporočljiva literatura: Problem manjšin v jugoslovansko avstrijskih odnosih. Medjunarodna politika 1977

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska sno (A)	Aktivnosti učencev
1. Ozemlja, kjer žive jugoslovanske manjšine v zamejstvu	Slovenci, Hrvati, Srbi in Makedonci imajo svoje manjšine v zamejstvu. Narodnostno mešano ozemlje je ozemlje, kjer živita dva ali več narodov Pirinska in Egejska Makedonija, okolica Temišvara, Tržaško, Goriška, Beneška Slovenija, Kanalska dolina, južna koroška, Porabje, Gradliščanska	Ugotavljanje ozemelj, kjer žive jugoslovanske manjšine
2. Vzroki, zaradi katerih so ostale naše manjšine v drugih državah	Na izoblikovanje današnje državne meje so vplivala tudi različna stališča velesil in blokvska delitev sveta	V tesni povezaniosti z zgodovinsko snovjo učenci ugotavljajo vzroke za izoblikovanje današnjih mej SFRJ
3. Različni položaj naših manjšin	Naše manjšine v zamejstvu imajo zelo različen položaj, največ narodnostnih pravic uživajo v Romuniji, Italiji in Madžarski, najmanj pa v Bolgariji, Grčiji in Avstriji	Ugotavljanje položaja in narodnostnih pravic naših manjšin v različnih državah
4. Število pripadnikov jugoslovanskih manjšin	Točnih, objektivnih podatkov o popisu prebivalstva nimamo na razpolago. V številnih državah so naše manjšine izpostavljene bolj ali manj prikritemu raznarodovanju	Ugotavljanje števila na osnovi uradnih popisov in naših cenitev
5. Primerjava položaja naših manjšin v zamejstvu s položajem narodnosti v SFRJ	Demokratičnost jugoslovanske družbe se kaže tudi v odnosu do narodnosti	Učenci primerjajo položaj naših manjšin in naših narodnosti

- Potek učne ure V Položaj narodnosti v Jugoslaviji. Narodnosti v SR Sloveniji in njihov položaj.
- A Razgovor o položaju narodnosti v SFRJ ter o narodnostno mešanih ozemljih v SR Sloveniji.
- Napoved smotra U Narodnosti v SFRJ imajo popolno enakopravnost.
1. Ozemlja, kjer žive jugoslovanske manjšine v zamejstvu V Ozemlja, kjer žive jugoslovanske manjšine.
- A Učenci s pomočjo narodnostne karte poiščejo območja ob naših mejah, kjer žive naše manjšine v zamejstvu. Poiščejo tudi ozemlje Gradiščanskih Hrvatov, ki leži daleč od naše meje.
- U Makedonska manjšina živi v Egejski in Pirinski makedoniji, srbska v okolici Temišvara, hrvatska na Gradiščanskem, slovenska na Tržaškem, Goriškem, Slovenski Benečiji, Kanalski dolini, na južnem Koroškem, ob jugoslovansko-avstrijski meji na Štajerskem in v Porabju.
2. Vzroki, zaradi katerih je ostal del naših narodov v zamejstvu V Formiranje naših mej.
- A S pomočjo znanja, ki so si ga učenci pridobili pri zgodovini, ugotavljajo glavne dejavnike, ki so odločilno sovplivali na izoblikovanje mej, še posebno v območjih, kjer prek naših državnih meja žive naši narodi.
- U Na izoblikovanje današnje državne meje so odločilno sovplivala različna stališča velesil in blokavska delitev sveta.
3. Različen položaj naših manjšin V Naše manjšine imajo v posameznih državah zelo različen položaj.
- A Ugotavljanje položaja naših manjšin v

Grčiji, Bolgariji, madžarski, Romuniji, Italiji in Avstriji.

U V Bolgariji in Grčiji makedonske manjšine ne priznajo in nimajo nikakršnih pravic. V Madžarski, Romuniji ter Italiji (obstajajo razlike med Tržaškim območjem ter Goriško, Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino) imajo naše manjšine dokaj zagotovljene narodnostne pravice, medtem ko slovenska in hrvatska manjšine v Avstriji nimata zagotovljenih pravic, ki jima pripadajo po državni pogodbi in sta izpostavljeni izrazitemu raznarodovanju.

5. Primerjava položaja naših manjšin v zamejstvu s položajem narodnosti v SFRJ
<u>V</u>	Različen položaj naših manjšin in narodnosti v SFRJ.
<u>A</u>	Učenci primerjajo položaj naših manjšin v zamejstvu s položajem narodnosti v SFRJ.
<u>U</u>	Demokracija jugoslovanske družbe se kaže tudi v odnosu do narodnosti. - Položaj narodnosti v SFRJ je bistveno ugodnejši. - Narodnosti v SFRJ marsikje kulturno, gospodarsko in številčno hitro napredujejo kot jugoslovanski narodi. -- Naglo upadanje števila pripadnikov jugoslovanskih manjšin v nekaterih pokrajinah v zamejstvu je posledica raznarodovanja in krivičnega odnosa do manjšin.

7. učna ura: Izseljenci in zdomci

Vzgojno izobraževalni smotri

1. Učenci spoznajo, da za izseljevanje in zdomstvo obstojajo enaki socialno ekonomski razlogi, kot so za selitve prebivalstva znotraj nekega območja, republike in v državnem merilu. Tem razlogom se pridružujejo še splošni razlogi, da v naši državi zaradi izredno naglega sproščanja delovne sile v agrarnih območjih in znatnega prirasta prebivalstva ne moremo ustvariti toliko novih delovnih mest, kot bi jih potrebovali, in osebni motivi, ki so seveda zelo različni (želje po večjem zaslužku za nabavo kmetijskih strojev, avtomobila, stanovanja itd.).
2. Učenci spoznajo, da so tudi za izseljevanje v tujino in za zdomstvo v ospredju ista območja, ki smo jih spoznali že pri notranjih selitvah prebivalstva. Pri tem spoznajo, da lahko industrializacija določenega območja omeji ali pa v celoti odpravi potrebo po izseljevanju delovne sile.
3. Učenci ugotove, da so v različnih obdobjih obstajale različne smeri odseljevanja našega prebivalstva.
4. Spoznavaajo napore naše družbene skupnosti za šolanje zdomcev, informiranje zdomcev o možnosti zaposlitve ter domovini, o njihovih pravicah socialnega zavarovanja ter predišči zdomcev in izseljencev.

Učila in učni pripomočki:

- Stenske karte Jugoslavije, Evrope in Sveta
- Skica o številu, spolu in odstotku zdomcev iz posameznih republik in avtonomnih pokrajin in iz celotne Jugoslavije
- Grafični prikaz o številu naših zdomcev v posameznih evropskih državah
- Skica: Kje so naši izseljenci
- Izseljenski koledar

Pridobivanje informacij, pojmov, spoznanj in zakonitosti

Razdelitev učne snovi	Informacije, pojmi, spoznanja in zakonitosti od tega topografska snov (R)	Aktivnosti učencev
1. Odhajanje v tujino	Izseljevanje, izseljenec. Naši delavci na začasnem delu v tujini - zdomci. Isti vzroki povzročajo notranje in meddržavne selitve prebivalstva	Razgovor o vzrokih za odhajanje na delo v tujino
2. Smeri in intenziteta odseljevanja in odhajanja na delo v tujino	Smeri in intenziteta glavnih tokov odseljevanja in odhajanja na začasno delo v tujino se spreminjajo. Vzroki sprememb so pretežno gospodarskega značaja	Ugotavljanje glavnih smeri odseljevanja in naših najpomembnejših izseljeniških središč. Ugotavljanje glavnih območij odhajanja na začasno delo v tujino in držav, kjer je največ naših zdomcev. Analiziranje pozitivnih in negativnih odrazov izseljevanja in zdomstva
3. Odrazi izseljevanja in zdomstva	Z izseljevanjem in zdomstvom izgubljammo delovno silo v najboljših letih. Zdomstvo se negativno odraža tudi pri vzgoji in šolanju njihovih otrok. Zdomci prinašajo znatna finančna sredstva	
4. Skrb naše družbe za zdomce	Naša družbena skupnost skrbi za šolanje otrok zdomcev v tujini, za uveljavljanje njihovih pravic, ter skuša ustvariti pogoje za njihovo vrnitev	Ugotavljanje kako skrbi naša družbena skupnost za zdomce

Potek učne ure

V Ekonomske selitve prebivalstva so posledica družbeno ekonomskega razvoja.

A Razgovor o vzrokih notranje selitve prebivalstva: v okviru določenega območja, ter med republikami in avtonomnimi pokrajinami.

U Z ekonomskimi selitvami si želi prebivalstvo izboljšati življenjske in delovne pogoje.

Napoved smotra

1. Odhajanje v tujino

V Isti vzroki povzročajo notranje in meddržavne selitve prebivalstva.

A Ugotavljanje osnovnih vzrokov za odseljevanje in za začasno zaposlovanje naših delavcev v tujini.

U Odseljevanje in začasno zaposlovanje naših delavcev v tujini - zdomcev, pogojujejo naslednji vzroki:

- naglo sproščanje odvišne delovne sile v prenaseljenih agrarnih območjih v zvezi s preusmerjanjem kmetijstva,
- relativni visok naravni prirast prebivalstva,
- različne individualne želje posameznikov (hiter zaslužek, ustrezna zaposlitev itd.),
- dejstvo, da naša družbena skupnost ne more sproti odpirati toloko novih delovnih mest, kot bi jih potrebovali.

2. Smeri in intenziteta odseljevanja na začasno delo v tujino

V Glavna območja odseljevanja in glavna območja naseljevanja naših izseljencev.

A Ugotavljanje glavnih območij izseljevanja iz Slovenije (Prekmurje, Dolenjska itd.) in iz drugih republik ter avtonomnih pokrajin.

Ugotavljanje glavnih držav in območij kamor so se naseljevali naši izseljenci.

U Območja največjega izseljevanja iz Slovenije so bila predvsem gosto naseljena (Prekmurje) ali pa za kmetijstvo manj primerna območja (npr. Dolenjska, Primorska). Iz drugih jugoslovanskih pokrajin je zlasti dosti izseljencev iz Dalmacije, Like in Makedonije, manj pa iz rodovitnih predelov Panonske nižine.

- Veliko naših izseljencev živi v Nemčiji, Belgiji, Franciji, ZDA, Kanadi, Argentini, Čilu in Avstraliji.

V Delavci na začasnem delu v tujini - zdomci.

A S pomočjo skice in številčnih podatkov v učbeniku učenci ugotavljajo iz katerih republik in avtonomnih pokrajin je največ zdomcev in v katerih državah so začasno zaposleni.

U - Največ zdomcev je iz manj razvitih predelov naše države ali pa iz območij, ki so doživela izredno naglo preusmerjanje izrabe zemlje.

- Največ naših zdomcev je zaposlenih v gospodarsko razvitih deželah zahodne Evrope.

3. Odrazi izseljevanja in zdomstva

V Negativni in pozitivni odrazi izseljevanja in zdomstva.

A Analiziranje negativnih in pozitivnih odrazov izseljevanja in zdomstva:

- izgubljam delovno silo v najboljših letih,

- če so starši na delu v tujini so težave z vzgojo in šolanjem otrok,

- zdomci prinašajo domov precej finančnih sredstev.

U Zdomstvo ima negativne in pozitivne odraze.

4. Skrb naše družbe
za zdomce

- V Različne oblike skrbi naše družbene skupnosti za zdomce.
- A Ugotavljanje, kako skrbi naša družbena skupnost za zdomce.
- U Naša družbena skupnost zlasti skrbi za:
- dodatno šolanje otrok naših zdomcev v tujini,
  - uveljavljanje njihovih socialnih pravic,
  - skuša ustvariti pogoje za njihovo vrnitev in zaposlitev v domovini.

1. ... ..

2. ... ..

- a. ... ..
- b. ... ..
- c. ... ..
- d. ... ..

3. ... ..

- a. ... ..
- b. ... ..
- c. ... ..
- d. ... ..

4. ... ..

- a. ... .. T e s t ... ..
- b. ... ..

8. razred "P r e b i v a l s t v o"

1. ... ..

2. ... ..

- a. ... ..
- b. ... ..
- c. ... ..
- d. ... ..

3. ... ..

4. ... ..

- a. ... ..
- b. ... ..
- c. ... ..
- d. ... ..

5. ... ..

- a. ... ..
- b. ... ..
- c. ... ..
- d. ... ..

III. Obkroži črko pred pravilnim odgovorom:

1. Najgosteje naseljena soc. rep. oz. AP v SFRJ je:
  - a. Vojvodina
  - b. Slovenija
  - c. Makedonija
  - č. Kosovo

2. Prebivalstvo Jugoslavije raste:
  - a. enakomerno
  - b. hitro
  - c. skokovito
  - č. neenakomerno

3. Naravni prirastek pomeni:
  - a, število rojenih v določenem času
  - b. število priseljenih
  - c. razliko med rojenimi in umrlimi
  - č. razliko med priseljenimi in odseljenimi

4. V kraljevini Jugoslaviji so bili:
  - a. vsi narodi in narodnosti enakopravni
  - b. narodnosti niso imele enakih pravic
  - c. vsi zatirani
  - č. neenakopravni so bili Makedonci, Črnogorci in narodnosti

5. Izseljenci so prebivalci, ki se:
  - a. za dolgo dobo ali za vedno naselijo v tujini
  - b. za določen čas zaposlijo v tujini
  - c. vozijo na delo v mesto
  - č. nič ne delajo

6. Odstotek agrarnega prebivalstva je dober pokazatelj:
  - a. ljubezni do kmetovanja
  - b. gospodarskega razvoja dežele
  - c. pomanjkanja obdelovalne zemlje
  - č. ne vem

7. Jugoslovanske narodne manjšine v zamejstvu so:
- a. enakopravne z večinskim narodom
  - b. imajo določene pravice in dolžnosti
  - c. neenakopravne
  - č. njihov položaj je v posameznih državah zelo različen

IV. Pojasni pojme:

- a. Deagrarizacija je: .....
- b. Imigracija je: .....
- c. Narodna manjšina je: .....
- č. Pismenost je: .....
- d. Aktivno prebivalstvo je: .....

I. Prečrtaj nepravilni odgovor (na primer: v SFRJ živijo Angleži - jugoslovanski narodi in narodnosti).

1. Jugoslavija je med svojimi sosedi najgosteje naseljena - redkeje naseljena dežela.
2. V naših socialističnih republikah je delež agrarnega prebivalstva enak - različen.
3. Kulturno raven prebivalstva označujemo z narodnim dohodkom z deležem pismenega prebivalstva in zaključeno šolsko izobrazbo.
4. Na rast prebivalstva vpliva vrsta dejavnikov - samo prirodni prirastek.
5. Zdomci so prebivalci, ki za določen čas zapustijo dom - ki se dnevno vozijo na delo.

II. Dopolni manjkajoče besede, (na pr.: največ nepismenih je med ~~starejšim~~ prebivalstvom).

1. V SFRJ živijo jugoslovanski narodi in _____, med katerimi so najštevilnejši _____.
2. Na gostoto prebivalstva vplivajo _____ in _____ dejavniki.
3. Spremembo poklicne strukture je v naši državi povzročila nagla _____.
4. Kulturne ustanove vplivajo na dvig _____ ravni prebivalstva.
5. Slovenska manjšina živi v naslednjih sosednjih državah: _____.